

A. SIMON

JAEKAUBANDUSE ÖKONOOMIKA

TARTU 1974

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Rahvamajandusharude ökonomika kateeder

A. Siimon

JAEKAUBANDUSE ÖKONOOMIKA

TARTU 1974

Käesolev õppevahend käsitleb TRÜ Majandusteaduskonna õppeplaanides oleva kaubandusökonoomika üht olulisemat teemat ("Jaekäive NSV Liidus") ning on mõeldud kasutamiseks nii kaubandusökonoomika kui kaubatundjate ja kaubandusraamatupidajate eriala statsionaarsetele ning mittestatsionaarsetele üliõpilastele.

Õppevahend sisaldab ainult jaekäibe ökonoomika ja planeerimisega seoses olevaid küsimusi. Käsitlemata jäävad mitmed jaekaubanduse ökonoomika probleemid (töövillakus, käibekulud jm.), sest neid uurib kaubandusökonoomika iseseisvate teemadena. Nimetatud küsimused leiavad käsitlemist järgmistes õppevahendites.

Kinnitatud Majandusteaduskonna nõukogus
26. nov. 1973. a.

1. peatükk

JAEKÄIVE JA TEMA ARENGU SEADUS- PÄRASUSED

1.1.

JAEKÄIBE MÕISTE

Jaekaubandust võime käsitleda kolmes mõttes.

1. Funktsionaalsest aspektist. Jaekaubandus funktsionaalses mõttes kujutab endast kaupade müüki elanikkonnale, s. o. jaekäivet.

2. Institutsioonilisest aspektist. Jaekaubandus institutsioonilises mõttes haarab endasse asutusi ja ettevõtteid, mis tegelevad elanikkonna teenindamisega. Kaubandusettevõtted jagunevad kolme põhirühma:

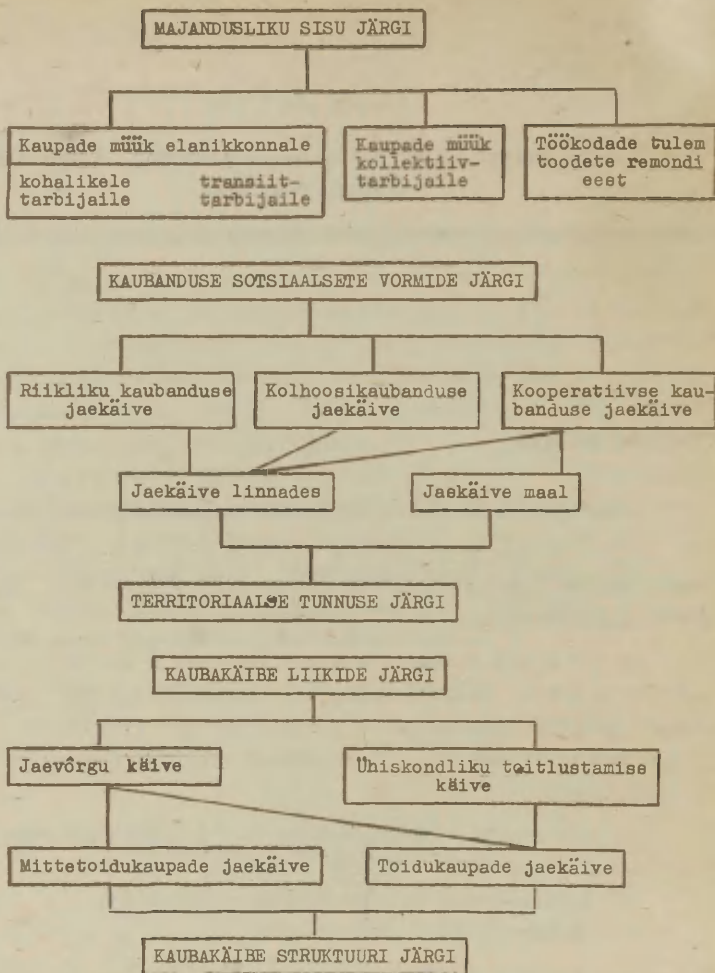
- a) kauplused, poed, kioskid - jaekaubanduse võrk selle sõna otseses ja kitsamas mõttes;
- b) ühiskondliku toitlustamise ettevõtted;
- c) kolhoositurg.

3. Plaanimajanduslikust seisukohast. Jaekaubanduses võime sellest aspektist lähtudes eristada riiklikku ja kooperatiivset kaubandust.

Tegelikkuses on kõik need kolm aspekti omavahel tihedasti läbi põimunud. Läbipõimumine ilmneb selgesti ka jaekäibe klassifitseerimisel erinevate tunnuste järgi (joonis 1).

Tegelikult on seosed üksikute liigituste vahel joonisel mädatust laiemad. Nimelt võib majandusli-

Joonis 1. Jaekäibe klassifikatsioon¹.

¹ А.А. Смоленчук. Альбом наглядных пособий. Экономика и планирование советской кооперативной торговли. М., изд. "Экономика", 1973, стр. 51.

Märkus. Käesoleva töö autori poolt on erinevate tunnuste alusel näidatud täiendavalt mõningaid liigitustevahelisi seoseid.

k u s i s u j ä r g i liigitada nii riikliku kui kooperatiivse kaubanduse jaekäivet, jaekäivet linnades ja maal, eraldi veel jaevõrgu käivet ning mittetoidukaupade ja toidukaupade käivet.

Samal ajal võib kaupade müüki elanikkonnale, kollektiivtarbijaile ja töökodade tulemit omakorda liigitada kaubanduse sotsiaalsete vormide, territoriaalse tunnuse ning osalt ka kaubakäibe struktuuri järgi, riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäivet ning jaekäivet linnades ja maal aga kaubakäibe liikide ja kaubakäibe struktuuri järgi, majandusliku sisu järgi jne.

Kaubandusökonoomika seisukohalt on kõige olulisem jaekäibe liigitamine selle m a j a n d u s l i k u s i s u järgi kolme ossa:

- 1) kaupade müük elanikkonnale;
- 2) kaupade müük kollektiivtarbijaile;
- 3) töökodade tulem toodete remondi eest.

Kaupade müük e l a n i k k o n n a l e on jaekäibe põhisisuks. Nagu iga majandusliku kategooria nii ka jaekäibe olemust väljendavad teatud majanduslikud suhted, antud juhul suhted, mis on seotud elanikkonna rahaliste vahendite vahetamisega kaupade vastu.¹

Müük elanikkonnale ei ole oma sisult homogeenne, vaid siin tuleb eraldi välja tuua kaks iseseisvat osa:

- 1) müük kohalikule elanikkonnale ja
- 2) müük transiittarbijaile.

Transiittarbijad ei ela alaliselt kaubandusorganisatsiooni või -ettevõtte teeninduspiirkonnas, vaid viibivad seal kas ajutiselt või ainult külastavad seda piirkonda kaupade ostmise eesmärgil. Müük transiittarbijatele on Eesti NSV-s küllalt suure tähtsusega, mistõttu kaubakäibe kasv üle-

---

¹ Jaekäibe seda elementi on üksikasjalikult iseloomustatud õppevahendis U. Mereste, S. Straz, V. Volt. Kaubandusstatistika I. Tartu, 1972, lk. 63-66, mistõttu siinkohal on põhitähelepanu pööratud jaekäibe teistele koostiselementidele.

tab meil kohaliku elanikkonna rahaliste tulude kasvutempo. 1970. a. suvel Tallinna Kaubamajas korraldatud vaatlus näitas, et uuritaval ajavahemikul langes transiittarbijate arvele kuni 1/3 ostude maksumusest. Viimasel ajal täheldatakse aga transiittarbijate ostuaktiivsuse märgatavat alanemist.¹ Aastaringsest on transiittarbijate nõudlus kaupade järele tunduvalt väiksem ja moodustab umbes 10% jae-käibest.

Kaupade müük k o l l e k t i i v t a r b i j a i l e (nn. väikehulgimüük) moodustas 1972. a. 4,6% NSV Liidu ja 4,2% Eesti NSV jae-käibest,² kusjuures viimastel aastatel on iseloomulikuks jooneks osakaalu väike langus.

Väikehulgimüügi hulka loetakse

1) toiduainete müük laste- ja raviasutustele, puhkekodudele, invaliididekodudele, õppeasutustele jm. asutustele;

2) mittetoidukaupade müük organisatsioonidele, asutustele ja ettevõtetele kollektiivseks tarbimiseks ja jooksvateks majanduslikeks vajadusteks;

3) kultuur-eluolustikulise ja majapidamistähendusega kaupade müük kolhoosidele (moodustab 10 - 11% väikehulgimüügist).

Väikehulgimüük ei lange oma olemuselt täielikult ühte jae-käibe majandusliku sisuga. Jae-käibe kujutab endast eelkõige kaupade müüki elanikkonnale isiklikuks tarbimiseks, nende rahaliste tulude vahetamist kaupade vastu. Seevastu väikehulgimüüki lülitatakse kaupade müük mitte elanikkonna rahaliste tulude eest, vaid organisatsiooni vahendite arvel, s. t. antud juhul kaubandusettevõtted täidaksid nagu materiaali-tehnilise varustamise funktsiooni.

---

¹ Üleliidulise Kaubanduskonjunktuuri Teadusliku Uurimise Instituudi Eesti filiaali andmetel.

² Väikehulgimüügi osa üksikute liiduvabariikide jae-käibes on erinev - 7,4%-st (Usbeki NSV-s) kuni 3,5%-ni (Aserbaidzaani NSV-s).

Põhiliseks kaalutluseks, miks väikehulgimüük lülitatakse jaekäibesse, on asjaolu, et ostetud kauba tarbitakse väljaspool tootmissfääri, kusjuures

1) toidukaupu kasutatakse teenindatava kontingendi toidustamiseks, mida võib lugeda elanikkonna kollektiivse tarbimise vormiks. Ühiskonna arenedes toimub kollektiivse tarbimise mitmesuguste vormide laienemine;

2) mittetoidukaupu (kontori-, kantseleitarbeid, majapidamisinventari jm.) kasutatakse mitte tootlikel eesmärkidel, vaid jooksvateks majanduslikeks vajadusteks.

Tööstuslikeks vajadusteks (ehituseks, remondiks, töötlemiseks) ettenähtud kaupu ei lülitata reeglina jaekäibesse, neid ei müüda jaekaubandusvõrgu kaudu. Erand on tehtud vaid kolhoosidele. Kolhoosi vaadeldakse antud juhul kui kolhoosnike rahaliste sissetulekute kollektiivset valdajat, mistõttu kolhooside poolt jaekaubandusvõrgust tehtud ostusid võib lugeda tinglikult kollektiivse tarbimise vormiks.¹

Kaupade müük organisatsioonidele, asutustele ja ettevõtetele lülitatakse jaekäibesse ainult sel juhul, kui see toimub jaekaubandusvõrgu kaudu ja turufondi arvel. Müüki tootmisettevõtetest, varustusorganisatsioonidest jm. ei lülitata jaekäibesse. Kui kaubandusorganisatsioon realiseerib ka turuväliseid fonde, siis seda ei lülitata samuti jaekäibesse.

Väikehulgimüügi organiseerimise selline praktika on tingitud organisatsioonilis-praktilistest kaalutlustest, sest sellisel juhul langeb ära vajadus organiseerida spetsiaalne varustusvõrk. Pealegi on jaekaubandusvõrk territoriaalses mõttes otstarbekalt paigutatud ning võimaldab ka kaubasortimendi poolest ettevõtete, organisatsioonide, asu-

---

¹ Koondise "Põllumajandustehnika" kaudu toimuv müük kolhoosidele jaekäibesse ei kuulu, sest ostetav tehnika läheb kolhoosi jagamatusse fondi, kuid jagamatu fondi majanduslik olemus on lähedane üldriiklike põhifondide olemusele. Seega kolhooside varustamine autode, traktorite jms. jaekäibesse ei kuulu.

tuste ja kolhooside mitmekesiseid vajadusi paremini rahuldada.

Et vältida põhjendamatu väikehulgimüügi laiendamist, on müügi kord rangelt reglementeeritud spetsiaalsete eeskirjadega. Nimelt

1) on kaupade väikehulgimüügi õigus antud ainult piiratud arvule kauplustest, kusjuures iga kaupluse jaoks on kehtestatud kindel käibelimiit, üle mille Riigipank ei võta arvet tasumiseks vastu;

2) on kehtestatud nimekiri kaupade kohta, mille väikehulgimüük on keelatud (nendega ostjate varustamine toimub turuväliste fondide arvel) ja mille väljastamine võib toimuda ainult kirjaliku nõudmise põhjal (ostjale antakse sel juhul arve erivorm jne.).

Riigipank teostab igapäevast kontrolli väikehulgimüügi üle, tagades sellega müügioperatsioonide seaduslikkuse. Kui esineb eeskirjade rikkumisi, ei võeta kaubandusorganisatsioonide poolt väljakirjutatud arveid tasumiseks vastu.

Tarbekaupade müüki ettevõtetele ja asutustele piiratakse ja reguleeritakse, vältimaks võimalikku kahju isikliku tarbimise fondile.

Remonditöökodade tulem kuulub jaekäibesse sel kaalutlusel, et rõivaste, jalatsite, majapidamiskaupade, mööbli, korteri remont taastab nende tarbesemete väärtust ja see on võrdväärne uue väärtuse realiseerimisega. Samal ajal mitmesuguste kommunaalteenuste (juukselõiklate, saunade, hotellide teenuste) maksumust ei arvata jaekäibesse, sest nad ei väljenda kaupade realiseerimise majanduslikke suhteid, ei suurenda ega taasta väärtust.

Jaekäibe planeerimise seisukohalt on soovitatav liigitada jaekäivet eeltoodust mõnevõrra teisiti, s. t. liigitada jaekäivet teda kujundavate põhitegurite järgi:¹

---

¹ Vt. lähemalt alamal, jaekäibe üldmahu määramine liiduvabariigis.

Jaekäibe struktuur NSV Liidus ja Eesti NSV-s aastail 1950 - 1972 (%)¹

Jaekäibe nimetus	NSVL						Eesti NSV				
	1950	1960	1965	1970	1971	1972	1950	1960	1965	1970	1972
Jaekäive kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x	100,0	100,0	100,0	100,0	x
s.h. riikliku kaubanduse jaekäive	63,9	66,7	68,1	68,6	68,8	x	56,7	62,5	65,0	64,2	x
kooperatiivse kaubanduse jaekäive	24,1	28,8	28,5	28,8	28,8	x	33,1	35,1	33,8	34,9	x
kolhoosikaubanduse jaekäive	12,0	4,5	3,4	2,6	2,4	x	10,2	2,4	1,2	0,9	x
Jaekäive ² kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
s.h. jaekäive linnades	75,9	76,0	77,0	77,4	77,5	77,6	84,6	82,7	84,4	83,9	84,0
jaekäive maal	24,1	24,0	23,0	22,6	22,5	22,4	15,4	17,3	15,6	16,1	16,0
Jaekäive kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
s.h. jaekaubandusettevõtete käive	86,8	91,1	90,4	90,3	90,4	90,6	83,7	90,2	89,7	89,9	90,0
toitlustusettevõtete jaekäive	13,2	8,9	9,6	9,7	9,6	9,4	16,3	9,8	10,3	10,1	10,0
Jaekäive kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
s.h. toidukaupade käive	58,4	54,4	57,7	55,5	55,2	54,7	51,7	52,8	56,4	52,8	52,3
mittetoidukaupade käive	41,6	45,6	42,3	44,5	44,8	45,3	48,3	47,2	43,6	47,2	47,7

¹ Siin ja edaspidi esitatud arvandmed on esitatud vastavate aastate hindades ja arvutatud järgmistest allikatest võetud materjalide põhjal (kui ei ole osutatud teistele allikatele):

Народное хозяйство СССР. 1922-1972. Юбилейный статистический ежегодник. М., изд. "Статистика", стр. 387 и сл., 374-375;

Eesti NSV rahvamajandus 1970. a. Statistiline aastaraamat. Tln., kirjastuse "Statistika" Eesti osakond, 1971, lk. 249 jj.

² Andmed puuduvad.

Alamal on toodud riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäibe jagunemine (ka põllumajandussaaduste müük kohalike turuhindadega), sest statistilistes kogumikes on andmed jaekäibe struktuuri kohta esitatud ilma kolhoosikaubanduse jaekäibeta.

- 1) müük elanikkonnale;
- 2) müük transiittarbijaile;
- 3) müük kollektiivtarbijaile.

Valdav osa jaekäibest langeb riikliku kaubanduse arvele (tabel 1). NSV Liidus on riikliku kaubanduse osa pidevalt suurenenud. (Eesti NSV-s vähenes riikliku kaubanduse osatähtsus 1970. a. kooperatiivkaubanduse käibe kiirema kasvu tulemusena.¹) Kolhoosikaubanduse osa jaekäibes väheneb aasta-aastalt nii NSV Liidus tervikuna kui ka Eesti NSV-s, kuigi kolhoosikaubandus säilitab oma tähtsuse ka käesoleval ajal kui täiendav linnaelanike põllumajandussaadustega varustamise allikas.

Suurem osa kaupu müüakse linnades, Eesti NSV-s mõnevõrra rohkem kui NSV Liidus tervikuna. Mõju linna ja maa jaekäibe omavahelisele suhtele avaldavad maa- ja linnaelanike arvuline vahekord, transiittarbijate nõudluse suurus (see avaldub põhiliselt linnades), elanikkonna rahaliste tulude suurus. Jaekäive linnades sisaldab nii jaekäivet linnaelanikele kui ka maaelanikele ja transiittarbijaile. Ka kollektiivtarbijad ostavad endale kaupu põhiliselt linnadest.

Ühiskondliku toitlustamise käive moodustab umbes 10% jaekäibest, kusjuures osatähtsuse tõus ei ole järjekindel.

Toidukaupade osa jaekäibes on NSV Liidu ulatuses mõnevõrra suurem kui Eesti NSV-s. Iseloomulik on toidukaupade osakaalu vähenemine üldises jaekäibes, kuigi see käesoleval ajal moodustab jaekäibest üle poole.

---

¹ Põhjuste kohta vt. lähemalt alamal, jaekäibe arengu seaduspärasused.

JAEEKÄIBE RAHYA- MAJANDUSLIK TÄHTSUS¹

Jaekäive on nõukogude kaubanduse arengu põhinäitaja. Majandusreformi tingimustes on jaekäive kaubandusorganisatsioonide ja ettevõtete tegevuse hindamise üheks näitajaks.

Jaekäive lõpetab kaupade liikumisprotsessi tootjalt tarbijani. Ostu-müügi protsessis lähevad kaubad käibesfäärist tarbimissfääri - kaupade müügiga viiakse lõpuni ringlusprotsess: kaubad jõuavad käibesfäärist ostjate kätte individuaalseks või kollektiivseks tarbimiseks.

Jaekäibe vahendusel saavad ühiskondliku tunnustuse materiaalse tootmise harudes loodud tarbekaupade väärtus ja tarbimisväärtus. Kauba müük elanikkonnale näitab, et konkreetne kaup on vajalik. Kui aga elanikkond keeldub kaupa ostmast ja see jääb varudena seisma, siis näitab see pakkumise ja nõudmise mittevastavust ja nõuab muudatusi tootmise struktuuris.

Jaekäive on taastootmise laiendamise hädavajalik tingimus, tal on suur tähtsus sotsialistliku tootmise arendamisel. Tänu jaekäibele toimub tootmisprotsessis toodetud rahvatarbekaupade väärtusvormi muutus. Rahvatarbekaupade müügi tulemusena hüvitatakse tootmiskulud ja realiseeritakse uuesti loodud väärtus ning kindlustatakse tootmise uuendamiseks ja laiendamiseks vajalike rahaliste vahendite regulaarne saabumine tööstusesse ja põllumajandusse. Jaekaubandus on seotud teiste rahvamajandusharudega (tööstuse, põllumajanduse, transpordiga) ja avaldab oma mõju nende arengule.

Samaaegselt eelnevaga avaldab jaekaubandus mõju rah-

---

¹ Selle probleemi kohta vt. lähemalt F. Sauks. Kaubanduse olemus ja tema osa sotsialistlikus ühiskonnas. Tartu, 1973.

vatarbekaupade sortimendi laienemisele ja nende kvaliteedi tõusule. Jaekäive mõjutab tarbimist, soodustab uute tarbeseemete kasutuselevõtmist. Kaubandus aitab maitset kasvatada, vajadusi kujundada. Õppides tundma tarbijate nõudlust, annavad kaubandusorganisatsioonid edasi tellimused tööstusettevõtetele nii rahvatarbekaupade koguste, kvaliteedi kui ka sortimendi kohta.

Nõukogude rahva heaolu pidev kasv sotsialistliku tootmise arenemise ja töö tootlikkuse tõusu baasil on meie ühiskonna arenemise seaduspärasus. Jaekäive ja selle dünaamika on üks tähtsamaid näitajaid, mis seda iseloomustavad. Meie maa elanikkond rahuldab jaekäibe kaudu oma põhilised materiaalsed ja paljud kultuuri-vajadused. Seega jaekäibe kasv iseloomustab materiaalse heaolu tõusu: kaubakäibe kasvus väljenduvad meie majanduse edusammud ning elanikkonna rahaliste sissetulekute kasv ja materiaalse ja kultuurilise taseme tõus.

Jaekäive iseloomustab elanikkonna tarbimise mahtu vabariigis, linnas, rajoonis. Elanikkond rahuldab üha täielikumalt oma mitmekülgsed tarbekaupade vajadused kaubandusorganisatsioonide kaudu (üle 90 %). Sellega seoses on jaekäive sotsialismi põhilise majandusseaduse vahetuks elluviijaks. Jaekäibe kasv annab tunnistust isiklikku tarbimisse läinud kaubamassi suurenemisest. Rahva tarbimist mõjutatakse üha suureneva kaubamassi müümise kaudu.

Siiski ei ammendata kogu tarbimise mahtu jaekäibe suurusega. Mitte kõiki tarbimise elemente ei saada kaubanduse kaudu (põllumajandussaadused isiklikust abimajandist jt.), nii nagu ei võta kõik tarbimise elemendid kauba vormi ja seetõttu ei arvata neid jaekäibesse. Selliste tarbimise elementide hulka kuuluvad toodanguliigid, mis tulevad isiklikku tarbimisse enamasti ühiskondlike tarbimisfondide arvel.

Siit tuleneb, et jaekäibe mahtu ei saa samastada ela-

nikkonna tarbimismahuga. Arvesse võttes, et jaekäibe suurus meie maal on elanikkonna tarbimismahu tähtsaimaks osaks, võib järeldada, et rahva tarbimise kasvu iseloomustab kõigepealt jaekäibe kasv.

Jaekäive on töö järgi jaotamise majandusseaduse elluviimise vajalik tingimus. Suur osa tööliste, kolhoosnike ja teiste töötajate rahalistest sissetulekutest vahetatakse mitmesuguste jaekäibevormide kaudu kaupade vastu. Teisiti öeldes, rahaliste vahendite eest, mis saadakse töö hulga ja kvaliteedi järgi, ostavad töötajad tarbekaupu vaetavalt vajadustele ja ostufondide suurusle. Selles leiabki väljenduse isiklike tarbeesemete jaotamise lõpule viimine töötajate vahel; luuakse tingimused ühiskondliku töö tootlikkuse tõstmiseks, töötajate kvalifikatsiooni tõusuks ja materiaalse huvitatuse printsiibi elluviimiseks.

Jaekäive avaldab olulist mõju ka raharinglusele ja Nõukogude valuuta stabiilsusele. Raharinglus on seotud jaekäibe teenindamisega. Kaubanduslik tulem moodustab põhilise osa (90 %) kõigist Riigipanka suunduvatest rahalistest vahenditest. Järelikult sõltub jaekäibe edukast arendamisest raharingluse tugevdamine. Kaubandusorganisatsioonide jaekäibeplaanide mittetäitmine kutsub esile raharingluse proportsioonide rikkumise, viimane aga raskendab omakorda töötajatele ja teenistujatele töötasu, pensionide ja stipendiumide väljamaksmist.

Jaekäive omab erakordselt suurt tähtsust

1) kommunismi ülesehitamise programmi elluviimisel. Jaekäibeplaani mittetäitmine võib esile kutsuda disproportsioone ja raskusi kapitaalmahutuste finantseerimisel jm., kusjuures see võib avalduda ka laiendatud taastootmise tempos;

2) linna ja maa vahelise koostöö edasisel tugevdamisel;

3) leninliku rahvuspoliitika elluviimisel. Igakülgne kaubakäibe arendamine rahvuslikes, varem maha jäänud vabariikides soodustab majanduse ja kultuuri kasvu ja nende piirkondade töötajate materiaalse heaolu tõusu;

4) rahvatulu jaotamisel ja ümberjaotamisel ning maa majanduse ja kultuuri edasises arengus. On ju teada, et sotsialistlik akumulatsioon riigieelarvesse kindlustatakse põhiliselt kaupade realiseerimisega elanikkonnale kaubanduse kaudu;

5) nõukogude perekonna olmetingimuste ümberkujundamisel, naise vabastamisel raskest ja vähetootlikust kodusest tööst jne.

1.3.

JAEKÄIBE ARENGU SEADUSPARASUSED

Jaekäibe arengu tähtsaimaks seaduspärasuseks on tema katkematu ja kiire kasv nii üldmahus kui ka arvestatuna ühe elaniku kohta (tabel 2).

20 aasta (1950 - 1970) jooksul kasvas jaekäibe üldmaht NSV Liidus 4,3 ja Eesti NSV-s 4,6 korda; jaekäibe kasv ühe elaniku kohta oli mõnevõrra väiksem, sest samaaegselt kasvas ka elanike arv. Jaekäibe pidev kasv ja kõrged kasvutempod toovad esile sotsialistliku süsteemi eelised. Nii näiteks kasvas jaekäibe füüsiline maht NSV Liidus aastatel 1950 - 1970 586 %, samal ajal Ameerika Ühendriikides 172 %. Erinevusi võib täheldada jaekäibe kasvutempodes ka ühe elaniku kohta: samal perioodil kasvas NSV Liidus jaekäibe ühe elaniku kohta 435 %, Ameerika Ühendriikides 127 %.¹ Toodud andmed annavad tunnistust nõukogude inimeste elatustaseme pidevast kasvust.

---

1 A.A. Смоленчук. указ. раб., стр. 42-43.

Tabel 2

Riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäibe areng NSV Liidue ja Eesti NSV-s
aastail 1950 - 1970¹

Aasta	Kaubakäibe üldmaht						Kaubakäibe ühe elaniku kohta					
	N S V L			E N S V			N S V L			E N S V		
	Summa (miljard. rbl.)	Viisaastaku juurdekasvu- tempo (%)		Summa (milj. rbl.)	Viisaastaku juurdekasvu- tempo (%)		Summa (rbl.)	Viisaastaku juurdekasvu- tempo (%)		Summa (rbl.)	Viisaastaku juurdekasvu- tempo (%)	
		üldi- ne	aasta keskm.		üldi- ne	aasta keskm.		üldi- ne	aasta keskm.		üldi- ne	aasta keskm.
1950	36,0	-	-	282,4	-	-	200	-	-	257	-	-
1955	50,2	40	6,9	406,4	88	13,4	256	28	5,1	357	39	6,8
1960	78,6	57	9,3	633,9	58	9,6	367	43	7,5	521	46	7,8
1965	104,8	33	5,9	820,4	29	5,2	454	24	4,3	635	22	4,2
1970	155,2	48	8,1	1005,4	60	9,9	639	41	7,1	957	51	8,6

¹ Siin ja edaspidi on jaekäibesse haaratud ka tootlustusettevõtete käive.

Viisaastakute lõikes on olnud juurdekasvutempo erinevad. Vaadeldud perioodil oli kõige madalam aasta keskmine juurdekasvutempo 7. viisaastakul. Siinkohal tuleb aga silmas pidada, et seoses jaekäibe pideva suurenemisega tähendab iga kasvuprotsent järgmisel aastal (viisaastakul) suuremat absoluutsummat. Näiteks oli 7. viisaastakul aasta keskmine juurdekasvutempo NSV Liidus (5,9 %) 6. viisaastakuga võrreldes (9,3 %) oluliselt väiksem, kuid erinevused kaubakäibe absoluutses juurdekasvus siiski vähemärgatavad (vastavalt 26,2 ja 28,4 miljardit rbl.).

Jaekäibe mahu kasv ja kasvutempo kujuneb välja paljude sotsiaal-majanduslike tegurite ning tingimuste mõjul. Nende hulgas kõige põhilisemad on elanikkonna rahaliste tulude kasv, kaupade jaehindade alanemine, kaupade pakkumine. Kaupade pakkumine ja elanikkonna nõudlus kujunevad sotsialistliku taastootmise mõjul, nende sotsiaal-majanduslike muutuste mõjul, mis alaliselt toimuvad taastootmise protsessis.

Laiendatud taastootmine loob ise eeldused jaekäibe kasvuks, kuna see sunnib ühiskondlikku tootmisse kaasa tõmbama lisatööjõudu, kes saavad oma töö eest rahalist hüvitust ning esitavad täiendavaid nõudmisi tarbekaupadele. Samaaegselt laieneb rahvatarbekaupade tootmine ja suureneb nende pakkumine.

Samas suunas mõjutab jaekäibe mahtu ka süvenev ühiskondlik tööjaotus, millega kaasneb tööstustööliste kasv põllumajandustöötajate arvel, linnaelanike osatähtsuse suurendamine. Ühiskondlik tööjaotus soodustab tööviljakuse ja töötajate kvalifikatsiooni tõusu. Ühelt poolt toob see kaasa toodangu (sealhulgas ka tarbekaupade) mahu kasvu ja pakkumise suurenemise ning teiselt poolt töötasu suurenemise ja nõudluse kasvu.

Peale selle sõltub jaekäibe kasv oluliselt NSV Liidu valitsuse poliitikast töötajate materiaalse heaolu tõstmise valdkonnas. Selle poliitika põhisuunad on järgmised.

¹ А.И. Левин. Социалистический внутренний рынок. М., изд. "Мысль", 1973, стр. 98-101.

Märkus. Andmed ENSV kohta on arvutatud viidatud statistilise kogumiku materjalide põhjal.

1. Elanikkonna rahaliste tulude suurendamine:

a) keskmise kuupalga suurendamine. Seoses meditsiinitöötajate, õpetajate, kaubandustöötajate jt. palgamäärade tõstmisega ning miinimumpalga suurendamisega 60 rbl-ni (1. I 1968. a.) kasvas möödunud viisaastakul tööliste ja teenistujate kuu keskmine töötasu 25 %. Käesoleval viisaastakul on alanud minimaalpalga tõstmine 70 rublani. Suurendati raudteetransporditööliste, põllumajandusmehhanisatorite, arstide, õpetajate palkasid. Tulemuseks oli keskmise kuupalga juurdekasv 1971. - 1972. a. töölistel ja teenistujatel 7 %, kolhoosnikel 8,1 %;

b) ühiskondlikest tarbimisfondidest tehtavate väljamaksete ja soodustuste suurendamine. Möödunud viisaastakul oli juurdekasv nii NSV Liidus kui Eesti NSV-s 52,5 %. Käesoleva viisaastaku plaaniline juurdekasv on 40,6 %. Ühiskondlikest tarbimisfondidest moodustavad rohkem kui poole rahalised väljamaksed, mis otseselt suurendavad elanikkonna ostuvõimet. Kuid ka ülejäänud pool avaldab jaekäibe mahule mõju. Kuna elanikkond rahuldab osa oma vajadusi ühiskondlike tarbimisfondide arvel tasuta, on tal võimalik kulutada täiendavalt raha kaupade ostmiseks. Peale selle suureneb seoses lasteasutuste, koolide ja raviasutuste võrgu laienemisega nende asutuste nõudlus toidukaupade ja teatud majapidamiskaupade järele. Ka see suurendab jaekäivet;

c) kohustuslike maksete kaotamine ja vähendamine, mis on võrdväärne rahaliste tulude suurendamisega. Möödunud viisaastakul kaotati maksud kuni 60-rbl. kuupalgalt ja vähendati 25 % ulatuses makse kuni 80-rbl. kuupalgalt. Üheksandal viisaastakul on ette nähtud maksude kaotamine kuni 70-rbl. kuupalgalt ja $\frac{1}{3}$ võrra vähendada makse kuni 90-rbl. kuupalgalt.

Käesoleval viisaastakul on ette nähtud minimaalpalga ja pensionide alammäära suurendamiseks, väikesepalgalistele perekondadele laste kasvatamiseks abirahade andmiseks

ning maksusoodustuste tegemiseks kulutada NSV Liidus 22 miljardit rbl. (möödunud viisaastakul 10 miljardit rbl.). Riigilaene kustutatakse 1974. - 1975. a. 1 miljardi rbl. ulatuses.

Mõningad autorid soovivad turu mahu suurenemist soodustava tegurina eraldi välja veel järelmaksuga müügi,¹ kuid see tegur suurendab jaekäibe mahtu ainult näiliselt.

2. Ja ehindade alandamine, mis suurendab elanikkonna reaaltulusid ja võimaldab sama tulude taseme juures müüa suuremaid kaubakoguseid. Jaekäibe kasvu tingib jaehindade alandamine ainult sel juhul, kui hindade alandamine toob kaasa nõudluse suurenemise nimetatud kaupadele või hindade alandamisest saadav kokkuhoid kasutatakse teiste vajalike kaupade ostmiseks. Aastatel 1950 - 1971 alanes jaehindade tase NSV Liidus 25 %, Eesti NSV-s oli rahvatarbekaupade riiklike jaehindade indeks 1970.a. (1950.a. võrreldes) 75,5 %.²

Samaaegselt nõudmise suurenemisega suurendatakse plaanipäraselt ka pakkumist. Rahvatarbekaupade pakkumise kasvu tagavad struktuurinihked tootmises ja rahvatulu jaotamisel. Kui 1961. - 1965. a. oli tootmisvahendite juurdekasvutempo tarbeesemete tootmise juurdekasvust 1,5 korda suurem ja möödunud viisaastakul juurdekasvutempod peaaegu võrdsustusid, siis üheksandal viisaastakul on ette nähtud B-grupi kõrgemad arengutempod A-grupiga võrreldes ning tarbimisfondi eeliskasv akumulatsiooni fondiga võrreldes. NLKP XXIV kongressi direktiivides nähakse ette ka rasketööstuse osakaalu tõus rahvatarbekaupade tootmisel.

Nimetatud abinõude rakendamisega on ette nähtud suurendada käesoleval viisaastakul jaekäivet NSV Liidus 42 % ja Eesti NSV-s 30,7 %. Kuid nagu näitavad Üleliidulise Kaubanduskonjunktuuri Teadusliku Uurimise Instituudi Eesti filiaa-

---

¹ Е.Д. Каганов. Социалистическое производство и рынок. М., изд. "Экономика", 1971, стр. 185-186.

² Need indeksid annavad tunnistust jaekäibe struktuuri erinevustest NSV Liidus ja Eesti NSV-s.

li andmed, vähenes ENSV jaekäibe juurdekasvutempo 1973. a. märgatavalt, kusjuures kõige olulisemad põhjused on järgmised:

1) elanike rahaliste tulude kasvutempo aeglustumine, hoiuste kasv;

2) transiittarbijate ostuaktiivsuse alanemine;

3) paljude mittetoidukaupade nõudmise ja pakkumise vaheliste oluliste disproportsioonide säilimine.

Jaekäibe arengu üheks tähtsaks iseärasuseks on jaekäibe kiire kasv maal (tabel 3). Vaadeldaval perioodil (1950 - 1972) kasvas NSV Liidus küll jaekäibe maal mõnevõrra vähem kui linnades (vastavalt 4,6 ja 5,0 korda), kuid iseloomulik on, et jaekäibe kasvutempod maal ja linnas järkjärgult lähenevad. Näiteks möödunud viisaastakul oli jaekäibe dünaamika linnades 148,8 %, maal 145,6 %; 1971. a. kohta olid vastavad andmed 106,9 ja 106 %. Konkreetsem analüüs näitab koguni, et üksikutel aastatel (1966, 1967) kasvas käibe maal kiiremini (juurdekasvutempod linnades ja maal 1966. a. 7,7 ja 8,3 %, 1967. a. 9,2 ja 10,0 %).

Eesti NSV-s võime uuritava perioodi kohta täheldada teistsugust tendentsi - jaekäibe maal on kasvanud kiiremini kui linnades (tabel 3). Erandiks on 7. viisaastak, mille jooksul jaekäibe kasvas linnades 132,1 % ja maal 116,6%. Sellised kasvutempod kujunesid välja paljude tegurite koostmõju tulemusena. Aastatel 1961 - 1964 piirati põhjendamatult kolhoosnike isiklikke abimajandeid, paljud kolhoosid reorganiseeriti sovhoosideks, suurenes linnaelanike osatähtsus jm. Viimastel aastatel (1972, 1973) võib Eesti NSV-s täheldada maal jaekäibe mõnevõrra aeglasemat kasvu kui linnades. Põhjuseks on maaelanikkonna tulude planeeritust väiksem kasv loomakasvatussaaduste riikliku kokkuostu vähenemise tõttu.

Selleks, et õigesti hinnata jaekäibe dünaamikat linnades ja maal, on vaja arvesse võtta maaelanikkonna suhtelist ja absoluutset vähenemist. Jaekäibe arengu õigeke

T a b e l 3

Jaekäibe dünaamika aastail 1950 - 1972 linnades ja maal NSV Liidus
ja Eesti NSV-s (1950. a. võrreldes)

Aasta	J a e k ä i b e ü l d m a h t							
	N S V L				E N S V			
	L i n n a d e s		M a a l		L i n n a d e s		M a a l	
	miljard. rbl.	1950.a. võrreldes (%)	miljard. rbl.	1950.a. võrreldes (%)	milj. rbl.	1950.a. võrreldes (%)	milj. rbl.	1950.a. võrreldes (%)
1950	27,3	100,0	8,7	100,0	239,0	100,0	43,4	100,0
1960	59,7	218,7	18,9	217,2	524,4	219,4	109,5	252,3
1965	80,7	295,6	24,1	277,0	692,7	289,8	127,7	294,2
1970	120,1	439,9	35,1	403,4	1094,9	458,1	210,5	485,0
1972	136,9	501,5	39,6	455,2	1223,0	511,7	232,7	533,9

mõistmiseks on otstarbekas võrrelda jaekäibe kasvutemposid ühe elaniku kohta (tabel 4).

T a b e l 4

Riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäive ühe elaniku kohta NSV Liidus aastatel 1950 - 1971¹

Aasta	L i n n a d e s		M a a l	
	rbl.	1950.a. võrreldes (%)	rbl.	1950.a. võrreldes (%)
1950	383	100,0	80	100,0
1960	564	147,3	174	217,5
1965	660	172,3	222	277,5
1970	873	227,9	334	417,5
1971	912	238,0	357	469,0

Järelikult kasvab NSV Liidus jaekäive ühe elaniku kohta maal kiiremini kui linnades.² See protsess on Nõukogude riigi majanduspoliitika (maa- ja linnaelanikkonna elatustaseme lähendamine) tulemus. Lähenedamine saavutatakse järgmiste abinõudega:

1) maaelanikkonna keskmise töötasu kiirem kasv. Näiteks oli möödunud viisaastakul ühe töötaja keskmise töötasu juurdekasvutempo NSV Liidu rahvamajanduses keskmiselt 26,1 %, kolhoosnikel 42 % ja sovhoositöötajatel 32,6 %. Käesoleval viisaastakul on ette nähtud tööliste-teenistujate kuupalga keskmine juurdekasv 20 - 22 %, sealhulgas kolhoosnikel 30 - 35 %;

¹ А.И. Лёвин, указ. раб., стр. 103.

² Selline seaduspärasus kehtib ka Eesti NSV kohta. Eesti NSV-s oli 1970.a. jaekäive ühe elaniku kohta linnades 1230 rbl., maal 444 rbl. Vt. Некоторые сравнительные статистические данные об экономике, культуре и развитии народного хозяйства по Советскому Союзу и Эстонской ССР за 1970 год. Составители работы И.А. Кюттис и В.В. Фридолин. Таллин, 1972, стр. 136.

2) kolhoosnikute pensionisüsteemi parandamine. 1. juulil 1971. a. suurendati kolhoosnike pensioni minimaalmäärasid 1,7 korda (12 rublalt 20 rublani) ja diferentseeriti minimaalmäärasid. Töolistel ja teenistujatel kasvas pensioni minimaalmäär 1,5 korda;

3) kaupade maahindade täielik kaotamine 1. jaanuarist 1966, mis andis maaelanikkonnale 400 milj. rbl. säästu aastast;

4) maaelanikkonna tulude denaturaliseerimine seoses jaotussuhete täiustamisega kolhoosides: rahapalga osakaal kolhoosnikel oli 1953. a. 34 %, 1960. a. 60 %, 1963. a. 74 % ja käesoleval ajal moodustab valdava enamiku.

Kõik need abinõud suurendavad maaelanikkonna nõudlust ja tingivad jaekäibe kasvu. Samas suunas mõjuvad ka järgmised sotsiaal-majanduslikud protsessid:

1) maaelanikkonna sotsiaalse koosseisu muutumine: tööliste ja teenistujate osatähtsuse suurenemine, kolhoosnike osatähtsuse vähenemine - 46 % 1972. a. (1959. a. oli kolhoosnike osakaal veel 60 %). Kolhoosnike arvu vähenemine ei ole seejuures ainult suhteline, vaid ka absoluutne. Absoluutne vähenemine on tingitud mitmete kolhooside reorganiseerimisest sovhoosideks, samuti maaelanike ümberasumisest linnadesse;

2) maaelanikkonna ühiskondlikult kasuliku tööga hõivatuse suurenemine. Põllumajanduslik tootmine on sesoonse iseloomuga, mistõttu põllumajandustöötajate aastaringne rakendatus ei ole ühesugune. Maaelanikkonna hõivatuse suurendamine toimub käesoleval viisaastakul põhiliselt kahel teel:

a) abimajandite ja tootmisettevõtete rajamine kolhoosides ja sovhoosides ning

b) tootmissuhete arendamine tööstus- ja põllumajandus-

---

¹ Eesti NSV-s toimus tulude denaturaliseerimise protsess intensiivsemalt, rahapalga osatähtsus oli kõigil perioodidel suurem NSV Liidu keskmisest ja moodustab praegu ca 100 %.

ettevõtete vahel; põllumajandusettevõtted toodavad sõlmitud lepingute alusel teatud valmistooteid või teevad üksikuid töid ja operatsioone.

Jaekäibe arengut iseloomustavad progressiivsed kvalitatiivsed muutused tema kaubalises struktuuris. See seaduspärasus ilmneb kõigepealt mittetoidukaupade osa suurenemises jaekäibe üldmahus.

Toidukaupade osa suhteline vähenemine on üldtunnustatud joon tarbimise arengus, iseloomustades tarbimise struktuuri paranemist. Siiski ei väljendu see üldise seaduspärasusena, vaid kui tendents, mille avaldumine sõltub mitmesuguste vastupidi mõjuvate tegurite toimest, mis võivad viia (ja mõnikord viivad) vastupidistele tulemustele (tabel 1).

Toidukaupade osa vähenemist tingib eelkõige elanikkonna rahaliste tulude kasv, andes tunnistust elatustaseme tõusust. Lenin, analüüsides tarbimise taset Venemaal, märkis, et tulude enamiku kasutamine toidu muretsemiseks tuleneb just madalast elatustasemest.¹ Rahva elujärje tõusmisel vähenevad aga ostude üldmahus kulutused toiduainetele, kuigi absoluutarvudes kasvab nii mittetoidu- kui toidukaupade tarbimine. Toidukaupade osa vähenemist põhjustab ka mõnede toiduainete osas saavutatud füsioloogiline küllastatus ning toidukaupade jaehindade alandamine.

Vastupidises suunas mõjuvad aga näiteks kolhoosnike naturaaltasu kadumine, üleminek rahapalgale (1), nõudluse suurenemine kõrgeväärtuslike (sageli ka hinnalisemate) toidukaupade järele (2), elanikkonna arvu kasv ja linnaelanike osatähtsuse suurenemine (3), toiduainetetööstuse edusammud toodangu sortimendi laiendamisel ja kvaliteedi tõstmisel (4).

Nende tegurite koondmõju tulemusena areneb jaekäibe. Üldiselt on häälbimine nimetatud seaduspärasusest võimalik suhteliselt lühikese perioodi jooksul ja ajutiselt toimivate tegurite mõjul, sest eespool nimetatud tegurite hul-

---

¹ V.I. Lenin. Teosed. 3. kd., lk. 118.

gas on mõjutugevuselt ülekaalus toidukaupade osatähtsust vähendavad tegurid.

Toidukaupade osa jaekäibes suurenes aastatel 1961 - 1964 nii NSV Liidus kui ka Eesti NSV-s. Peale loetletud tegurite avaldas sel perioodil käibe mõju kaubalis-rahaliste suhete laienemine maal, isiklike abimajandite põhjendamatu piiramine, loomakasvatussaaduste riiklike jaehindade tõstmine, kolhooside ulatuslik reorganiseerimine sovhoosideks ja üksikute mittetoidukaupade pakkumise mittevastavus nõudmisele. Partei ja valitsuse poolt 1965. a. rakendatud abinõud isiklike abimajandite toodangu suurendamiseks ja kitsenduste kaotamine tõid kaasa toidu- ja mittetoidukaupade realiseerimises nihkeid, viimaste osatähtsus suurenes taas. Eesti NSV-s kasvas toidukaupade osa jaekäibes siiski ka 1969. a. Peamiseks põhjuseks oli tööstuskaupade nõudluse mitterahuldamine. Viimastel aastatel on aga taastunud endine arengusuund. Ka on toidukaupade osa langus kooskõlas büdjetistatistika materjalidest ilmneva toitumiskulude osakaalu üldise langustendentsiga. Antud iseloomulik joon tuleb sellest, et üleminekul madalama tuludega grupist suurema sissetulekuga gruppi kulutavad ostjad suhteliselt vähem toitumisele. Reaaltulude üldise taseme tõusuga kaasneb kõrgema tulukusega elanikkonna gruppide osakaalu suurenemine.

Käesolevaks viisaastakuks on NSV Liidus samuti ette nähtud mittetoidukaupade osatähtsuse tõus - 47,3 %-ni (1965. a. hindades). Kuid analüüs näitab, et mittetoidukaupade käibe areng Eesti NSV-s aeglustus 1973. a. oluliselt (selle tulemusena langes ka jaekäibe kasvutempo tervikuna).

Iseloomulikud nihked toimuvad ka toidu- ja mittetoidukaupade realiseerimise struktuuris. Kõige üldisemalt öeldes tähendavad toidukaupade käibe struktuurinihked eelkõige kõrgekvaliteediliste ja kõrge toiteväärtusega toiduainete osa suurenemist. Mittetoidukaupade jaekäibes suureneb garderoobi-, kultuuri- ja kestva kaupade osa (tabel 5).

Jaekäibe struktuuris toimunud muutuste üksikasjalikumaks iseloomustamiseks on otstarbekas jaotada kaubad kolme gruppi.¹

---

¹ Gruppidesse jaotamisel on silmas peetud jaekäibe aren-

1. Kaubad, mille osatähtsus on jaekäibes kasvanud (s. t. nende kaupade müük on aastatel 1950 - 1970 kasvanud kiiremini kui jaekäive tervikuna). Siia rühma kuuluvad toidukaupadest liha- ja vorstitooted; konservid; piim ja piimasaadused (kaasa arvatud juust); munad; kõõgivilid; puuviljad, marjad, kõrvitsalised; mittetoidukaupadest õmblustooted; trikootooted, sukad-sokid (NSVL); nahkjalatsid; sünteetilised pesemisvahendid; parfümeeria; galanteriikaubad; mööbel ja vaibad; sporditarbed; raadio-kaubad; jalg- ja mootorrattad; juveelitooted; elektrikaubad. Pealt loetletute võib siia rühma arvata ka kaubad, mille osa jaekäibes oli 1970. a. suurem kui 1950. a., kuid maksimaalne tase saavutati vaadeldava perioodi keskel. Niisugusteks kaupadeks on või (ENSV, 1960), kellad (NSVL, 1960), õmblusmasinad (NSVL, 1960), ehitusmaterjalid (1960).

2. Kaubad, mille osatähtsus jaekäibes on enam-vähem ühesugune (nende kaupade müük vaadeldaval ajavahemikul kasvas samas tempos kui jaekäive tervikuna). Siia kuuluvad mittetoidukaupadest karusnahatooted; klaas-, fajanss- ja portselannõud; kantseleitarbed (NSVL). Samasse gruppi võib lülitada ka kaubad, mille osatähtsus on viimasel aastakümnel olnud stabiilne, näiteks kartul (NSV Liit; Eesti NSV-s on kartuli tähtsusaste ühesugune kõigil vaadeldud aastatel); sukad-sokid (ENSV); tuletikud, trükitooted (NSVL).¹

3. Kaubad, mille osatähtsus jaekäibes on vähenenud (s. t. nende müük vaadeldud perioodil kas vähenes (a) või kasvas aeglasemalt (b) kui jaekäive tervikuna).

---

gutudentse nii NSV Liidus tervikuna kui ka Eesti NSV-s. Juuhul kui arengusuund ühe või teise kauba osas Eesti NSV-s ja NSV Liidus ei ühti, on sulgudes toodud piirkond, mille kohta vastav seaduspärasus kehtib.

¹ Nende kaupade hulgas oli kartuli (NSVL), sukkade-sokkide (ENSV) ja tuletikkude osa käibes 1950. a. suurem, trükitoodetel (NSVL) väiksem.

Tabel 5

Riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäibe struktuuri muutumine NSV Liidus
 ja Eesti NSV-s aastail 1950 - 1970 (%)¹

Kaubagrupid	N S V L			Käibe dünaa- mika korda- des, võrrel- des 1950.a.	E N S V			Käibe dünaa- mika korda- des, võrrel- des 1950. a.
	1950	1960	1970		1950	1960	1970	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Kõik kaubad	100,0	100,0	100,0	4,3	100,0	100,0	100,0	4,6
Toidukaubad	58,4	54,4	55,5	4,1	51,7	52,8	52,8	4,7
Liha					1,5	3,9	4,3	13,8
Vorstitooted	4,5	6,2	7,8	7,3	3,0	3,7	4,6	7,0
Kala ja heeringas	2,0	1,6	1,5	3,1	2,0	1,3	1,1	2,6
Konservid	0,8	1,6	1,7	10,0				
Või	2,5	2,1	2,0	3,4	1,7	3,0	2,2	6,0
Taimeõli	1,0	0,9	0,6	2,8	0,7	0,2	0,2	1,2
Piim ja piimasaadused (kaasa arvatud juust)	1,1	2,9	3,8	14,7	1,4	3,5	4,2	14,0
Munad	0,4	0,5	1,0	12,0	0,3	0,6	1,2	16,8
Suhkur	3,8	4,7	3,6	4,0	3,0	4,0	2,4	3,8
Kondiitritooted	4,6	3,8	3,8	3,6	4,9	3,6	3,5	3,3
Leiva- ja saiatooted	12,6	5,8	4,4	1,5	7,7	4,9	3,2	1,9

Tabel 5 (järg)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Jahu, tangud, makaronid	5,0	3,6	2,4	2,1				
Kartul	0,6	0,5	0,5	3,7	0,4	0,4	0,4	3,8
Kõõgivil	0,7	0,9	1,2	7,4	0,4	0,8	1,0	10,8
Puuviljad, marjad, kõrvitsalised	0,8	1,2	1,6	8,7	0,7	0,9	1,1	7,9
Mittetoidukaubad	41,6	45,6	44,5	4,6	48,3	47,2	47,2	4,5
Puuvillane riie	6,8	3,0	1,2	0,7	4,6	2,5	1,0	1,0
Villane riie	2,6	2,1	0,9	1,5	3,3	2,1	1,2	1,7
Siidriie	1,2	2,2	1,0	3,4	1,7	1,5	0,6	1,6
Linane riie	0,4	0,3	0,2	2,4				
Õmblustooted ja pesu	5,7	9,0	9,3	7,0				
Karusnahatooted	0,4	0,4	0,4	4,9	5,0	9,3	9,6	9,0
Trikootooted	1,3	2,4	4,4	14,1	2,1	2,8	5,8	12,9
Sukad, sokid	0,9	0,9	1,1	5,1	1,3	1,1	1,1	4,1
Nahk- ja tekstiiljalatsid	3,2	3,8	4,3	5,7	3,8	3,6	4,2	5,2
Vilt- ja kummijalatsid	1,8	1,1	0,7	1,8				
Majapidamisseep ja süntee-tilised pesemisvahendid	0,8	0,4	0,5	2,4	0,4	0,2	0,4	3,6
Tuletikud	0,3	0,1	0,1	1,1				
Petrooleum	0,4	0,3	0,1	0,8				
Galanteriikaubad	1,5	2,0	2,3	6,7	2,2	2,2	2,6	5,5
Tubakatooted	2,8	1,9	1,8	2,8				

Tabel 5 (järg)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Tualettseep, parfümeeria- kaubad	0,9	0,7	0,8	3,6				
Mööbel, vaibad	0,5	1,7	2,3	19,2	0,7	2,9	2,6	16,4
Metallnõud	0,7	0,8	0,6	3,9				
Klaas-, fajanss- ja portselannõud	0,4	0,4	0,4	4,2	0,5	0,4	0,5	3,9
Trükitooted	0,9	1,1	1,1	5,2	1,8	1,5	1,3	3,4
Sportitarbed	0,1	0,3	0,4	11,1				
Raadiokaubad	0,4	0,9	1,8	22,0	0,6	1,7	1,9	15,5
Koolivihikud, paber, kantseleitarbed	0,6	0,5	0,6	5,1	0,8	0,7	0,6	3,4
Jalg- ja mootorrattad	0,2	0,6	0,7	18,0				
Kellad	0,3	0,6	0,4	5,1				
Elektrikaubad	0,1	0,5	1,3	38,7	0,2	0,7	1,4	37,4
Õmblusmasinad	0,1	0,3	0,1	2,7				
Ehitusmaterjalid	0,9	1,8	1,0	4,5	0,9	1,7	1,0	5,5

¹ Märkus. Nimetatud tabel ei kajasta siiski kõigi kaupade ja kaubagruppide tähtsustaset, kuivõrd andmed viidatud statistilistes kogumikes on puudulikud. Eesti NSV kohta olevad andmed olid mitteküllaldased ka võrdlemiseks NSV Liiduga (sellest annab tunnistust tühjade ridade olemasolu tabelis).

V ä h e n e s   puuvillase riide (Besti NSV-s 1960.a. väike kasv, järgnes oluline langus, viimastel aastatel on müük natuke suurenenud), viltjalatsite, majapidamisseebi, petrooleumi, metallvoodite müük (põhiliselt hakkas ilmnema nende kaupade müügi vähenemine 60-ndate aastate algusest).

A e g l a s e m a l t   k a s v a s   kala ja heeringa, või (NSVL), taimeõli, kondiitritoodete, leiva ja saiatoodete, jahu, tangude, makaronitoodete, villase riide, siidriide, linase riide, kummijalatsite, tualettseebi, tubakatoodete, metallnõude, kantseleitarvete (ENSV) jaekäive. Kõigi nende kaupade osa langes vaadeldud aastatel, välja arvatud siidriie NSV Liidu 1960. a. jaekäibes. 1960. a. kasvas ka oluliselt siidriide müük Eesti NSV-s ja villase riide müük NSV Liidus, kuid kasvutempod ei ületanud jaekäibe keskmist kasvutempot, mistõttu nende osa üldkäibes vähenes.

Analüüsimine lähemalt 1. gruppi kuuluvaid kaupu, kuna nõudmine nende järele areneb kõige kiiremini ning nende müügi kasv annab tunnistust kvalitatiivsetest nihetest jaekäibe arengus.

Kõige objektiivsemaks kasvutempo näitajaks on jaekäibe kasv, arvestatuna ühe elaniku kohta (tabel 6).

T o i d u k a u p a d e s t   on kasvanud kõige kiiremini piima ja piimasaaduste, munade, liha ning köögivilja müük. Selle tulemusena on põhjalikult muutunud toiduainete müügi struktuur. Üha suuremat tähtsust etendavad kõrge toiteväärtusega toiduained (tabel 7).

Teatud muutused on toimunud ka rasvade, liha- ja piimasaaduste grupisisiseses struktuuris (tabel 8).

Analüüsides eraldi möödunud viisaastaku jaekäibe ja käesolevaks viisaastakuks ettenähtud jaekäibe kasvu, võime öelda, et sama arengutendents kehtib ka käesoleval ajal. Nii näiteks kasvas kaheksandal viisaastakul NSV Liidus (võrreldavates hindades) liha ja lindude müük 47 %, vorstitoodete müük 50 %, piima ja piimasaaduste müük 60 %, munade müük 77 %, kondiitritoodete müük 53 %, puuviljade ja marjade müük 58 %.¹ Samal ajal ületas mõningate produktide

¹ М. Дарбинян. Товарооборот: структурные сдвиги. - "Советская торговля", 1971, № 8, стр. 2-5.

T a b e l 6

Toidukaupade ja mittetoidukaupade jaekäibe kasv
aastail 1950 - 1970 ühe elaniku kohta
(kordades)

Kaubagrupi nimetus	NSVL	ENSV
Toidukaubad kokku	3,0	3,8
s.h. piim, piimasaadused (ka juust)	12,0	11,3
munad	10,0	13,6
liha; vorst	5,3	11,2; 5,7
köögivili	5,5	8,7
puuviljad, marjad, kõrvitsalised	6,4	6,4
Mittetoidukaubad kokku	3,4	3,6
s.h. mööbel ja vaibad	16,0	13,3
trikootooted	9,3	10,4
nahkjalatsid	4,5	4,2
elektrikaubad	28,6	30,2
raadiokaubad, muusika- tarbed	16,2	12,2
õmblus- ja karusnaha- tooted	5,4	7,3
ehitusmaterjalid	3,3	4,4
galanteriikaubad	4,9	4,4

Tabel 7

Toidukaupade müügi struktuurinihked NSV Liidus
aastail 1950 - 1971 (%)

Kaubad	1950	1960	1971
Toiduained kokku	100,0	100,0	100,0
s. h. liha, kala, piimasaadused, rasvad, munad, liha- ja kalakonservid	21,8	28,9	32,5
leiva- ja saiatooted, jahu, tangud, makaronid	30,1	17,4	12,0
köögivilid, puuviljad, köö- gi- ja puuviljakonservid	3,2	5,1	6,4
suhkur, kondiitritooted, tee	16,1	16,3	13,7

Tabel 8

Üksikute toidukaupade jaekäibe grupisisene struktuur
NSV Liidu riiklikus ja kooperatiivkaubanduses
aastail 1960 - 1970 (%)¹

Kaubagrupid	1960	1965	1970	Struktuuri- nihked + %
Liha- ja lihasaadused:	100,0	100,0	100,0	-
liha, linnuliha	54,2	55,5	55,6	+1,4
vorstitooted	39,5	39,5	40,8	+1,3
lihakonservid	6,3	5,0	3,6	-2,7
Rasvad:	100,0	100,0	100,0	-
või	56,4	57,0	61,1	+4,7
taimeõli	23,0	21,6	19,3	-3,7
muud rasvad	20,6	21,4	19,6	-1,0
Piim ja piimasaadused:	100,0	100,0	100,0	-
või	42,6	39,6	34,3	-8,3
piim, piimasaad.	50,1	52,4	56,6	+6,5
juust	7,3	8,6	9,1	+1,8

¹ A.A. Смоленчук, указ. раб., стр. 45.

osas nõudmine ka pakkumise. Näiteks polnud küllaldaselt lihasaadusi, kuigi aastatel 1966 - 1970 suurenes liha tarbimine ühe elaniku kohta 7 kg võrra (eelmisel viisaastakul oli tarbimise juurdekasv ainult 1,5 kg). NLKP KK 1970. a. juu-
lipleenum töötas välja põllumajanduse, sealhulgas loomakasvatuse arengu laia programmi, mille täitmine tagab nõudmise täielikuma rahuldamise. Käesoleval viisaastakul peab toodang toiduainete-, liha-, piima- ja kalatööstuses kasvama 33 - 35 % ning turufondid sellistel produktidel, nagu liha, kala, taimerasvad, munad ja juurvili 40 - 60 %.¹

M i t t e t o i d u k a u p a d e s t kasvas aastatel 1950 - 1970 käive ühe elaniku kohta kõige kiiremini elektri-raadiokaupadel, mööblil, trikoo- ja õmblustoodetel (tabel 6).

Paljude kaupade käibes toimuvad nihked, mis on tingitud teaduslik-tehnilisest progressist ja koduse töö järkjärgulisest asendumisest industriaalse tööga (tabel 9). Nii näiteks suureneb õmblustoodete (valmisrõivaste) käive kangaskaupade käibega võrreldes rohkem: trikootööstuse arengu tulemusena kandub nõudlus õmblustoodetelt üle trikootoodetele (eriti pesu, aga märgatavalt ka pealiskangaste osas).

Kui nendest kaupadest 1928. a. kolm neljandikku ja 1950. a. üle poole moodustasid kangad (peamiselt puuvillane riie) ja ainult väikese osa valmistooted, siis 1971. a. oli viimaste protsentarv juba 83,5. Iseloomulik on ka keemilise kiu osa suurenemine kangaste ja trikootoodete valmistamisel; see muudab oluliselt kaupade sortimenti.

Analüüsides mittetoidukaupade müügi arengut 7. ja 8. viisaastakul võrreldavates hindades, selgub, et tunduvalt kasvas nõudlus massiliselt tarbitavate kaupade järele: garderoobi- ja kestvuskaupade müügi kasvutempode vaheline erinevus vähenes 36 punktilt 6 punktile (tabel 10).

---

¹ A.N. Kossõgin. NLKP XXIV kongressi direktiivid NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta (1971-1975) plaani kohta. Tln., kirjastus "Eesti Raamat", 1971, lk. 64.

T a b e l 9

Kangaste, õmblustoodete, pesu ja trikootoodete müük
NSV Liidus aastail 1950 - 1971 (%)

K a u b a d	1950	1960	1971
Kangad, õmblustooted, pesu ja trikootooted kokku	100,0	100,0	100,0
s. h. kangad	55,7	36,9	16,5
puuvillased	34,5	14,7	5,8
villased	13,0	10,0	4,6
siidist	6,3	10,6	4,9
linased	1,9	1,6	1,2
õmblustooted, pesu, peakatted, karusnahatooted	32,8	47,3	53,3
trikootooted, sukad-sokid	11,5	15,8	30,2

T a b e l 10

Jaekäibe juurdekasvutempo NSV Liidus
7. ja 8. viisaastakul (%)

K a u b a d	1965.a., võrreldes 1960. aastaga	1970.a., võrreldes 1965. aastaga
Garderoobikaubad	25	58
Kestvuskau- bad	61	64
Masskau- bad (mittetoidukaubad)	20	56

¹ М. Дарбинян. указ. раб., стр. 2-3.

Märkus. Siinkohal on garderoobikaupade hulka arvatud kangad, õmblus- ja trikootooted, sukad-sokid, jalatsid; kestvuskau-
pade hulka mitmesugused kultuur-elukondlikud ja majapidamis-
kaubad. Massikaupade hulka loetakse paljud koduses majapi-
damises nõutavad kaubad, nagu lauanõud, elektrimajapidamis-
seadmed, majapidamistarbed.

Kaubakäibe nimetatud struktuurinihked ei ole vastuolus tarbimise arengu üldseaduspärasusega sotsialismi tingimustes (tööstuskaupade tähtsuse suurenemine üldises tarbimises ning kultuur-elukondlike ja majapidamiskaupade tootmise eeliskasvutempo kergetööstustoodanguga võrreldes), kuid annavad tunnistust teatud muutustest selle üldise seaduspärasuse raames. Need nihked on tingitud tootmises ja elanikkonna rahalistes tuludes toimunud muutustest ning asjaolust, et elanikkonna kindlustatus kestvuskapadega on oluliselt kasvanud (tabel 11). Seoses sellega on suurenenud ka elanikkonna nõudlikkus kaupade sortimendi ja kvaliteedi vastu.

Massikaupade selline kiire kasv ei ole tingitud mitte ainult elanikkonna rahaliste tulude kasvust, vaid ka elamuehituse kasvavatest mastaapidest, olmetingimuste pidevast paranemisest linnas ja maal.

Siinkohal on otstarbekas märkida, et esitatud juurdekasvutempod kujunesid välja tingimustes, kus rahvatarbekaupade turgu iseloomustas nõudmise ja pakkumise tasakaal, kuid samal ajal esines ka mõnede kaupade sortimendi ja kvaliteedi mittevastavus nõudlusele, mis viis selleni, et jaekäibeplaanide täitmise tingimustes kujunesid samaaegselt ülenormatiivsed kaubavarud ja suurenesid elanikkonna hoiused hoiukassades. 1970. a. oli NSV Liidus kaubavarude üleplaaniline juurdekasv 2,2 miljardit rubla, hoiused kasvasid aga 21 % ehk 8,2 miljardi rubla võrra.¹

Toodetavate kaupade sortimendi mittevastavus nõudluse struktuurile on tingitud väljalastavate kaupade sortimendi aeglasest uuendamisest (1), mitteõigeaegsest abinõude tarvitusele võtmisest üksikute kaupade turgude laiendamiseks, s. o. reklaami ja üldse kommertstöö nõrkusest (2), jne. Kahjuks esineb häireid isegi saada olevate kaupade müügi organiseerimisel, vajalikul tasemel ei ole elanikkonna nõudluse uurimine kaubanduse ja tööstuse poolt; kaubandusorganisatsi-

---

¹ М. Дарбинян. указ. раб., стр. 2-3.

T a b e l 11

Elanikkonna kindlustatus kestvuskaupeadega NSV Liidus
aastail 1960 - 1971

Kestvuskaubad	K a u p a d e a r v a a s t a l õ p u k s							
	100 perekonna kohta				1000 elaniku kohta			
	1960	1970	1971	Kindlustatuse tõus arvuli- selt	1960	1970	1971	Kindlustatuse tõus arvuli- selt
Kellad	286	346	352	66	794	960	979	185
Raadiod, radioolad	46	72	74	28	129	199	206	77
Televiisorid	8	51	58	50	22	143	160	138
Fotoaparaadid	18	28	28	10	49	77	77	28
Jalgrattad, mopeedid	39	50	51	12	116	149	153	37
Mootorrattad, rollerid	4	7	8	4	10	21	22	12
Elektritolmuimejad	3	12	12	9	8	30	33	25
Õmblusmasinad	35	56	58	23	107	161	162	55
Külmutuskapid	4	32	38	34	10	89	106	96
Pesupesemismasinad	4	52	57	53	13	148	161	148

oonide tellimused on mõnikord majanduslikult põhjendamata.¹ Nendele puudustele juhti tähelepanu NLKP XXIV kongressil, kus rõhutati, et on vaja tõsta tööstusettevõtete ja kaubandusorganisatsioonide vastutust selle eest, et müügil oleks nõudlusele vastav kaupade sortiment. Ainult sel juhul realiseeruvad täies ulatuses jaekäibe mahu ja struktuuri arenguplaanid.

Käesoleval viisaastakul säilivad teatud määral eelmärgitud struktuurinihked mittetoidukaupade jaekäibes, kuid hakkavad mõjuma ka uued tegurid, mis kindlustavad kestvuskaupade (kultuuri-olmekaupade ja majapidamiskaupade) müügi eeliskasvu. Seda aitab saavutada mitmete käesoleval ajal defitsiitsete kaupade müügi nimetamisväärne suurendamine: sõidua autod - rohkem kui 6 korda, külmutuskapid, mootorrattad, mööbel - rohkem kui 1,5 korda, magnetofonid - üle 2 korra jne. Seega kestuskaupade müügi kasvutempo käesoleval viisaastakul kiireneb. Sellele aitavad kaasa juba eespool mainitud mõningate kaupade defitsiitsuse likvideerimine, samuti elamuehituse ja perekondade arvu kasv ning mõned teised tegurid.

XXIV kongressi direktiivides ettenähtud tootmise arenguplaanid võtavad arvesse elanikkonna nõudluse muutusi ja on suunatud tarbimise struktuuri parandamisele. Nähakse ette tarbekaupade väljalaske suurendamine 44 - 45 % (jaekäibe samaaegne kasv 42 %). Kui kultuuri-olme- ja majapidamiskaupade toodang peab plaani järgi suurenema 1,8 korda, siis sõiduaute toodang 3,5 - 3,8 korda. Kergetööstuse toodangu juurdekasvuks on planeeritud 35 - 40 %, sealhulgas trikotaži osas 50 % ning portselan- ja fajanss nõude osas 2 korda.

Jaekäibe arengu seaduspärasuseks on ka üksikute liiduvabariikide ja majandusrajoonide osa pidev muutumine tarbekaupade müügi üleliidulises mahu.

¹ L.I. Brežnev. NLKP Keskkomitee aruanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIV kongressile. Tln., kirjastus "Eesti Raamat", 1971, lk. 63-65.

Territoriaalsed nihked jaekäibes toimuvad meie maal läbiiviidava leninliku rahvuspoliitika ja tootlike jõudude paigutuse mõjul.

Kõige kiiremas tempos on jaekäive kasvanud varem majanduslikult mahajäänud liiduvabariikides (tabel 12). Eri- nevad on ka jaekäibe kasvutempod suurtes majandusrajoo- nides. Kiires tempos kasvab jaekäive nendes piirkondades, kus toimub tootlike jõudude kõige tormilisem areng. NSV Liidu jaekäibes suureneb pidevalt Siberi ja Kaug-Ida osa- kaal.

T a b e l 12

Jaekäibe kasv liiduvabariikides¹ aastail 1940 - 1970
(kordades)

Liiduvabariigid	1970.a., võrreldes 1940. aastaga
Kasahhi NSV	13,1
Moldaavia NSV	12,3
Kirgiisi NSV	10,8
Ukraina NSV	6,3
Vene NFSV	5,7
Gruusia NSV	5,3
NSV Liit tervikuna	6,5

Möödunud viisaastaku töötulemused annavad tunnis- tust nõukogude rahva elatustaseme edasisest tõusust. Olu- lisi edusamme jaekäibe arengus saavutasid kõik liiduva- bariigid. Kõige kõrgem jaekäibe juurdekasv oli Valgeve- ne, Leedu, Moldaavia ja Armeenia NSV-s (64 - 74 %), mis

¹ Основы экономики торговли. М., изд. "Экономика", 1973, стр. 67.

oli nende liiduvabariikide majanduse kiirendatud arengu tulemuseks. Olulist mõju elanikkonna rahaliste tulude suurenemisele neis liiduvabariikides avaldas ka üleminek garanteeritud töötasule kolhoosides. Ainult Vene NFSV-s ja Kasahhi NSV-s olid jaekäibe kasvutempod NSV Liidu keskmisest madalamad.

Suured muutused toimusid ka tarbekaupade müügi struktuuris. Kui 1961. - 1965. a. kasvas teatud põhjustel toidu- kaupade tähtsusaste, siis 1966. - 1970. a. suurenes tööstuskaupade osatähtsus - 42,7 %-lt 45,3 %-le (1965. a. hindades). Kõige olulisemad nihked selles suunas toimusid Gruusia, Aserbaidžani, Moldaavia, Usbeki, Läti, Tadžiki, Armeenias, Turkmeeni ja Eesti NSV-s.

Selleks, et õigesti hinnata jaekäibe arengu tulemusi üksikutes liiduvabariikides, on otstarbekas välja tuua jaekäibe kasv ühe elaniku kohta võrreldavates hindades. (Elanike arv on kasvanud väga ebaühtlaselt ja selle mitteametamine võib viia valede järeldusteni).

Jaekäibe kasvutempo (arvestatuna ühe elaniku kohta võrreldavates hindades) oli aastatel 1940 - 1970 kõige kiirem Leedu, Moldaavia, Valgevene, Läti, Kasahhi ja Eesti NSV-s (tabel 13). Tabeli 12 andmetega võrreldes näeme, et liiduvabariikide järjestus on oluliselt muutunud.

Jaekäibe ühe elaniku kohta ei ole kaugeltki ühesugune NSV Liidu eri piirkondades. Võrreldes üleliidulise keskmisega, on paljude aastate jooksul kõige madalam tase olnud Usbeki, Aserbaidžani, Kirgiisi, Tadžiki ja Turkmeeni NSV-s. Jaekäibe kasvutempod (ühe elaniku kohta) olid neis liiduvabariikides 1966. - 1970. a. ka üleliidulisest madalamad: NSV Liidus - 41 %; Usbeki NSV-s - 33 %; Kasahhi ja Aserbaidžani NSV-s - 36 %; Kirgiisi, Tadžiki, Turkmeeni NSV-s - 37 % (jooksvates hindades).

Üks olulisematest põhjustest on teiste liiduvabariikidega võrreldes kiirem elanikkonna juurdekasv (2,5-3 korda kiirem), mistõttu elanikkonna rahaliste tulude kasv ei kindlusta ühele inimesele langeva tulu vajalikku suurenemist.

Jaekäive ühe elaniku kohta üksikutes liiduvabariikides 1970. aastal,
võrreldes 1940. aastaga (võrreldavates hindades)

Liidu- vabariik	1 9 4 0		1 9 7 0		1970.a., võrreldes 1940. aastaga (%)		
	Rbl.	% ülelii- dulisse keskmisse	Rbl.	% ülelii- dulisse keskmisse	Jaekäive ühe ela- niku koh- ta	sealhulgas	
						toidu- kaubad	mittetoidu- kaubad
1	2	3	4	5	6	7	8
NSV Liit	127	100,0	639	100,0	505	399	698
Vene NFSV	145	114,2	700	109,5	482	388	664
Ukraina NSV	105	82,7	582	91,1	552	427	737
Valgevene NSV	76	59,8	579	90,6	758	640	901
Usbeki NSV	103	81,1	417	65,3	405	295	573
Kasahhi NSV	89	70,1	557	87,2	627	501	804
Gruusia NSV	119	93,7	492	77,0	413	320	524
Aserbaidžaani NSV	118	92,9	397	62,1	335	279	421
Leedu NSV	79	62,2	702	109,9	890	721	1089
Moldaavia NSV	57	44,9	488	76,4	851	540	1297
Läti NSV	140	110,2	944	147,7	676	525	877
Kirgisi NSV	81	63,8	466	72,9	576	404	813

T a b e l 13 (järg)

1	2	3	4	5	6	7	8
Tadžiki NSV	84	66,1	396	62,0	471	331	672
Armeenia NSV	105	82,7	507	79,9	481	460	515
Turkmeeni NSV	129	101,2	466	72,9	361	283	488
Eesti NSV	161	126,8	956	149,6	593	510	701

1
 А.И. Лёвин. указ. раб., стр. 121; А.А. Смоленчук. указ. раб., стр. 16.

Samuti on elanikkonna hõivatus rahvamajanduses nendes liiduvabariikides kõige väiksem.

Jaekäive ühe elaniku kohta on otseses seoses ühele elanikule osaneva tulu suurusega. Viimane sõltub omakorda liiduvabariigi majanduse arengutasemest (1), linna- ja maaelanikkonna suhtarvust (2), nende tulude taseme diferentseerumisest (3), elanikkonna hõivatusest rahvamajanduses (4) jm. Seepärast ei ole päris õige võrrelda mehaaniliselt jaekäibe absoluutsuurust ühe elaniku kohta liiduvabariikides üleliidulise keskmisega. Küll võib aga sellist näitajat kasutada analüütilises töös jaekäibe kasvutempode muutuste võrdlemiseks liiduvabariikide lõikes.

Liiduvabariikides, kuhu toimub raha sissevedu teistest liiduvabariikidest, tuleb jaekäive ühe elaniku kohta tõenäosem, kui võetakse arvesse transiittarbijate kaubanõudlust. Niisugustele liiduvabariikidele nagu Läti ja Eesti NSV on raha sissevedu olnud aastaid iseloomulik. Selle tõttu ületavad Läti ja Eesti NSV jaekäibe kasvutempod elanikkonna rahaliste tulude kasvutempo. Samas aga vastupidiselt, näiteks Usbeki NSV-s, jäi jaekäibe kasvutempo 1966. - 1970. a. maha elanikkonna rahaliste tulude kasvutempost ja sellele liiduvabariigile, nagu ka mõnele teistele, on iseloomulik raha väljavedu.

Ebaõigete järelduste vältimiseks soovitatakse uurida liiduvabariikides samaaegselt jaekäibe arengu hindamisega ka tarbimise arengut.¹ Vaatleme siinkohal lähemalt nimetatud jaekäibearengu hindamise metoodikat ja saadud tulemusi.

On teada, et toiduaineid saab elanikkond 1) riiklikust ja kooperatiivkaubandusest; 2) kolhoositurult; 3) naturaaltvormis kolhoosidelt pluss isiklikust abimajandist. Vastavate arvestuste kohaselt oli riikliku- ja kooperatiivkaubanduse osakaal elanikkonna tarbimise üldmahus 1969. a. 85 %, toidukaupadel aga 77 %.

---

¹ Г. Иванова. Об оценке уровня товарооборота в республиках. - "Советская торговля", № 8, 1971, стр. 12-16.

Liiduvabariikide lõikes on organiseeritud turu osa erinev ja sõltub peamiselt isiklike abimajandite arengutasemest. Valvevene, Moldaavia, Gruusia ja Leedu NSV-s, kus abimajandid on kõige enam arenenud, oli organiseeritud turu protsentosa 1969. a. 74 - 79, Turkmeeni, Eesti, Tadžiki, Läti, Usbeki ja Armeenia NSV-s aga, kus isiklike abimajandite arengutase on kõige madalam, - 87-91. Vastavalt sellele oli kaubandusorganisatsioonidest tehtavate osade osa toidukaupade tarbimises esimeses liiduvabariikide grupis 57 - 67 %, teises 80 - 86 %. Aastatel 1966 - 1969 kasvas organiseeritud turu osa tarbimise üldmahuks 82 %-st kuni 85 %-ni, s. h. toiduainetel 73 %-st kuni 77 %-ni.

Seoses sellega, et riiklik ja kooperatiivne kaubandus hõlmavad valdava osa tarbimise üldmahuks, avaldavad jaekäibe areng ja kaubaressursside paiknemine suurt mõju üksikute kaupade tarbimistasemele.

Elanikkonna tarbekaupade vajadus ei saa olla identne eri piirkondades. Vajaduse suurus sõltub reast teguritest, nagu

- 1) elanikkonna sotsiaalsest, vanuselisest ja soolisest koosseisust;
- 2) rahvuslikest iseärasustest ja harjumustest;
- 3) kliimaatilistest tingimustest;
- 4) kultuuritasemest jm.

Tegelik tarbimise tase sõltub veel ka elanikkonna üldtulude suurusest ja kaupade tootmise arengust.

Tarbimisteadus võtab arvesse erinevusi elanikkonna koosseisus ja elutingimustes; see väljendub NSV Liidu ja üksikute liiduvabariikide toidu- ja tööstuskaupade ratsionaalsetes tarbimishormides. Need normid on niisuguse tarbimistaseme näitajaks, mille puhul tagatakse kõigi mõistlike vajaduste täielik rahuldamine ja luuakse tingimused iga ühiskonnaliikme igakülgeks arenguks.

Toiduainete tarbimishormid on liiduvabariikide lõikes

diferentseeritud, kusjuures üksikute kaupade osas on hõlbimine erinev. Antud juhul huvitab meid, millised kõrvalekaldumised esinevad põhiliste toidukaupade ratsionaalse tarbimise üldmahu eri liiduvabariikides. Selleks arvutati tarbimismid ümber väärtuselistesse näitajatesse vastavalt konkreetsetes liiduvabariigis kehtivatele jaehindadele.

Arvutus näitas, et 1969. a. ulatus liiduvabariikide toiduainete keskmiste tarbimismid hõlve NSV Liidu keskmisest +8,5 %-st kuni -24,7 %-ni. Selline toiduainete tarbimismid diferentseerumine tõestab üksikutes liiduvabariikides saavutatud tarbimistasemete võrdlemise ebaobjektiivsust.

Toiduainete tarbimise tegeliku taseme analüüsimisel tuleb välja selgitada 1) kõrvalekaldumine normist üksikute kaupade osas ja kõikide toidukaupade osas (rahalisel väljenduses); 2) tarbimise normilähedus (aste); 3) produktide saamise allikate osatähtsuse muutumine teatud perioodil.

Kõigi nende asjaolude üheaegsel silmaspidamisel selgus, et 1966. - 1969. a. toimusid kõigis liiduvabariikides olulised nihked toiduainete tarbimistasemes. Kõige enam tõusis tase Ukraina, Kasahhi, Leedu ja Moldaavia NSV-s.

Tööstuskaupade tarbimismid on oma spetsiifika. Kergetööstustoodete tarbimismid on arvutatud nagu olemasoleva ratsionaalse garderoobi täiendus seoses esemete füüsilise ja moraalse kulumisega ning nad on diferentseeritud liiduvabariikide lõikes nagu toiduainetegi normatiivid. Kuna need normid on ette nähtud ratsionaalse garderoobi täiendamiseks, siis nad ei saa olla iga-aastase tarbimise normatiiviks: käesoleval ajal ei ole veel ratsionaalse garderoobini jõutud.

Millist näitajat tuleks siis kasutada tööstuskaupade tarbimisseisundi hindamise orientiirina perioodil, mil pole veel saavutatud ratsionaalset garderoobi? Selliseks

orientiiriks võiks olla elanikkonna olemasoleva garderoobi täiendamise keskmine vajadus aastas (arvestatakse ka esemete kulumist).¹

On püstitatud ülesanne saavutada toidu- ja tööstuskaupade ratsionaalse tarbimise normid lähema 10 - 15 aasta jooksul. Mõnede kaupade osas saavutatakse see varem. (Põhiline seisneb selles, et saavutataks ratsionaalsed tarbimism normid ühel ajal kõigis liiduvabariikides.) Kuid tarbimise suurendamist ei saa vaadelda ja lahendada eraldi, väljaspool seost teiste majanduslike näitajatega (tootmine ja tulud). Elanikkonna üldised tulud (rahalised ja naturaalsed) on siiski kaupade tarbimise võimaliku taseme määramise põhiline kriteerium.

Kuna tarbimise spetsiifika tõttu ei ole võimalik võrrelda tarbimise absoluutsuursi üksikutes liiduvabariikides omavahel, samuti NSV Liidu keskmisega, siis tuleb võrrelda hälvete suurust te gel i k u tarbimise taseme ja s o o v i t a t u d tarbimise normi vahel. Otstarbekamaks loetakse võrdlust mitte ratsionaalse tarbimism normiga, vaid nimetatud kauba arvestusliku tarbimistase me ga (t). Kauba tarbimise arvestuslik tase liiduvabariigis ühe elaniku kohta (protsenti normist) leitakse järgmisest valemist:²

$$t = \frac{\frac{r}{R} \cdot \frac{T}{N} \cdot 100}{\frac{n}{N}} = \frac{\frac{r}{R} \cdot T}{n} 100 ,$$

kus T - kauba tegeliku tarbimise suurus rahalises väljenduses ühe elaniku kohta NSV Liidus;

n - kauba tarbimise keskmise normi suurus rahalises väljenduses ühe elaniku kohta liiduvabariigis;

---

¹ Г. Иванова. указ. раб., стр. 15-16.

² Samas.

- N - kauba tarbimise keskmise normi suurus rahalises väljenduses NSV Liidus;
- r - üldine tulu ühe elaniku kohta liiduvabariigis;
- R - üldine tulu ühe elaniku kohta NSV Liidus.

Saadud tulemus on teatud kauba arvestuslik tarbimistase ühe elaniku kohta liiduvabariigis ja väljendub protsentuaalse suhtena soovitatavasse normi. See kõrvutatakse tegeliku tarbimistasemega (protsenti normist). Erinevus näitab konkreetse kauba normist ettejäudmist või mahajäämist antud liiduvabariigi elanikkonna tarbimises. Sel meetodil võib arvutada kõigi toiduainete vajaliku tarbimistaseme, v.a. leivasaadused ja kartul, millele tarbimise muutus on tingitud teiste kaupade tarbimistasemest. Väljaselgitatud hälbed arvutatakse ümber kogu vabariigi elanikkonna kohta.

Ülaltoodud meetodil võrreldi 1969.a. toiduainete tarbimist liiduvabariikides NSV Liidu keskmise tasemega. Arvestused näitasid, et Vene NFSV, Ukraina, Valgevene, Leedu, Moldaavia, Aserbaidžaaani ja Läti NSV-s ennetab põhiliste toiduainete tarbimistase (lähtudes saavutatud tulude suuruselt ühe elaniku kohta) tarbimistaseme teistes liiduvabariikides. Järelikult peab liiduvabariikides, kus esines toiduainete tarbimises mõningane mahajäämus (võrreldes saavutatud tulude tasemega ühe elaniku kohta), toidukaupade müük riiklikust ja kooperatiivsest kaubandusest kasvama kiiremas tempos.

Selline jaekäibe arengu hindamise metoodika ei ole veel praktikas juurdunud, kuid selle täiustamine ja kasutusele võtmine võimaldaks enam põhjendatult planeerida jaekäibe arengutemposid üksikutes liiduvabariikides.

JAEKÄIBE SESOONSUS

Jaekäibes võime täheldada aastasiseseid hälbeid kuude ja kvartalite lõikes, kusjuures proportsioonid ei ole viimase aastakümne jooksul oluliselt muutunud. Jaekäibe aastasisest hälbimist Eesti NSV-s iseloomustavad järgmised jooned (tabel 14):

1) kõige väiksem läbimüük on I kvartalis, kõige suurem IV kvartalis, kusjuures nii toidu- kui mittetoidukaupade jaekäive kasvab järjekindlalt kvartalist kvartalisse. Seega müüakse esimesel poolaastal nii toidu- kui mittetoidukaupu vähem kui teisel poolaastal, kusjuures erinevus mittetoidukaupade osas on suurem;

2) I ja IV kvartali käibe erinevus väheneb: 1960. a. oli jaekäibe üldmahus I ja IV kvartali osatähtsuste hälve 6,4 punkti, 1970. a. 4,8 punkti. Kvartalitevaheliste hälbeerinevuste vähenemine on tingitud põhiliselt mittetoidukaupadest. Mittetoidukaupade osatähtsuse diferents oli 1960. a. I ja IV kvartalis 10,8 punkti, 1970. a. 5,8 punkti.

Selleks, et hinnata esitatud andmeid ning selgitada välja jaekäibe sesoonsuse muutumine tulevikus, on vaja uurida sesoonsust põhjustavaid tegureid. Jaekäibe sesoonsed hälbed on tingitud nii alalistest kui ka juhuslikest teguritest.

Kõik jaekäibe sesoonsust põhjustavad tegurid võib jaotada sotsiaalmajanduslikeks ja looduslik-kliimatilisteks, kusjuures olenevalt ühe või teise teguri mõjutugevusest, iseloomust ja ulatusest võib eristada üldisi ja spetsiifilisi tegureid.

Üldised tegurid on järgmised.

1. Looduslik-kliimatilised tegurid. Nende mõju mõnede kaupade (näiteks kummi-, viltjalatsite, villaste kangaste,

Jaekäive Eesti NSV-s aastail 1960 - 1970
kvartalite lõikes (%)

	1960	1965	1968	1969	1970
Jaekäive kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
s. h.					
I kvartal	21,8	21,8	22,6	22,8	22,4
II kvartal	24,8	24,5	24,3	24,2	24,4
III kvartal	25,2	26,0	25,9	25,9	25,0
IV kvartal	28,2	27,7	27,2	27,1	27,2
Toidukaupade jaekäive	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
s. h.					
I kvartal	22,6	22,1	22,4	22,7	22,4
II kvartal	25,0	24,8	24,5	24,6	25,0
III kvartal	25,8	26,4	26,5	26,2	26,4
IV kvartal	26,6	26,7	26,6	26,5	26,2
Mittetoidukaupade jaekäive	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
s. h.					
I kvartal	20,8	21,5	22,8	23,0	22,5
II kvartal	24,6	24,1	24,0	23,7	23,7
III kvartal	24,6	25,4	25,2	25,5	25,5
IV kvartal	30,0	29,0	28,0	27,8	28,3

valmisriiete) müügi sesoonsusele on vahetu. Rea teiste kaupade müüki looduslik-kliimaatilised tingimused otseselt ei mõjuta.

2. Tootmise sesoonsus mõjutab enamiku kaupade kuu- ja kvartalimüügi häälbimist. Tootmise sesoonsuse mõju analüüs näitab, et kõige suuremat mõju avaldab see tegur toidukaupade müügile, eelkõige kiiresti riknevate kaupade müügile

(piim, värsked kala jt.), ning vähem mittetoidukaupade müügile.

Seejuures võib täheldada kaht erinevat tendentsi:

a) kaupade tootmise sesoonne häälbimine on suurem kui müügi sesoonsus. See on iseloomulik kaupadele, mida varutakse või toodetakse teatud perioodil, aga tarbitakse aastaringselt. Tarbimise sesoonsust aitavad antud juhul vähendada kaubavarud. Niisugusteks kaupadeks on näiteks kartul, köögivilid, puuviljad;

b) mõnedel toidukaupadel on tootmise ja müügi sesooned häälbid peaaegu ühesugused. Seda võib märgata peamiselt kiiresti riknevate toiduainete puhul ja nende kaupade osas, mille nõudlus on rahuldamata.

Üldiselt - mida vähem turg on küllastatud kaupadega, seda suurem on müügi sesoonsus. Ning vastupidi, mida kõrgem on turu küllastatus kaupadega, seda väiksem on müügi perioodiline häälbimine, sest tootmise sesoonsuse mõju nõrgeneb ning suuremat osa hakkavad etendama teised, mitte vähem olulised tegurid. Erandiks on siinkohal ainult sesoonikaubad. Turu täieliku küllastatuse korral hakkab elanikkond sesoonset kaupa soetama mitte turule saabumise momendil, vaid vastavalt vajadustele, mis on dikteeritud sesoonsetest tingimustest (aastaaeg, ilmastik jne.).

3. Elanikkonna rahaliste tulude sesoonsus avaldab samuti teatud mõju enamiku kaupade müügile. Elanikkonna tulude kasvu teatud perioodidel põhjustab palga maksmine kindlatel päevadel, preemia maksmine teatud kuudel, raha maksmine põllumajandussaaduste varumise perioodil jne. Rahaliste tulude saamine omab monotoonselt kasvavat iseloomu (I - IV kvartalini). Seejuures on muutused aastate jooksul olnud tühiised; tulude suhteline jaotumine kvartalite lõikes on jäänud enam-vähem stabiilseks, näiteks Ukraina NSV-s I kvartalis 23,1 - 23,8 %; II kvartalis 24,6 - 24,9 % III kvartalis 25,3 - 25,7 %; IV kvartalis 26,2 - 26,5 %.

Olulisem on rahaliste tulude sesoonne erinevus elanik-

konna erinevates sotsiaalsetes gruppides. Seejuures aastasisene tulude häälbimine on töölaliste-teenistujate perekondades väiksem kui kolhoosnikel. Põhjuseks on asjaolu, et töölaliste ja teenistujate palk on vähem allutatud juhuslikele mõjudele. Töölaliste-teenistujate perekondade tulude variatsioonikoefitsient oli Ukraina NSV-s 1968. a. 4,41 %, kolhoosnike perekondades 7,43 %.

Analüüs näitab, et mittetoidukaupadele tehtavate kulutuste aastasisene häälbimine on suurem sellel sotsiaalsel grupil, kellel ka tulude häälbimine on suurem. Näiteks õmblustoodetele tehtavate kulutuste aastasisene häälbimine töölistel ja teenistujatel on 13,1 %, kolhoosnikel 19,1 %, nahkjalatsitel vastavalt 11,5 ja 18,9 %, elektrikaupadel 19,1 ja 39,1 %, raadiokaupadel 25,2 ja 47,8 %, muusikakaupadel 37,9 ja 47,5 %, trikootoodetel 23,7 ja 31,2 %.

Seoses kolhoosnike tulude häälbimise vähenemisega, väheneb ka nende perekondade mittetoidukaupadele tehtavate kulutuste aastasisene häälbimine.

4. Mõnede kaupade hindade sesoonsus. See avaldab mõju kartuli, kõõgivilja, puuvilja, marjade, kõrvitsaliste jt. müügile. Hinna sesoonsus esineb antud juhul spetsiifilise tegurina (avaldab mõju ainult üksikute toiduainete müügi aastasisesele häälbimisele).

Näiteks kõõgiviljal saavutab hind maksimaalsuurus II kvartalis (keskmine hind on 1,7 - 2,3 korda kõrgem I kvartali keskmisest hinnast). Seejärel hakkab hind langema ja III kvartalis moodustab ainult 73 - 85 %, IV kvartalis aga umbes 58 - 65 % I kvartali keskmisest hinnast.¹

Ukraina NSV majandusteadlaste poolt tehtud analüüs näitab, et hindade aastasisene häälbimine aastast aastasse suureneb: kartuli hinna variatsioonikoefitsient 1967. a. oli 23,47 %, 1969. a. 25,31 %; kõõgiviljal vastavalt 43,17 ja 54,39 %.

---

¹ Ukraina NSV andmetel. Kartuli osas on hinna muutumise kõver mõnevõrra teistsugune. Vt. A.И. Гребнев. Автоматизированная система планирования розничного товарооборота. И., изд. "Экономика", 1972, стр. 225.

Sesoonsete hindade kõikumine nimetatud toiduainetel avaldab teatud mõju nende kaupade müügi aastasisesele häälele. See ilmneb eriti varase kõõgilja, kartuli ja puuviljade müügile saabumise perioodil. Müügiperioodi alguses on hinnad reeglina kõrged, see takistab loomulikult nende realiseerimist. Põhilisteks tarbijateks sel perioodil on kõrge tulude tasemega perekonnad. Seejärel, vastavalt pakumise suurenemisele ja hindade alanemisele, muutuvad need toidukaubad kättesaadavaks kõigile tarbijatele.

5. Sotsiaal-elulustikulised tegurid; ühiskonnaelu nähtused (pidupäevad, kombed, traditsioonid), sesoonsed kampaaniad. Pidupäevaeelsetel päevadel suureneb näiteks nõudlus paljudele toidukaupadele.

Sesoonsed kõikumised, mis on tingitud kliimatilistest tingimustest, on suhteliselt kestvad, pikemaajalise iseloomuga, ent kõikumised, mis on seotud ühiskonnaelu nähtustega - lühiajalised. Kliimatilistest tingimustest sõltuva nõudluse kõrgpunkt on sesooni alguses, teiste puhul sesooni lõpus (pidupäeva eel).

Kaupade müügi sesoonse laine kujunemisele avaldavad mõju ka muud tegurid, näiteks perekonna sotsiaalne seisund, perekonna soolis-vanuseline ja arvuline koosseis, aga ka mitmesugused juhuslikud momendid, mis ei allu arvestusele ega analüüsile.

Kaupade müügi sesoonsus on paljude mõjutavate tegurite koondmõju tulemus. Kuid eraldi võetult on nende tegurite mõju üksikute kaupade müügile erinev: mõned tegurid saavad otsustavateks ühtedele kaubagruppidele, teised teistele. Seejuures ei ole mõjuaste ühesugune ka ajas: müügi aastasisene häälbimine muutub pidevalt. See toimub järgmistel põhjustel:

- 1) muutuvad ühe või teise teguri mõjutatingimused;
- 2) muutuvad tegurid ise;
- 3) toimuvad teatud nihked sesoonsust kujundavate tegurite omavahelistes suhetes.

Eeltoodut silmas pidades avaldab kaupade müügi aastasisese häälbimise muutumisele kõige suuremat mõju kaupade toodangumahu ja elanikkonna rahaliste tulude tase.

Mida suurem on toiduainete tootmise maht ja vastavalt sellele turu küllastatuse aste, seda nõrgem on sesoonse tootmise mõju nende kaupade kvartalimüügile. Tootmise mahu kasvuga laienevad kaubavarudega manööverdamise võimalused. See nõrgendab tootmise sesoonsuse mõju ja võimaldab elanikkonna nõudlust pidevalt rahuldada. Kuid mõningatel kaupadel koos toodangu mahu kasvu ja turu küllastatuse tõusuga müügi sesoonne hääve siiski ei vähene, vaid vastupidi suureneb. Selline olukord esineb sesoonse iseloomuga tööstuskaupade puhul. Turu küllastatuse ja elanikkonna tulude suurenemise korral hakkab elanikkond soetama sesoonseid kaupu sesooni ajal (mitte varakult), sest luuakse võimalus osta kaupa siis, kui tekib selle järele vajadus. Elanikkonna tulude kasv tugevdab seda protsessi. Kuid mitteküllaldase pakkumise tingimustes viib tulude kasv vastupidi-sele protsessile - aastasisesele müügi ühtlustamisele -, kuivõrd kõrgemapalgalisel perekonnad, omades sularaha ülejääke, soetavad mõningaid defitsiitseid sesoonseid kaupu enne sesooni algust. Seega tulude kasv viib erinevatele tulemustele turu erineva küllastatusetaseme piires.

Müügi sesoonsuse vähenemisele aitab kaasa ka rea kaupade tootmise sesoonsuse ja elanikkonna rahaliste tulude saamise sesoonsuse vähendamine.

Sellised on müügi sesoonsete muutumiste üldised protsessid. Täpselt ettekujutust müügi sesoonsuse tendentsidest ja muutumise iseloomust saame üksikute kaupade kvartalimüükide analüüsimisel. Näitajatena kasutatakse sesoonsuse indekseid, ebaühtluse indekseid, variatsioonikoefitsiente jt.

Sesoonsete häävete järgi võime jagada kõik kaubad Eesti NSV-s tinglikult kolme gruppi.¹

---

¹ Järelduste tegemisel on kasutatud ENSV jaekaubade andmeid kvartalite lõikes. Kuna kvartali müügiandmed on pii-

1. Suhteliselt ühtlase müügiga kaubad. Toidukaupadest kuuluvad siia piim ja piimasaadused (kaasa arvatud juust), kanamunad, jahu, leib, leiva-saiatooted, tangud, makaronid, kondiitritooted, viin, likööri-viinatooted, vorstitooted, veinid; mittetoidukaupadest kangad, seep, pesemisvahendid, galanteriikaubad, trikootooted, metallvoodid, nahkjalatsid, mööbel, metallnõud, kellad, klaasnõud, tubakatooted, tikud, elektriikaubad. Toidukaupade ühesugune müük kvartalite lõikes annab tunnistust elanikkonna vajaduste ühtlasest aastaringsest rahuldamisest. Siia gruppi kuuluvad mittetoidukaubad on reeglina mittesesoonsed või vähesesoonsed.

2. Vähesesoonsed kaubad. Nendeks on liha, kala, või, margariin, keedis ja dzemm, sool, alkoholivabad joogid, puuviljad ja marjad, tee, õlu; sukad-sokid, parfümeeria, portselan- ja fajanssnõud, ehitusmaterjalid, tarbekeemiatooted, trükitooted, vaibad, õmblustooted, niidid-nööbid.

3. Sesoonsed kaubad. Siia kuuluvad lihakonservid, köögivilja-puuviljakonservid, kartul, köögivilid, suhkur, jäätis; kummi- ja viltjalatsid, koolivihikud, villased rätikud, karusnahatooted, kantseleikaubad, jalg- ja mootorrattad, peakatted, raadiokaubad, mänguasjad.

Toiduainete tarbimise hälbimist aasta vältel ei saa alati pidada negatiivseks nähtuseks, vaid hindamisel vajab iga konkreetne juht diferentseeritud lähenemist. Siiski enami-

---

ratud nomenklatuuriga, siis on täiendavalt kasutatud teatud kaubandusorganisatsioonide kohta tehtud uurimusi. Tegelikult on kaubandusorganisatsioonide jaekäibe sesoonsuses olulisi erinevusi. Eltoodut arvestades tuleb niisugust liigitustlugega tinglikuks. Tuleb märkida, et eri liiduvabariikides on jaekäibe sesoonsed hálbed erinevad. Nagu näitavad konkreetseid uurimused Ukraina NSV kohta, on paljude kaupade jaekäibe sesoonsed hálbed analoogilised hálvetega Eesti NSV-s. Märgime siinkohal mõned olulised erinevused. Näiteks kuuluvad Ukraina NSV-s suhteliselt ühtlase müügiga kaupade hulka tee, peakatted, niidid, muusikakaubad; vähesesoonsete kaupade hulka aga vorstitooted, piim ja piimasaadused, juust, suhkur, veinid, mööbel jt.; kolmandasse gruppi kuuluvad kanamunad. Niisugused erinevused on tingitud turukonjunktuuri spetsiifikast, nõudluse iseärasustest.

ku viimasesse (3) gruppi kuuluvate toiduainete ebaühtlane tarbimine esineb ebasoovitava nähtusena.

Tööstuskaubad, mis kuuluvad 3. gruppi on esmajoones sesoonsed kaubad, mida tarbitakse teatud aastaagadel.

Selline kaupade klassifikatsioon on loomulikult tinglik, kuid ta annab teatud määral võimaluse teha meie arvates väga olulisi üldistusi ja järeldusi kvartalimüügi planeerimise metodoloogiliste ja metoodiliste aluste väljatöötamiseks.

Kaubagruppide analüüs kvartalimüügi ebaühtluse koeffitsientide ja variatsioonikoeffitsientide põhjal iseloomustab suurel määral elanikkonna vajaduste rahuldamise astet. Peamiselt on sel teel võimalik hinnata toidukaupade ja mittesesoonsete tööstuskaupade nõudmise rahuldamist. Mida väiksem on nimetatud kaupade müügihälve, seda ühtlasem on vajaduste aastaringne rahuldamine. Sesoonsete kaupade puhul saab nõudluse rahuldamise protsessi hinnata ainult sel juhul, kui müügi sesoonsel lainet võrreldakse nende kaupade nõudluse sesoone lainega.

Kvartalimüügi häälbimist määravate tingimuste järgi võib kõik kaubad jaotada 7 gruppi.

I g r u p p - kaubad, mille müügi sesoonsus on tingitud tootmise sesoonsusest: kartul, juur- ja puuvili, marjad, kõrvitsalised, liha, kala jt. Iseloomulik on, et kaubaressursside saabumise aastasisene häälb on müügihäälbest suurem. Müügihäälb ulatuse intensiivsus sõltub paljus saavutatud toodangumahust ja kaupade säilitamistingimustest.

II g r u p p - kaubad, mille sesoonne müük on tingitud põhiliselt nende tarbimise sesoonsusest: kummi ja viltjalatsid, üksikud õmblustooted. Nende kaupade müügihäälb on suurem kaubaressursside saabumise sesoonsusega võrreldes.

III g r u p p - kaubad, mida tarbitakse aastaringelt, kuid mitmesuguste kliimatiliste ja ilmastiku-

tingimuste tõttu nõudlus erinevatel aastaaegadel nende järele kõigub: alkoholita joogid, jäätis, õlu, tee, peakatted, villased ja siidkangad, mõningad trikootooted.

IV g r u p p - kaubad, mille aastasisene müügi häälbimine on tingitud teiste kaupade kvartalimüügi häälbimisest: sool, suhkur, niidid, tuletikud.

V g r u p p - kaubad, mille müügi aastasisene häälbimine sõltub paljus sotsiaalsetest ja oimeteguritest: kondiitritooted, viin, likööri- ja viinatooted, parfümeeria.

VI g r u p p - ehitusmaterjalid, elektrikaubad, mööbel. Nende müügi häälbimist põhjustavad perioodid, mil peamiselt remonditakse kortereid, toimub individuaalehitus ning mil antakse ekspluatatsiooni põhiosa elamispiinnast.

VII g r u p p - kiiresti riknevad iga päev nõutavad toiduained: piim, leib. Nende tootmine ja tarbimine on kvartali jooksul tasakaalus.

Niisuguste tegurite, nagu tootmise sesoonsus, elanikkonna tulude sesoonsus jt. mõjuaste müügi sesoonsusele sõltub suurel määral tootmise hetkemahust, kaubavarudega ma-nööverdamise võimalusest, turu küllastatusest nende kaupadega, elanikkonna tulude kasvust jm. Siin on tegemist kaupade müügi sesoone lained kujunemise dünaamiliste ja staa-tiliste tingimuste vastastikuse seosega: esimesed mõjutavad müügi sesoonsust teiste kaudu, nõrgendades või tugev-dades viimaste mõju müügi sesoonsusele.

2. peatükk

JAEKÄIBE RIIKLIK PLAAN, SELLE SISU JA NÄITAJATE SÜSTEEM

2.1.

JAEKÄIBE RIIKLIKU PLANEERIMISE OLEMUS JA TÄHTSUS

Sotsialistliku riigi üks tähtsamaid kaubandust reguleerivaid majandus-organisatsioonilisi tegureid on jaekäibe planeerimine; jaekäibe planeerimise abil tagab sotsialistlik riik elanikkonna üha kasvavate vajaduste plaanipärase katmise. Planeerimise sisuks on partei ja valitsuse kaubanduspoliitika elluviimine. Ühelt poolt põhineb jaekäibe planeerimine tootmis- ja ekspordivõimaluste, teiselt poolt elanikkonna nõudluse arengu analüüsil. NSV Liidus planeeritakse ainult organiseeritud turu jaekäivet, s. t. riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäivet. Planeerimistöö toimub vastavalt kõrgemalseisvate organite juhistele ja korraldustele kindlaksmääratud vormide järgi ning kindlatel tähtaegadel. Sellega tagatakse planeerimise ühtne kord ja plaaninäitajate ühtne süsteem.

Jaekäibeplaani koostamisel tuleb eristada kahte staadiumi:

1) plaan-tellimuse ehk plaaniprojekti väljatöötamine, alates kaubandusettevõtetest ja lõpetades NSV Liidu Kaubandusministeeriumiga;

2) valitsuse poolt kinnitatud plaani jaotamine liiduvabariikide, kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete vahel.

Mõlemad staadiumid on tihedalt teineteisega seotud ja on ühtse terviku koostisosadeks.¹

Poliitilistele ja majanduslikele tingimustele vastav jaekäibe planeerimine pole ainult organisatsioonilis-tehniline, vaid esmase tähtsusega poliitiline ülesanne. Samal ajal on see ka komplitseeritud ülesanne, sest jaekäibeplaan on tihedalt seotud tootmisplaanidega (rahvatarbekaupade ja põllumajandustoodete tootmisprogrammid), riigi finantsplaaniga, transpordiplaaniga, rahva materiaalse heaolu ja kultuuritaseme tõusu plaaniga.

Jaekäibe üldmaht sõltub ostuvõimelisest nõudmisest ja kaubakatte olemasolust, kaupade pakkumisest. Need rahvamajanduslikud näitajad on omakorda seotud paljude teistega. Nii on elanikkonna nõudluse ulatus seotud töötajate arvu, töötasufondi, kolhoosnike rahaliste tulude jt. näitajatega. Viimased on ära määratud või tingitud tööstuse tootmisprogrammide, ehituste mahust, põllumajanduse arengust, tööviljakuse kasvust. Jaekäibe kaubakate (kaupade pakkumine) on omakorda seotud tarbeesemete tootmise mahuga, turufondide osatähtsusega nende kaupade koguhulgas; samuti sõltub see toodete sortimendist, jaehindade tasemest.

Nõudmist ja pakkumist ning nende kaudu ka jaekäivet mõjutavad veel alaliselt mitmed majanduslikud, organisatsioonilised, looduslikud jm. tegurid, mis mõjuvad erineva ulatuse ja tugevusega jaekäibe mahule, struktuurile, dünaamikale ja regionaalsele paiknemisele. Veelgi enam komplitseerib jaekäibe planeerimist asjaolu, et nõudmine ja

---

¹ Täpsemalt öeldes ei lõpe planeerimistöö kinnitatud plaani jaotamisega, vaid jätkub plaani täitmise kontrollimisel.

Märkus. Jaekäibeplaani koostamise tehnikat pole siinjuures otstarbekas üksikasjalikumalt käsitleda, kuna see on analoogiline kõigi teiste näitajate planeerimisega, mida uuritakse kaubandusökonoomika 2. teema, "Planeerimise süsteem kaubanduses" raames. Et jaekäibe planeerimise majanduslik sisu, olemus ilmneb kõige selgemalt planeerimise esimesel staadiumil, siis on alamal pööratud tähelepanu üksnes jaekäibeplaani ühe või teise näitaja plaanilise suuruse määramisele ja üksnes põgusalt puudutatud kriteeriume, mis on aluseks plaanide kinnitamisele ja jaotamisele.

pakkumine on vaja tasakaalustada, kindlustada elanikkonna nõudluse rahuldamine nii koguseliselt ja väärtuseliselt kui ka ajaliselt ja ruumiliselt.

Jaekäibe planeerimisel tuleb kõigi nende tegurite võimalik mõju plaaniperioodiks komplekselt kindlaks määrata ja arvesse võtta. Selline planeerimise süsteem tagab jaekäibeplaani majandusliku põhjendatuse ja on ühtlasi tähtis eeldus elanikkonna nõudluses esineda võivate spontaansete ilmingute tagasitõrjumiseks ja nendest ülesaamiseks. Kuna käesoleval ajal toimuvad suured ümberkujundused suhteliselt lühikese ajaga, siis nõuab jaekäibe planeerimine majanduse tundmist mitte ainult mingil konkreetsel perioodil, vaid ka selgepiirilist orienteerumist eelseisvates muutustes.

Põhiliste sotsiaal-majanduslike tegurite hulka, mis on vajalikud mingi piirkonna jaekäibe planeerimisel, kuuluvad selle piirkonna

1) elanike arv ja sotsiaalne ning soolis-vanuseline koosseis;

2) turumaht, mis kujuneb põhiliselt kohaliku elanikkonna ostufondide, aga ka rajoonivälise nõudluse põhjal (transiittarbijad) ja kollektiivtarbijate nõudluse põhjal (nn. väikehulgimüük);

3) tootmisbaas, s. o. tööstuse profiil, piirkonna rahvamajanduslik tähtsus, tööstusettevõtete poolt väljastavate tarbekaupade sortiment ja kogus, põllumajanduse arengusuund ning isiklike abimajandite osa põllumajandussaaduste nõudluse rahuldamisel. Lisaks on nendel majanduslikel näitajatel veel teistsugune tähtsus, nimelt võimaldavad nad kindlaks määrata kaubakäibe kaubaressurssidega kindlustatust või juurdeveo vajadust teistest piirkondadest;

4) transporditingimused: erinevate transpordiliikide olukord ja kasutamise võimalused, teedevõrgu korrahoold, transpordisidemete iseloom antud piirkonna ja teiste majanduslike piirkondade vahel;

5) kaubanduse olukord ja kaubandusorganisatsioonide töö kvaliteet;

6) kolhoosikaubanduse olukord: hindade tase, produktide juurdeveo sagedus ja regulaarsus, kindlustatus saadustega;

7) elanikkonna nõudlus üksikutele kaupadele, nõudluse rahuldamise aste;

8) kliimaatilised tingimused;

9) plaanieelse perioodi kaubakäibeplaani täitmise analüüs: arengu dünaamika, hälbed plaaniga võrreldes, hälvete põhjused, elanikkonna ostufondide haaratus jaekäibest.

Peale eelnimetatud tegurite võtavad kaubandusorganisatsioonid ja kaubandusettevõtted veel täiendavalt jaekäibe planeerimisel aluseks

- partei ja valitsuse direktiive¹ jaekäibe kasvu, tootmise suurendamise ja elatustaseme tõusu valdkonnas; riikliku ja koöperatiivse kaubanduse jaekäibe kasvutempo-
sid, mis võtavad arvesse linna ja maa vaheliste oluliste erinevuste likvideerimise ülesannet; üksikute kaubagrupid jaekäibe kasvutempo-
sid;

- kõrgemalseisvate organisatsioonide korraldusi, milles konkretiseeritakse direktiivnäitajaid. Need korraldused organisatsioonidele ja ettevõtetele diferentseeritakse sõltuvalt organisatsioonide ja ettevõtete poolt teennidatavast kontingendist (1), töötingimustest (2), jaekäibe edasise laiendamise võimalustest (3);

- eesrindlike kaubandusorganisatsioonide ja ettevõtete kogemusi, nende parimaid tövõtteid, mis kohanda-

---

¹ Direktiividega määratakse ära jaekäibe arengu optimaalne suund, mis peab tagama kõigi nende ülesannete täitmise, mis on püstitatud eelseisvaks perioodiks, ja kindlustama vajaliku proportsionaalsuse jaekäibe ja teiste rahvamajandusplaani näitajate vahel. Direktiivide aluseksvõtmine võimaldab saavutada vajaliku proportsionaalsuse kõigis piirkondades.

takse antud organisatsiooni või ettevõtte tegevuse tingimustega.

Kõigi nende sotsiaal-majanduslike tegurite analüüs, nende arengutendentside väljaselgitamine ning arvessevõtmine on tähtis eeldus majanduslikult põhjendatud jaekäibeplaani koostamiseks.¹

Jaekäibe riikliku planeerimisega lahendatakse üks tähtsamaid rahvamajanduslikke ülesandeid - kindlustatakse tasakaal nõudmise ja pakkumise vahel nii tervikuna kui ka kaubalise struktuuri lõikes, nii kogu riigis kui ka igas majanduspiirkonnas. Seejuures ei seisne ülesanne mitte ainult tasakaalu saavutamises, vaid samaaegses tarbimise taseme tõusu, jaekäibe struktuuri parandamise ja elanikkonna üha kasvavate vajaduste rahuldamise tagamises.

Jaekäibe riikliku planeerimise eesmärki ja tähtsust silmas pidades on arusaadav, kui võrd vajalik on majanduslikult põhjendatud jaekäibeplaani koostamine. Põhjendatud jaekäibeplaan on tähtis ka kaubanduse kui rahvamajandusharu arengu seisukohalt, sest jaekäibe maht on määrav kaubanduse arengu teiste näitajate - kaubafondide, kaubandusvõrgu, kapitaalmahutuste, kaubanduskaadri, töötasufondi, kogutulude, käibekulude ja kasumi planeerimisel.

---

¹ Et neid tegureid arvesse võetakse, see ilmneb konkreetselt näiteks jaekäibe planeerimisel liiduvabariigis. Kui NSV Liidu Riiklikule Plaanikomiteele ja NSV Liidu Kaubandusministeeriumile esitatakse liiduvabariigi plaanikavand, siis tuuakse täiendavalt ära järgmised arvestused (jaekäibeplaani projekti põhjendamiseks):

- 1) elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilanss;
- 2) jaekäibe kaubakate;
- 3) loomakasvatussaaduste riiklike ressursside bilanss ja liha, piima ning kanamunade tarbimise arvestus;
- 4) kartuli ning juur- ja puuviljade riiklike ressursside bilanss ja nende tarbimise arvestus;
- 5) põhiliste toidu- ja mittetoidukaupade tarbimise arvestus ühe elaniku kohta;
- 6) toiduainete ja mittetoidukaupade arvestus turuvälise tarbijate vajadusteks;
- 7) põhiliste toidu- ja mittetoidukaupade keskmised jaehinnad.

Sotsialistlik riik lahendab jaekäibe planeerimise komplitseeritud ülesande edukalt tänu sellele, et

- planeerimine toimub ühtse korra ja plaaninäitajate ühtse süsteemi järgi;

- kõiki põhilisi jaekäibe mahtu mõjutavaid sotsiaal-majanduslikke tegureid arendatakse plaanipäraselt;

- juhindutakse demokraatliku tsentralismi printsiibist.¹

Jaekäibe planeerimises tähendab demokraatliku tsentralismi printsiip seda, et ainult kõige tähtsamate näitajate kitsas ring (jaekäive, turufondid) kehtestatakse tsentraliseeritult - NSV Liidu Ministrite Nõukogu poolt - ja et kogu planeerimistöö toimub sisuliselt liiduvabariikides, kaubandusorganisatsioonides; et majandusliku tegevuse tsentraalne juhtimine on ühendatud üksikute lülide majandusliku iseseisvusega. Demokraatliku tsentralismi printsiibi kasutamine planeerimisel nõuab ka, et igas kaubanduse lülis tõsiselt läbi vaadataks ja arvesse võetaks alluvate kaubandusorganisatsioonide plaanikavandid. See võimaldab vältida kaubakäibe planeerimisel šabloone, teeb planeerimise konkreetsemaks, annab võimaluse täielikumalt arvesse võtta kohaliku elanikkonna nõudluse iseärasusi, vastavate kaubandusorganisatsioonide sisemisi majanduslikke reserve ja eesrindlike kaubandustöötajate kogemusi.

Enne 1965. a. majandusreformi oli peamiseks puuduseks kaubanduses juhtimise liigne tsentralism, mis takistas kohaliku initsiatiivi arengut. Eriti ilmnes see planeerimises, kus kõrgemalt poolt määrati arvukalt plaaninäitajaid ja ettevõtete majandusliku tegevuse kõik näitajad reglementeeriti. Sellega võeti võimalus kohalike ressurssidega manööverdamiseks ning pidurdati operatiivsete küsimuste iseseisva la-

---

¹ Jaekäibe planeerimisel peetakse silmas planeerimise kõiki kaheksat printsiipi. Demokraatliku tsentralismi printsiipi on eraldi rõhutatud selleks, et mõistetakse teha kasutatavat plaaninäitajate süsteemi ja jaekäibe planeerimise korda.

hendamise initsiatiivi. Planeerimise uus süsteem taotleb kõigi nende puuduste kõrvaldamist. Demokraatliku tsentralismi tugevnemisest kaubanduses annab tunnistust liiduvabariikide ja kaubandusorganisatsioonide õiguste laienemine oma majandusliku tegevuse juhtimisel ja planeerimisel.

2.2.

JAEKÄIBE RIIKLIKU PLAANI NÄITAJATE SÜSTEEM

NSV Liidu jaekäibe riiklik plaan kujutab endast ühtset tervikut, mis plaanipäraselt organiseerib nõukogude kaubanduse majanduslikku tegevust, alatee kaubandusest kui rahvamajandusharust ja lõpetades konkreetse kaubandusettevõttega.

Seega on jaekäibe riiklikul plaanil territoriaalne iseloom. Võime eristada 1) üleliidulist jaekäibeplaani, 2) liiduvabariigi ja 3) kaubandussüsteemi jaekäibeplaani, 4) kaubandusorganisatsiooni ja 5) kaubandusettevõtte jaekäibeplaani. Kõik need plaanid on omavahel seotud, kõik järgmised plaanid kujutavad endast eelmise kui terviku osa.

Liiduvabariikide jaekäibeplaanid vastavad üleliidulisele kaubakäibeplaanile. Samasugune orgaaniline ühtsus valitseb ka liiduvabariigi jaekäibe- ja üksikute kaubandussüsteemide jaekäibeplaanide vahel, kaubandussüsteemi ja tema alluvusse kuuluvate kaubandusorganisatsioonide jaekäibeplaanide vahel ning lõpuks üksiku kaubandusorganisatsiooni ja temale alluvate ettevõtete jaekäibeplaanide vahel. Seega kõik kaubandusorganisatsioonid ja -ettevõtted täidavad ühtset riiklikku jaekäibeplaani.

Seejuures kujutab jaekäibeplaan endast mitte üht näitajat, vaid näitajate süsteemi. Ühist näi-

tajate süsteemi kasutatakse nii kaubanduse kui rahvamajandusharu kui ka üksikute liiduvabariikide, kaubandusorganisatsioonide ja kaubandusettevõtete jaekäibe planeerimisel.

Jaekäibeplaani näitajate süsteem on kohustuslik kõigile juhtivatele organitele. Selline süsteem tagab üksikute näitajate territoriaalse võrreldavuse ning loob võimaluse ühendada üksikud näitajad ühtseks plaaniks. Jaekäibe näitajate süsteem on diferentseeritud, s. t. erinevatel plaanimise tasemetel planeeritakse erinev arv näitajaid (1) ja kaubanduse üksikutes lülides on näitajate süsteemil oma spetsiifika (2).

Jaekäibeplaani näitajate süsteemis eristatakse direktiivseid ja arvestuslikke näitajaid. Selline näitajate jaotus on kooskõlas demokraatliku tsentralismi printsiibiga. Planeerimise uue korra tagajärjel on direktiivsete näitajate arv vähenenud, suurenenud aga nende põhjendamiseks kasutatavate arvestuslike näitajate arv ja tähtsus. Direktiivsete ja arvestuslike näitajate arv ei ole ühesugune üleliidulises, liiduvabariikide ja kaubandusorganisatsiooni jaekäibeplaanis.

Jaekäibeplaani näitajate nomenklatuur on üles ehitatud nii, et jaekäibe põhilist arenguprotsessi planeerivad kesksed riiklikud organid, aga kohalikest iseärasustest mõjutatud jaekäibe arengut kohalikud riigivõimuorganid ning jaekaubandusorganisatsioonid ja -ettevõtted. Nii toimub näitajate süsteemi sügavam liigendamine. Mida väiksema territooriumi haarab jaekäibe riiklik plaan, seda täpsem, konkreetsem peab ta olema ja seda suurem on üldreeglina plaaninäitajate nomenklatuur.

Ü l e l i i d u l i n e jaekäibeplaani on ühtse NSV Liidu rahvamajandusplaani koostisosa. Ta moodustab rahvamajandusplaani iseseisva osa: kaubandust vaadeldakse kui rahvamajanduse üht haru. Ühtses rahvamajandusplaanis on NSV Liidu kohta ette nähtud

1) riikliku ja kooperatiivse jaekäibe maht (aastaplaanides - jooksvates hindades, viie aasta plaanis - baasi-

perioodi hindades) ja aastaplaani jagunemine kvartalite lõikes;

(Rahvamajanduse arengu proportsionaalsuse tagamise seisukohalt on väga tähtis näitaja kasvutempo. Sellepärast nähakse jaekäibe riiklikus plaanis ette jaekäibe juurdekasv mi protsentides kui absoluutsummas.)

2) üldise käibemahu jagunemine liiduvabariikide lõikes;

3) tähtsamate toidu- ja mittetoidukaupade bilansid ja jaotusplaanid.

Peale selle koostatakse jaekäibeplaani kaubakatte arvestus.

L i i d u v a b a r i i k i d e jaekäibearengu plaanis on rohkem näitajaid kui NSV Liidu rahvamajandusplaanis. Direktiivseteks jaekäibeplaani näitajateks liiduvabariigis on

1) jaekäibe üldmaht ja selle jagunemine kvartalite kaupa (kinnitab NSV Liidu Ministrite Nõukogu);

2) jaekäibe üldmahu jagunemine kaubandussüsteemide vahel;¹

3) jaekäibe üldmahu jagunemine jaekaubandusettevõtete ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtete jaekäibeks (sealhulgas omatoodangu käibe);

4) tarbijate kooperatiivide poolt kokkuleppehinnaga kokkuostetud põllumajandussaaduste müük (kinnitab liiduvabariigi ministrite nõukogu).

Peale selle tehakse liiduvabariikides liha ja lihasaaduste, piima ja piimasaaduste, munade, kartuli, köögivilja, kõrviisaliste, puuviljade ja viinamarjade ressursside bilansilisi arvestusi.

K a u b a n d u s s ü s t e e m i d e jaekäibeplaani

---

¹ Kuni 1957. a. toodi jaekäibe kaubandussüsteemide lõikes välja üleliidulises plaanis. Nüüd toimub kaubandussüsteemide jaekäibe plaanimine liiduvabariikides. Plaanid kinnitab liiduvabariigi ministrite nõukogu.

direktiivsed näitajad on analoogilised liiduvabariigi jaekäibeplaani direktiivsete näitajatega. Need on järgmised:

1) jaekäibe üldmaht ja selle jagunemine kvartalite lõikes;

2) jaekäibe üldmahu jagunemine jaekaubandusettevõtete ja tootlustusettevõtete jaekäibeks (sealhulgas omatoodangu käibe);

3) kokkuleppehinnaga kokkuostetud põllumajandussaaduste müük (määratakse ainult tarbijate kooperatiividele).

Kaubandusorganisatsiooni ja -ettevõtte jaekäibeplaani koostatakse nii üldmahu kui ka kaubagruppide kohta. Kui kaubandusorganisatsioonis on ka tootlustusettevõtteid, siis tuuakse eraldi välja ühiskondliku tootlustamise käibeplaani. Jaekäibeplaani koostatakse kvartalite lõikes.

K a u b a n d u s o r g a n i s a t s i o o n i jaekäibeplaanis võime välja tuua kolm elementi:

- 1) jaekäibe üldmaht;
- 2) kaubavarud;
- 3) kaupade sissetulek.

Need elemendid esinevad sisuliselt ka kõigis eelmistes jaekäibeplaanides - kaubavarude muutumine ja kaupade sissetulekuplaan on NSV Liidu, liiduvabariikide ja kaubandussüsteemide plaanides lülitatud ühtsesse kaubakatte arvestusse - , kuid kaubandusorganisatsioonis planeeritakse kõiki neid elemente eraldi. Kõigepealt tuleb aga rõhutada, et mitte kõiki plaaninäitajaid ei kinnitata kõrgemalseisva organisatsiooni poolt. Direktiivseteks on ainult

1) jaekäibe üldmaht, selle jagunemine kvartalite kaupa;

2) jaekäibe üldmahu jagunemine jaekaubandusettevõtete ja tootlustusettevõtete vahel;

3) eraldatud toidu- ja mittetoidukaupade turufondid;

4) käibekiiruse normatiiv.

Seevastu kaubandusorganisatsioonis väljatöötatav ja kohapeal kinnitatav jaekäibeplaan on nomenklatuuri poolest laiem, ja ka täpsem, konkreetsem. Selles plaanis sisalduvad kõik eespool nimetatud jaekäibeplaani elemendid, kusjuures igaüks neist plaani elementidest on veel diferentseeritud.

Kaubandusorganisatsioonis on jaekäibe planeerimise põhimeetodiks bilansimeetod, s. t. et jaekäibeplaani üksikute elementide vahel valitseb järgmine bilansiline seos: kaupade väljaminek ühenduses nende realiseerimisega või väljamisega muuks otstarbeks on alati võrdne nende sissetulekuga, millele liidetakse kaubavarude vahe, kui varud on antud perioodil vähenenud, ning millest lahutatakse kaubavarude vahe, juhul kui kaubavarud on kasvanud (miinus loomulik kadu ja kaupade puudujääk, kui need esinesid).

Seda seost nimetatakse jaekäibe bilansiks. Jaekäibe bilanss väljendatakse tavaliselt võrrandiga

$$V_1 + S = M + M_1 + V_2 ,$$

kus V_1 - kaubavarud planeeritava perioodi algul,
 V_2 - kaubavarud perioodi lõpul,
 S - kaupade sissetulek,
 M - kaupade väljaminek,
 M_1 - kaupade mittedokumenteeritud väljaminek.

Väljaminekut eristatakse liikide järgi: 1) jaekäibe, 2) kaupade väljastamine ümbertöötlemiseks ja ühiskondlikuks toitlustamiseks, 3) kaupade väljastamine turuvälis-tele tarbijatele, 4) muu dokumenteerimata väljaminek (loomulik kadu ja puudujääk).

Seda seost võib väljendada ka kõige olulisema näitaja kaudu:

$$M = S \pm (V_1 - V_2) .$$

Valemist on näha, et müügisumma häälbimine kaupade sissetuleku summast on seotud kaubavarude suuruse muutumisega.

Kõige tähtsamaks jaekäibebilansi osaks on müügi (M) plaan. See iseloomustab elanikkonnale müüdava kaubamassi mahtu ja struktuuri. Sellepärast algabki jaekäibeplaani koostamine sellest elemendist. Planeeritud müüginõud alusel määratakse kaubavarude vajalik suurus ja kaupade sissetulek. Jaekäibe maht ja struktuur peavad kindlustama elanikkonna tarbeesemete vajaduse rahuldamise, s. o. ostufondide vahetamise elanikkonnale vajalike kaupade vastu.

Kaubavarud (V) tuleb planeerida suuruses, mis kindlustaks kõigi kaupade häireteta müügi. Kaubavarude plaanis on ette nähtud kaubavarude normatiiv käibepäevades ja plaanilised kaubavarud rahalises väljenduses.

Kaupade sissetulek (S) peab olema määratud sellises suuruses, mis koos planeeritava perioodi alguse kaubavarudega kindlustaks häireteta kaubanduse, s. o. jaekäibeplaani täitmise ja normaalvarude moodustamise planeeritava perioodi lõpuks. Kaupade sissetulekut planeeritakse eraldi kaupade saamise allikate järgi:

- a) tsentraliseeritud kaubafondid;
- b) detsentraliseeritud kaubalised ressursid.

K a u b a n d u s e t t e v Õ t e t e jaekäibeplaani näitajate süsteem oleneb ettevõtte iseseisvuse astmest, kusjuures jaekäibeplaani projektis on reeglina rohkem näitajaid, kui neid kinnitab kõrgemalseisev organisatsioon.

Isemajandavad kaubandusettevõtted e s i t a v a d kõrgemalseisvale organisatsioonile kaubakäibeplaani projekti ning kaubakatte ja kaubavarude plaanilise arvestuse. Mitteisemajandavad kaubandusettevõtted esitavad ainult plaaniprojekti ja kaubatellimused planeeritavaks aastaks. Kõrgemalseisev organisatsioon k i n n i t a b täielikult isemajandamisel töötavale kaubandusettevõttele jaekäibeplaani üldmahu ja selle jagunemise kvartalite kaupade ning eraldab turufondid.

Planeerimise uus kord andis kaubanduses täielikult isemajandavatele kaubandusettevõtetele õiguse välja töö-

tada ja kehtestada iseseisvalt kaubavarude normatiivid neile kehtestatud käibekiiruse normatiivi piires.

Mittetäielikul isemajandamisel töötavatele ja mitteisemajandavatele kaubandusettevõtetele kinnitatakse kõik need näitajad kõrgemalseisva organisatsiooni poolt. Täiendavalt töötatakse ettevõtete osavõtul välja ja kinnitatakse nende jaoks kõrgemalseisva organisatsiooni poolt aga kaubavarude normatiiv tervikuna. Kaubavarude normatiivid kaubagruppide lõikes määravad ettevõtted iseseisvalt keskmise normi piires.

Ülejäänud jaekäibeplaani näitajad kinnitavad ettevõtete juhatajad, kusjuures peetakse silmas nõuet, et need näitajad tagaksid kõrgemalt poolt kinnitatud plaanide täitmise.

3. p e a t ü k k

JAEKÄIBE PLANEERIMINE LIIDU- VABARIIGIS

3.1.

JAEKÄIBE ÜLDMAHU MÄÄRAMINE

Riikliku ja kooperatiivse kaubanduse jaekäibe üldmaht on jaekäibeplaanide koostamise algnäitajaks.

Liiduvabariigi jaekäibe üldmaht kujuneb järgmiste põhiliste näitajate mõjul:

- elanike ostufondid;
- rajooniväline nõudmine ja raha migratsioon;
- kaupade väikehulgimüük organisatsioonidele, asutustele, ettevõtetele ja kolhoosidele;
- toidukaupade ja mittetoidukaupade ressursid.

Elanikkonna ostufondid, rajooniväline nõudmine ja väikehulgimüük on jaekäibe koostiselemendid, mistõttu üldmahu määramiseks tuleb esmalt leida nende elementide arvulised väärtused.

Jaekäibe üldmahu põhjendamine liiduvabariigi rahvamajandusplaani väljatöötamisel läbib kaks etappi. Esimesel etapil toimub jaekäibe üldmahu arvestus lähtuvalt tema koostiselementide suuruselt. Teisel etapil, pärast kaubandusse saadetavate kaubaressursside kindlaksmääramist, seostatakse jaekäibe üldmaht kaubaressurssidega.

3.1.1.

Elanikkonna ostufondi planeerimine

Jaekäibe üldmahu arvestus algab ostufondi de suuruse kindlaksmääramisega. Ostufondide suurus liiduvabariigis tehakse kindlaks elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansi abil.

Käesoleval ajal toimub nende bilansside arvestus mitme meetodi abil.

1. Traditsiooniline, praktikas (NSV Liidu Riiklikus Plaanikomitees, liiduvabariikide plaanikomiteedes) laialdaselt kasutatav on rahvamajandusplaani ja riigieelarve näitajate põhjal teostatav otsese arvutamise meetod.¹ See meetod kujutab endast arvestusandmete ja aruandeliste näitajate kokkuvõtmist ja bilansilist seostamist.

Kui tähistada kõik elanikkonna rahalised tulud tähisega R, mittekaubaliseid kulusid ja hoiused tähisega H, siis elanikkonna ostufondid (O) võrduvad

$$O = \sum_i R_i - \sum_j H_j,$$

kus i - tulukirjete indeks ja

j - mittekaubaliseid kulude ja hoiuste kirjete indeks.

2. Majandusmatemaatilised meetodid (kasutatakse elektronarvutustehnikat). Majandusmatemaatiliste meetodite kasutamine on päevakorda ker-

---

¹ Meetodit on üksikasjalikumalt iseloomustatud NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee, NSV Liidu Statistika Keskvalitsuse ja NSV Liidu Rahandusministeeriumi poolt kinnitatud meetoodilises juhendis "Методические указания к составлению отчетного и планового баланса денежных доходов и расходов населения".

kinud viimastel aastatel. Võib täheldada kaht erinevat lähenemist selle ülesande lahendamisel.

A. Rahaliste tulude ja kulude bilansi väljatöötamise protsessi algoritmiline esitamine (V.S. Proskurov, O.M. Jun, 1966). Meetodi olemus seisneb rahaliste tulude ja kulude plaanilise bilansi koostamise reeglite ja eeskirjade üldistamises ja formaliseerimises.

B. Üksikute bilansikirjete prognoosimise majandusmatemaatiliste mudelite väljatöötamine vastavalt kirjete omavahelistele seostele ning bilansilisele seosele (A.A. Aleksejev jt., 1970).¹ Selle meetodi kohaselt toimub bilansside arvestamine kahes järgus. Algul toimub iga bilansikirje prognoosimine eraldi: analüüsitakse spetsiifilisi iseärasusi, erinevusi kirjete kujunemises, vastava kirje osakaalu rahaliste tulude ja kulude bilansis. Seejärel toimub bilansikirjete prognoosi tulemuste seostamine ja bilansseerimine. Üheaegselt hinnatakse arvestuste täpsust. Kuna üksikute bilansikirjete kujunemistingimused on erinevad, kasutatakse prognoosimiseks nii korrelatsioon- ja teguranalüüsi, dünaamiliste ridade ekstrapolatsiooni kui ka lineaarse ja mittelineaarse programmeerimise meetodeid.

Bilansikirjete mudelite koostamisel tuleb tagada teatud tingimuste realiseerumine. Tähtsaimaks tingimuseks on bilansilise võrdsuse tagamine:

$$\sum_k y_{ij}^{(k)} = \sum_{k_1} y_{ij}^{(k_1)},$$

---

¹ Nende autorite poolt väljatöötatud majandusmatemaatiliste mudelite järgi tehti Ukraina NSV Riikliku Plaanikomitee Arvutuskeskuses elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansside eksperimentaalsed arvestused elektronarvutusmasinal "Uraal 14". Enamiku kirjete kohta saadi küllalt täpsed andmed. Nimetatud asutuses toimub käesoleval ajal selle metoodika edasine täiustamine. (Vt. A.M. Гребнев, указ. паб., стр. 62.)

kus k - bilansi kulude poole kirjete arv ja
 k_1 - bilansi tulude poole kirjete arv.

Elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansi andmetel saab välja tuua ostufondi protsentarvu rahalistes tuludes. Ostufondi osakaal näitab, kui suure osa oma rahalistest tuludest kulutab elanikkond toidu- ja tarbekaupade ostmiseks.

Majandusstatistiline analüüs on näidanud, et rahaliste tulude ja ostufondi vahel eksisteerib tihe korrelatiivne lineaarse iseloomuga sõltuvus:¹

$$O = a + bR, \quad (3.1)$$

kus O - liiduvabariigi elanikkonna ostufondid,
 R - elanikkonna tulude üldine suurus,
 a, b - parameetrid.

Seda seost on võimalik ära kasutada jaekäibe planeerimise praktikas. Nimelt jaekäibe üldmahu planeerimisel, kui elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansi väljatöötamine ei ole veel lõpetatud, saab määrata ostufondi suuruse lähtuvalt rahaliste tulude üldmahust. Rahaliste tulude ja kulude bilansi väljatöötamise lõpetamisel ostufondi suurus täpsustatakse.

Vaatamata sellele, et esimese elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansi väljatöötamise momendist (1925.a.) bilansimetoodika pidevalt täiustub, on ka praegu veel hulk lahendamata metodoloogilisi ja metoodilisi küsimusi. Lahendamata küsimuste olemasolu on tingitud sellest, et nimetatud bilansis kajastuvad kõik arengu majanduslikud ja sotsiaalsed protsessid.

Kaua aega töötati elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansid välja ainult NSV Liidu kohta tervikuna. Alates 1960. a. koostatakse bilansse ka liiduvabariikides. Seoses sellega püütakse bilansse kasutada jaekäibe regio-

---

¹ Ukraina NSV-s 1960-1968. a. tehtud analüüsi järgi oli korrelatsioonikoefitsient nende näitajate vahel 0,9987 (А.И. Гребнев. указ. раб., стр. 63).

naalseks planeerimiseks ja neile esitatakse kõrgendatud nõudmisi.

3.1.2.

Transiittarbijate nõudluse planeerimine

Üheks lahendamata küsimuseks on elanikkonna rahaliste vahendite territoriaalse ümberpaiknemise kindlaksmääramine. See on keeruline, vahetule arvestusele mittealluv protsess. Raha migratsiooni võib tinglikult jaotada kahte ossa:

1) migratsioon, mis on tingitud elanikkonna ümberpaiknemisest puhkuste ja komandeeringute ajal (see osa on majanduslikult õigustatud), ning

2) migratsioon, mis on tingitud kaupade ostmisest teistest piirkondadest seoses elukohajärgsete ostuvõimaluste puudumisega. See osa ei ole majanduslikult õigustatud ning on seletatav puudustega planeerimises ja kaubandusorganisatsiooni majanduslikus tegevuses.

Migratsiooni suuruse arvutamiseks on vaja kõigepealt ära määrata elanikkonna käes oleva rahahulga muutumise suurus. Raha hulka, mis asub elanikkonna käes jooksvate vajaduste rahuldamiseks, saab kindlaks määrata lähtudes elanikkonna rahaliste tulude kogusummast, tulude saamise perioodilisusest ja kulutamise kiirusest. Selliste arvestuste tegemiseks soovitatakse elanikkond jaotada kolme gruppi:

- 1) töölised ja teenistujad (saavad palka kaks korda kuus);
- 2) töötajad, pensionärid, stipendiaadid (üks kord kuus);
- 3) kolhoosnikud.

Arvestuste tegemiseks kasutatakse büdžetiuurimuste andmeid.

Elanikkonna hoiused, mis on hoiuarvetel ja paigutatud 3%-listesse laenuobligatsioonidesse, alluvad arvestusele kergesti.

Sularaha hulka, mis on hoiustena elanikkonna käes, soovitatakse kindlaks määrata spetsiaalsete arvestustega. Seni pole aga leitud meetodit, mis garanteeriks täielikult usaldusväärsete andmete saamise, sest hoiused muutuvad pidevalt mitmete konjunktuursete põhjuste tõttu.

Sularaha hulk, mis on hoiustena elanikkonna käes, määrati seoses 1961. a. rahareformiga küllalt täpselt kindlaks. Käesoleval ajal soovitatakse meetodit, mille puhul arvestusi tehakse hoiuste kujunemise koefitsiendi abil (arvutatud rahaliste tulude suhtes 1960. a. andmete alusel). Sellisel juhul võetakse hoiuste absoluutsumma määramisel aluseks hoiuste jääk aasta algul (1. jaanuari 1961. a. seisuga) ning tehakse vajalikud täpsustused. Sularaha hulk elanikkonna käes leitakse seega hoiuste üldsumma ning hoiuarvetele ja obligatsioonidesse paigutatud hoiuste vahena.

Raha migratsiooni leidmine rahareformide vahelisel perioodil (16. XII 1947 - 31. XII 1960) ei olnud keeruline:

ringlusesse lastud rahasumma m i i n u s ringlusest kõrvaldatud rahasumma m i i n u s I kvartalis 1961. a. ümbervahetatud rahasumma v õ r d u b migratsiooniga.

Migratsiooni arvutamiseks 1961. a. järgnevatel aastatel tuleb antud piirkonnas ringluses olevat rahasummat (1961. a. seisuga) kõrvaldata igal järgneval aastal ringlusesse lastud ja ringlusest kõrvaldatud rahasummadega kuni planeeritava perioodini.

Vabariikide migratsiooniarvestusi kontrollib NSV Liidu Riigipank koondarvestuses. Selles koondarvestuses peab üksikute liiduvabariikide raha sisse- ja väljaveo saldo vastama kogu NSV Liidu elanikkonna hoiuste suurenemise andmetele.

Migratsiooni mastaape ja tendentse iseloomustavad NSV Liidus järgmised andmed.

1. 1967. a. kohta tehtud arvutuste kohaselt on raha migratsioon tähtsusetu sellistes liiduvabariikides nagu Vene NFSV, Valgevene, Leedu, ka Kirgiisi ja Tadžiki NSV. Kõige suurem migratsioon esineb Läti, Kasahhi ja Moldaavia NSV-s.

Viimastel aastatel ilmneb migratsioon ka Gruusias ja Turkmeenias.

2. Vene NFSV-s, Läti, Moldaavia, Tadžiki ja Eesti NSV-s on paljude aastate jooksul olnud iseloomulik raha küllalt stabiilne sissevedu, ülejäänud liiduvabariikides aga väljavedu. Viimase 2-3 aasta jooksul on kasvanud raha väljavedu Gruusia, Turkmeeni ja Usbeki NSV-st. Väljavedu Ukrainas ja Kasahhi NSV-st on stabiilne viimastel aastatel.¹

3. Raha migratsioon suureneb nendel aastatel, mil komplitseerub turukonjunktuur, eriti mittetoidukaupade osas.

Viimastel aastatel on sellele probleemile pööratud palju tähelepanu ning välja töötatud meetodeid raha sisse- ja väljaveo ulatuse kindlaksmääramiseks. Ukraina Kaubanduse ja Ühiskondliku Toitlustamise Teadusliku Uurimise Instituudi poolt soovitatud raha sisse- ja väljavedu liiduvabariigist (ΔO) leida järgmise võrrandi abil:

$$\Delta O = \frac{1}{2} E + \Delta H + \Delta R_{org.}, \quad (3.2)$$

kus E - Riigipanga emissiooni tulemus (Riigipanga kasjade rahalisest sissetulekust lahutatakse väljaminek);

ΔH - elanikkonna käes olevate sularahahoiuste juurdekasv;

$\Delta R_{org.}$ - jääksularaha juurdekasv organisatsioonide ja ettevõtete kassades (Riigipanga andmeil).

---

¹ Põhjused, miks domineerib raha sisse- ja väljavedu, on territoriaalselt spetsiifilised. Näiteks raha sisseveo domineerimine Läti ja Moldaavia NSV-s on tingitud suvitajate ja puhkajate juurdevoolust puhkekodusesse. Väljavedu Kasahhi NSV-st põhjustab hooajatöötajate (kõigist NSV Liidu piirkondadest) massiline kasutamine viljakoristustöödel jm.

3.1.3.

Väikehulgimüügi planeerimine

Kaupade väikehulgimüügi suurus on tingitud reast teguritest; need on väikehulgimüügi erinevate koostisosade jaoks erinevad.

Toidukaupade müük laste- ja raviasutustele sõltub eelkõige teenindava personali arvust ja vahendite suuruselt, mis on eraldatud ühe inimese toitlustamiseks vastavas asutuses ning nende asutuste toiduainetevajaduse üldmaht määratakse planeeritavaks perioodiks järgmiselt:

$$T_L = \sum_{i=1}^e q_i c_i (i=1,2,\dots,e) , \quad (3.3)$$

kus T_L - laste-, ravi ja tervishoiuasutuste üldine toidukaupade vajadus;

q_i - i -tüüpi asutuse töötajate arv (i - asutuse tüübi indeks; $i = 1,2,\dots,e$);

c_i - vahendite kulunorm ühe inimese kohta aastas i -tüüpi asutustes.

Toiduainete üldine vajadus rahuldatakse kolme allika arvel:

- 1) ostud riiklikust ja kooperatiivkaubandusest;
- 2) ostud kolhoositurult;
- 3) asutuste abimajandite toodang.

Seoses sellega toimub nimetatud asutuste toiduainete nõudluse arvestus järgmiselt. Kõigepealt arvestatakse välja laste-, ravi- ja tervishoiuasutuste üldine vajadus toiduainete järele. Teiseks määratakse kindlaks toiduainete maksumus, mis saadakse abimajanditest või soetatakse kolhoositurul. Seejärel leitakse võimalik toidukaupade müük nimetatud asutustele riiklikus ja kooperatiivses kaubanduses valemi põhjal

$$M_L = T_L - T_M , \quad (3.4)$$

kus M_L - toidukaupade müük laste-, ravi- ja tervishoiuasutustele riikliku ja kooperatiivse kaubanduse kaudu;

T_L - nimetatud asutuste üldine vajadus toidukaupade järele;

T_M - toiduainete saamine abimajanditest ja ostudest kolhoositurul.

Laste-, ravi- ja tervishoiuasutuste üldise toidukaupade vajaduse saab määrata rahandusorganite aruannete ning vabariiklike ja kohalike eelarvete põhjal. Vajaduse määramisel plaaniperioodi kohta võetakse arvesse muudatusi töötajate arvus ja eraldatud vahendite suuruses. Toiduainete hulk, mis ostetakse kolhoositurult ja soetatakse abimajandist, määratakse kindlaks väljavõttelise vaatluse andmetel; sellekohane spetsiaalne arvestus puudub.

Teiseks tähtsaks väikehulгимүүги osaks on majapidamis- ja kultuurikaupade müük kolhoosidele riikliku ja kooperatiivse jaevõrgu kaudu, sularahata korras ja sularaha eest.

Kaupade kolhoosidele müügi täielik summa v o r d u b kaupade müügiga kolhoosidele sularahata korras (kaubandusorganisatsioonide statistiliste andmete põhjal) p l u s s kaupade müük kolhoosidele sularaha eest (väljavõttelise vaatluse põhjal) m i i n u s kaupade vastumüügikäive põllumajandussaaduste ja tooraine varumise eest.¹

Kolmandaks koostiselemendiks on kaupade müük organisatsioonidele ja ettevõtetele majanduslikuks otstarbeks.

Kui lasteasutustele väikehulгимүүги planeerimisel oli võimalik lähtuda tingimustest, mis seda müüki kujundasid, siis ülejäänud väikehulгимүүги osade jaoks ei ole selline meetod rakendatav. Nimelt esinevad informatsioonilist laadi raskused. Selliste väikehulгимүүги osade planeerimisel soovitatakse lähtuda tegelikest kaubakäivetest ning kaubakäibe

---

¹ Vastumüük esineb tehniliste kultuuride ja tooraine (lina, kanepi, džuudi, päevalill jne.) varumisel. Kasutatakse põhiliselt suhkru ja taimeõli soodustatud hindadega müüki.

muutumise tendentsidest vaadeldaval perioodil.

Analüüsiandmete alusel tuleb leida käibe muutmise funktsioon ja ekstrapoleerida see plaaniperioodile. Funktsiooni valik toimub järgmiste funktsioonide hulgast:¹

$$y = ax + b ;$$

$$y = a \lg x + b ;$$

$$y = \frac{a}{x} + b ;$$

$$y = ax^n + b ;$$

$$y = am^x + b .$$

Olenevalt kaupade väikehulgimüügi kujunemistingimustest, selle muutumistendentsidest, väikehulgimüügi koostisosade struktuurinihetest, statistilise informatsiooni olemasolust ja dünaamiliste ridade saamise võimalustest, soovitatakse väikehulgimüügi plaanilise mahu määramiseks kaht varianti.

I v a r i a n t . Väikehulgimüügi üldmahu planeerimine selle koostiselementide järgi kolme komponendi summa leidmise kaudu:

$$M_{VN} = M_L + M_K + M_M , \quad (3.5)$$

kus M_L - toiduainete müük laste-, ravi- ja tervishoiuasutustele riikliku ja kooperatiivse kaubanduse kaudu;

M_K - kaupade müük kolhoosidele;

M_M - kaupade müük organisatsioonidele ja ettevõtetele jooksvateks majanduslikeks vajadusteks.

II v a r i a n t . Arvestusskeem on vastupidine. Algul määratakse väikehulgimüügi üldmaht, seejärel tema koostisosad. Väikehulgimüügi üldmahu arvestus toimub dü-

---

¹ Ukraina NSV-s valiti välja väikehulgimüügi nimetatud osade planeerimiseks sirgevõrrand kujul $M_x = 18,55 t + 165,2$. (Vt. A.И. Гребнев, указ. раб., стр. 70.)

naamilise rea andmetel leitud matemaatilise funktsiooni abil (näiteks sirgevõrrandi abil).

3.1.4.

Jaekäibe üldmahu määramine

Kui on kindlaks määratud elanikkonna ostufondid ja väikehulgimüügi suurus, tuleb edasi leida liiduvabariigi riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäibe üldmaht. Enne üldmahu kindlaksmääramist tuleb aga teha täiendavaid arvutusi, sest mitte kõikide kaubandussüsteemide käivet ei planeerita liiduvabariigis. Nimelt plaanitakse tsentraliseeritud korras vabariigiväliste organisatsioonide ja NSV Liidu Kaitseministeeriumi Kaubanduse Peavalitsuse jaekäive. Seoses sellega tuleb liiduvabariigi jaekäibe üldmahu leidmiseks elanikkonna ostufondide ja väikehulgimüügi järgi leitud jaekäibe üldmahust lahutada vabariigiväliste organisatsioonide ja NSV Liidu Kaitseministeeriumi Kaubanduse Peavalitsuse jaekäibed.

Liiduvabariigi jaekäibe üldmahu leidmiseks soovitatakse kasutada kaht meetodit:

- 1) otsese arvestuse meetodit;
- 2) regressioonanalüüsi meetodit.

O t s e s e   a r v e s t u s e   m e e t o d i l toimub liiduvabariigi jaekäibe üldmahu leidmine järgmise valemi järgi:

$$M = (O + \Delta O) + M_{VH} - M_{TS} , \quad (3.6)$$

- kus O - elanikkonna ostufondid (vt. valem 3.1);
 ΔO - raha sisse- või väljavedu liiduvabariigist (3.2);
 M_{VH} - väikehulgimüük;
 M_{TS} - tsentraliseeritud määratav jaekäive.

---

¹ А.И. Гребнев, указ. раб., стр. 72-75.

Tsentraliseeritult määratava jaekäibe plaaniandmed saadakse liiduvabariigi plaanikomiteest.

Regressioonanalüüsi meetod kujutab endast mudeli koostamist. Mudeli aluseks on elanikkonna rahaliste tulude ja jaekäibe üldmahu aegridade regressioonanalüüs. Ukraina NSV-s tehtud analüüs näitas, et elanikkonna rahaliste tulude muutumise ja jaekäibe üldmahu vahel esineb lineaarne sõltuvus (korrelatsioonikoefitsient oli 0,999). Sellisel juhul jaekäibe üldmahu arvestamise mudel võtab sirgevõrrandi kuju:

$$y = ax + b, \quad (3.7)$$

kus y - jaekäibe üldmahu ahelindeksid;

x - elanikkonna rahaliste tulude ahelindeksid;

a, b - võrrandi parameetrid.

Et elanikkonna rahaliste tulude plaaniline suurus määratakse kindlaks eelnevalt, ongi võimalik leida jaekäibe üldmahtu plaaniperioodiks.

3.2.

JAEKÄIBE PLANEERIMINE KAUBANDUSSÜSTEEMIDE LÕIKES

Liiduvabariikides planeeritakse jaekäibe ka kaubandussüsteemide lõikes: kaubandusministeeriumi, tarbijate kooperatsiooni, töölisvarustusorganisatsioonide, ajakirjandusliidu, apteekide peavalitsuse, raamatukaubastu jt. süsteemide lõikes.

Jaekäibe mahu ja juurdekasvutempode määramisel kaubandussüsteemides arvestatakse iga süsteemi kaalu jaekäibes, vastava süsteemi poolt teenindatava elanikkonna nõudluse iseärasusi ja majandusliku tegevuse edasise arengu põhiülesandeid.

Näiteks kasvavad käesoleval ajal maaelanikkonna ostufondid kiiremas tempos, järelkult määratakse tarbijate kooperatiividele kõrgemad plaanilise jaekäibe kasvutempod. Kaubandussüsteemide paljususe kõrvaldamine suurendab vastavalt kaubandusministeeriumi ja tarbijate kooperatiivide osa jaekäibes. Töolisvarustussüsteemi jaekäibe planeerimisel võetakse aluseks tööliste ja teenistujate nõudlus vastavates tootmis- ning rahvamajandusharudes. Spetsialiseeritud kaubandussüsteemide (ajakirjandusliit, raamatukaubastu, apteekide peavalitsus) jaekäibe maht määratakse lähtudes elanikkonna nõudlusest raamatute, perioodika, apteegikaupade järele.

Käesoleval ajal toimub jaekäibe plaaniline arvestus kaubandussüsteemides traditsioonilisel, praktikas laialdaselt kasutataval meetodil - rahvamajandusplaani näitajate põhjal teostataval otsese arvestuse meetodil. Seoses jaekäibe planeerimise teadusliku taseme tõstmise vajadusega, püüavad majandusteadlased välja töötada spetsiaalset algoritmi jaekäibe mahu arvutamiseks kaubandussüsteemides. Vajadus spetsiaalse algoritmi järele on tingitud sellest, et käesoleval ajal ei ole välja töötatud meetodikat elanikkonna tulude ja kulude bilansi arvutamiseks ühe või teise kaubandussüsteemi poolt teenindatava kontingendi kohta. Sellepärast ei ole võimalik arvestada jaekäibe üldmahtu iga kaubandussüsteemi kohta liiduvabariigi jaekäibe üldmahu arvestamise meetodika järgi.

Uut meetodit kaubandussüsteemide jaekäibe üldmahu määramiseks on soovitanud Ukraina NSV majandusteadlased. Nende poolt soovitatava meetodi olemus seisneb selles, et liiduvabariigi jaoks kindlaksmääratud jaekäibe üldmaht jaotatakse kaubandussüsteemide vahel vastavalt kaubandussüsteemide jaekäibe arengutendentsidele eelnenud perioodil. See ülesanne lahendatakse vähimruutude meetodi kasutamisega. Lähteinformatsiooniks on jaekäibe mahu dünaamilised read kaubandussüsteemides möödunud perioodil, samuti liiduvabariigi jaekäibe üldmaht möödunud ja plaaniperioodil.

Kõigepealt tehakse kindlaks vaetava kaubandussüsteemi jaekäibe üldmahu dünaamiliste ridade muutumistendents ning antakse sellele matemaatiline kuju. Kõige paremini iseloomustab jaekäibe arengutendentsi mitmese regressiooni võrrand

$$y_{tk} = a_{0k} + a_{1k}T_t + a_{2k}T_t^2 + \dots + a_{rk}T_t^r, \quad (3.8)$$

kus y_{tk} - k kaubandussüsteemi jaekäibe maht t aastal ($k = 1, 2, 3, \dots, n$; $t = 1, 2, 3, \dots, m$);
 T_t - liiduvabariigi jaekäibe üldmaht t aastal;
 $a_0, a_1, \dots, a_r$ - võrrandi parameetrid.

Jaekäibe mahu arvutamiseks leitakse võrrandi parameetrid. Nende määramistingimuseks on ruuthälvete summa miinimum.

Kui on teada plaaniperioodi jaekäibe üldmaht liiduvabariigis ja võrrandi parameetrid, saame võrranditest leida vastavate kaubandussüsteemide jaekäibemahud, millede summa võrdub liiduvabariigile kindlaksmääratud jaekäibe mahuga.

3.3.

JAEKÄIBE STRUKTUURI PLANEERIMINE

3.3.1.

Probleemi Üldkäsitlus

Olulise tähtsusega jaekäibe planeerimise süsteemis on jaekäibe struktuuri prognoosimine. Jaekäibe struktuuri arvestused on lähtealuseks paljude kaubanduse arengu plaanilis-ökonoomiliste ülesannete lahendamisel. Nende põhjal koostatakse üksikute toidu- ja mittetoidukaupade

toodangu ja turufondide projektid, jaotatakse turufonde kaubandussüsteemide vahel, planeeritakse kaubanduse materiaalse baasi areng.

Jaekäibe struktuuri planeerimine toimub elanikkonna ostuvõimelise nõudmise struktuuri prognoosimise baasil.

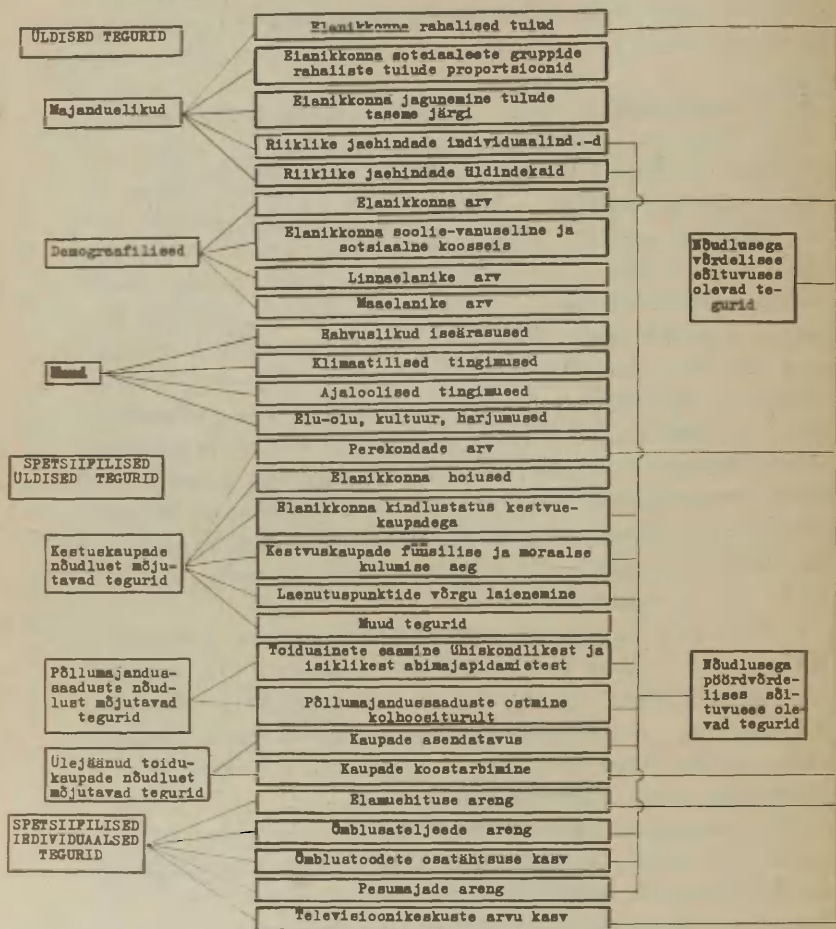
Elanikkonna nõudlus rahvatarbekaupadele kujuneb arvukate tegurite mõjul. Ühed neist suurendavad, teised vähendavad nõudlust. Kõiki nõudlust mõjutavaid tegureid ei saa majandusmatemaatilise mudeli koostamisel arvesse võtta, kuna see muudaks mudeli plaaniliste arvestuste tegemiseks praktiliselt kõlbmatuks. Sellepärast on vaja paljudest teguritest välja valida need, mis on nõudluse kujunemise seisukohalt olulised. Seda tehakse majandusliku analüüsi abil, kusjuures nende tegurite mõjukust hinnatakse analüütilisel meetodil. Tegurite valiku kriteeriumina analüütilisel meetodil võib kasutada korrelatsioonikoefitsiente, mis iseloomustavad nõudluse ja iga üksiku mõjutava teguri vahelise seose tugevust. Sõltuvalt korrelatsioonikoefitsiendi suurusest võib jaotada kõik nõudlust mõjutavad tegurid esmasteks, olulisteks ja väheolulisteks teguriteks.

Tegurite valikul ei tohi kasutada ainult analüütilist meetodit (sest see iseloomustab teguri mõjuastet möödunud perioodil spetsiifilise turukonjunktuuri tingimustes), vaid valiku aluseks peab olema majanduslik analüüs. Analüütiline meetod on instrument, mis annab seose tugevusele kvantitatiivse hinnangu.

Majandusstatistilise analüüsi käigus selgitatakse välja rida üldisi ja spetsiifilisi tegureid, mis avaldavad mõju kaupade müügile riiklikus ja kooperatiivses kaubanduses (joonis 2).

Spetsiifilised tegurid võib omakorda jaotada kahte rühma:

a) paljude kaupade ja kaubagruppide nõudlust mõjutavad tegurid ehk spetsiifilised üldised tegurid;

Joonis 2. Mõjulaadega kujundavate tegurite klassifikatsioon.

b) üksikute kaupade nõudlust mõjutavad tegurid ehk spetsiifilised individuaalsed tegurid.

Nõudluse kujunemise seisukohalt on otstarbekas jaotada tegureid mõju iseloomu poolest 1) nõudlusega võrde-
lises ja 2) nõudlusega pöördvõrde-
lises sõltuvuses oleva-
teks teguriteks.¹

Nõudluse kujunemise olemusele pühendatud spetsiaal-
sed uurimused näitavad, et nõudlust kujundavad tegurid
on mitmekesised, keerukad, nende vastastikuste seoste
süsteem dünaamiline. Ent kõik muutused, mis toimuvad elanikkonna nõudluses, on allutatud rangetele seaduspärasustele, mis loobki kindla majandusliku aluse nõudluse prognoosimise majandusmatemaatilise mudeli koostamiseks.

Peale selle, majanduslik analüüs näitab, et erinevate kaupade nõudluse kujunemise protsessis on palju ühiseid jooni, kuigi samal ajal ka iseärasusi. Seoses sellega osutub võimalikuks luua vastastikku seotud nõudluse prognoosimise majandusmatemaatiliste mudelite süsteem, mis on diferentseeritud üksikute kaupade ja kaubagruppide lõikes.

Nõudluse prognoos võib olla lühiajaline, keskmine ja pikaajaline. Need prognoosid erinevad üksteisest eelkõige nõudluse kujunemise tingimuste poolest. Näiteks lühiajalise ja keskmise prognoosi puhul tuleb arvesse võtta mitte ainult nõudlust kujundavaid tegureid ja seaduspärasusi - mis on iseloomulikud eelmisele perioodile -, vaid ka rahvatarbekaupade tootmist, kuna nende tähtsajad on tootmise taseme ja proportsioonide järsuks muutmiseks lühikesed. Eriti oluline on see moment lühiajalise prognoosi koostamisel.

Pikaajalise prognoosi koostamisel on kõrvuti nõudluse muutumise tendentside avamisega väga tähtis täiendavate tegurite valik ja nende või teiste nõudluse arengu seaduspärasuste mõjuipiiride määratlemine. Viimane asjaolu on

---

¹ Nõudlust kujundavate tegurite niisugust klassifikatsiooni (vt. A.И. Гребнев, указ. раб., стр. 151) tuleb lugeda nõudluse prognoosimise seisukohalt otstarbekaks ja vajalikuks.

seletatav sellega, et pika perioodi jooksul nõudluse arenguseadused üksikute kaupade osas võivad eelmise perioodiga võrreldes muutuda. Näiteks võib saabuda nende tarbimise küllastatus. Tarbimise küllastatuse korral asendub aga tarbimise kasvu seaduspärasus stabiilse tarbimisega. Sellisel juhul ei mõjuta enam nõudlust tulude kasv ja hindade alandamine. Nõudlus nendele kaupadele määratakse kindlaks vastavalt elanikkonna arvu kasvule.

Lühi- ja keekmiseajalise prognoosi väljatöötamisel ei ole vaja arvesse võtta niisuguseid tegureid nagu linna- ja maaelanikkonna arvuline suhe jmt., kuna mõne aasta jooksul muutub see suhe vähe. Kuid pikaajalises prognoosis ei saa sääraseid tegureid ignoreerida.

Seega pikaajalise prognoosi koostamiseks ei piisa tegurite mõjuastme arvessevõtmisest, vaid on vajakasutada täiendavaid andmeid. Vajalik informatsioon peab sisaldama tarbimise eesmärgke iseloomustavaid näitajaid. Niisuguseks eesmärgiks võivad olla teaduslikult põhjendatud tarbimismid, aga ka andmed, mis iseloomustavad tarbimise taset ja struktuuri kõrge sissetulekuga elanikkonna gruppides. Viimased tuleks võtta piirkonna (rajooni) kohta, kus on kõige kõrgem turu küllastatus kaupadega.

Tarbimise eesmärgke iseloomustavaid näitajaid võib kasutada prognoositava perioodi üksikute kaupade ja kaubagruppide küllastatusepunkti määramiseks. Seejuures tuleb silmas pidada, et paljude kaupade puhul on nõudluse küllastatus riiklikus ja kooperatiivses kaubanduses erinev tarbimise küllastatusest, sest on olemas ka teisi tarbimise allikaid. Niisuguste kaupade osas on vaja kõigepealt koostada tarbimise mahu prognoos ning leida katteallikate struktuur.

Nõudluse ja isikliku tarbimise probleem - need on kaks orgaaniliselt seotud probleemi. Nende vastastikuse seose raamides on võimalik nõudluse struktuuri teaduslik prognoosimine ja jaekäibe optimaalse planeerimissüsteemi loomine.

Nõudluse struktuuri prognoosimine on üks keerulisemaid probleeme. Keerulisus on seletatav järgmiste asjaoludega:

1) nõudlust mõjutavad arvukad tegurid, mis on tihedasti üksteisega seotud ja raskesti arvesse võetavad;

2) väga raske on arvestada tagasisidet pakkumise ja nõudluse vahel, nõudluse ja seda kujundavate tegurite vahel: need muutuvad üha keerulisemaks ja dünaamilisemaks;

3) süstemaatiliste protsesside kõrval on nõudluse kui majandusliku näitaja lahutamatuks omaduseks juhuslikkus, mis annab nõudluse kujunemisele tõenäolise iseloomu. Seejuures juhuslike nähtuste mõju nõudlusele võib olla küllalt tähtis.

See kõik nõuab mudeli koostamist, mis võtaks arvesse ka juhuslike momentide mõju ja annaks võimaluse saada nõudluse prognoositud suurused teatud lahendi piirkonnas, mille raamides tõenäoliselt asub tõeline suurus.

3.3.2.

Jaekäibe struktuuri
planeerimise meetodid

Käesoleval ajal on uurimisasutuste ja plaaniorganite poolt välja töötatud palju nõudluse prognoosimise meetodeid. Üldistades neid meetodeid, võime kasutatud lähteinformatsiooni järgi jaotada kõik nõudluse prognoosimise meetodid kolme rühma: 1) büdžetistatistika, 2) kaubandusstatistika ning 3) kaubandus- ja büdžetistatistika materjalide kasutamisele tuginevad meetodid.

3.3.2.1.

Büdzetistatistikal
põhinevad meetodid

Selle suuna tüüpiliseks esindajaks on Ukraina NIITOP,¹ kes soovitab jaekäibe struktuuri planeerimiseks kasutada

- a) tarbimismudeleid;
- b) tarbimise (nõudluse) elastsuse näitajaid;
- c) elanikkonna grupeerimist tulude taseme järgi.²

Tarbimismudelitel all mõistetakse antud juhul näitajate süsteemi, mis iseloomustab erinevate elanikkonna gruppide tarbimistaset ja struktuuri. Instituut töötas sel eesmärgil välja 1180 tarbimismudelit ning 800 tarbimise (nõudluse) elastsuse näitajat.

Elanikkonna majandusliku grupeerimise all mõisteti tööliste-teenistujate ja kolhoosnike üldarvu jaotamist gruppidesse vastavalt tulude suurusele ühe perekonnaliikme kohta. Sellise majandusliku grupeerimise aluseks olid büdzetistatistika, osalt ka rahvastikustatistika materjalid.

Meetodi lõppeesmärk oli määrata tarbimismudelitel abil tarbimise loodetavad määrad, seejärel põhiliste kaupade ostmiseks tehtavate kulutuste määrad ja anda elanikkonna tarbimise struktuuri prognoos, arvestades igas elanikkonna grupis ühele töötajale langeva tulu eeldatavat muutumist plaani perioodil.

Nõudluse prognoosimine eeltoodud meetodite põhjal on rajatud hüpoteesile, mille kohaselt teatud tulude tasemega elanikkonna grupi nõudluse struktuur jääb muutumatuks pla-

---

¹ NSV Liidu Kaubandusministeeriumi juures tegutseb Kaubanduse ja Ühiskondliku Toitlustamise Teadusliku Uurimise Instituut, mille filiaal asub Ukraina NSV-s. Siin ja edaspidi on nende nimetusi kasutatud lühendatult - NIITOP ja Ukraina NIITOP.

² Seda meetodit tutvustatakse monograafias И.И. Корнеевский. Основные закономерности развития спроса в СССР. М., изд. "Экономика", 1965.

niperioodil sama tulude tasemega elanikkonna grupi jaoks.

Nõudluse prognoosimisel struktuursete mudelite abil on eeliseks see, et antud meetod annab võimaluse

1) täielikult seostada arvestuse tulemused rahvama-jandusplaaniga (nimelt järgmiste plaani osadega: rahva elatustaseme plaan; elanikkonna rahaliste tulude ja kulu-de bilanss);

2) diferentseeritult läheneda nõudluse arvestamise-le igas erineva tulude tasemega elanikkonna grupis, seega arvesse võtta nihete mõju, mis leiavad aset elanikkonna jagunemises ühele töötajale langeva tulude suuruse järgi.

Peale selle on sel meetodil ka puudusi. Kuna arves-tused tehakse staatiliste struktuursete mudelite abil, siis ei kajastu tulemustes nõudluse muutumise dünaamilised sea-duspärasused, mis on tingitud tootmise kasvust, hindade muutumisest, turu küllastatusest, vaid baasiperioodi sea-duspärasused ekstrapoleeritakse tulevikku. Eeldatakse kõi-gi tegurite muutumatust, ometi on teada, et need pidevalt muutuvad. See viib olulistele nihetele ühe ja sama tulude tasemega elanikkonna gruppide tarbimise struktuuris nii toidukaupade kui ka mittetoidukaupade osas. Seda näitab konkreetne analüüs, sama tulude tasemega elanikkonna gru-pi tarbimisstruktuuri kõrvutamine rea aastate jooksul.

Järelikult, vaatamata meetodi suurele tähtsusele, vä-heneb staatiliste struktuursete mudelite põhjal tehtud ar-vutuste väärtus sellepärast, et

1) nende aluseks on võetud eeldus nõudluse struktuu-ri muutumatusest elanikkonna tulukusegruppide raames;

2) staatiliste struktuursete mudelite aluseks võetud büdžetistatistika andmetel on rida puudusi, milledest kõi-ge olulisem on mitteküllaldane representatiivsus (uurita-vate leibkondade suhteliselt väike arv, leibkondade struk-tuuri vähenenud arvessevõtmine).

Eeltoodut arvestades tuleks enne struktuursete mude-lite edukat jaekäibe ja tarbimise planeerimise praktikas-

se juurutamist 1) tõsta büdžetistatistilise informatsiooni usaldatavust (läbitöötatavat hulka); 2) välja töötada meetodika nõudluse (tarbimise) struktuuri prognoosimiseks ühe ja sama tulude tasemega elanikkonna gruppide kohta, s. t. leida tarbimise dünaamiliste struktuursete mudelite koostamise meetodid.

Põhiliselt büdžetistatistikal baseerub ka N I I - T O P - i meetod¹ nõudluse struktuuri prognoosimiseks 3 - 5 aasta peale. Eelmise meetodi mõningate puuduste kõrvaldamiseks oli lähteinformatsioon mitmekülgsem. Kasutati järgmisi andmeid:

1) elanikkonna tulude ja kulude bilansid (aruandelised ja plaanilised) elanikkonna sotsiaalsete gruppide lõikes;

2) büdžetiuurimuste andmed elanikkonna gruppide tulude ja tarbimise (1 elaniku kohta) taseme järgi;

3) põllumajandustoodangu materiaalsed bilansid;

4) jaekäibe ja isikliku tarbimisfondi struktuuri andmed kujunemise allikate järgi;

5) elanikkonna arvu ja sotsiaalse koosseisu näitajad;

6) põhiliste kaupade jaehinnad.

Nomenklatuur näitab, et liiduvabariigi plaani- ja kaubandusorganeil on seda meetodit kasutades suuri raskusi andmete saamisel.

Instituut kogus vajalikud andmed ja tegi 1970. a. kohta nõudluse struktuuri prognoosi. Autorite eesmärk oli määrata, lähtudes plaanilisest tulude tasemest, millistele kaupadele ja millises ulatuses avaldub nõudlus, ette näha, kui suured peaksid olema kaubavarud nõudluse ja pakumise tasakaalu saavutamiseks. Ent avastati mitmeid mõõdalaskmisi ja NSV Liidu Riiklik Plaanikomitee ja Kaubandusministeerium ei saanud kasutada tehtud prognoosi.

¹ Рекомендации по определению структуры платежеспособного спроса населения на товары народного потребления. М., НИИТОП, 1966.

Meetod põhineb matemaatiliste meetodite kasutamisele, osalt korrelatsioonil-, osalt regressioonanalüüsile, mis autorite arvates võimaldab määrata nõudluse arengutendentse. Üksikutel juhtudel kasutati ka elastsuskoefitsiente (tulu-de suhtes).

Nõudluse struktuuri kujundavaks põhiteguriks võeti ühele inimesele osanev tulu. Toiduainete puhul arvestati ka produktide saamist isiklikest abimajanditest ja kolhoosidest ning võimalikke muutusi tarbimise allikates. Võeti arvesse jaehindade muutumise mõju, perekonna soolis-vanuselise koosseisu mõju üksikutes elanikkonna gruppides ning mõningal määral seost ühtede ja teiste kaupade ostusuuruste vahel.

Büdzetistatistika andmeid korrigeeriti rahvastikustatistika (elanike üldarv, koosseis, jagunemine tulude taseme järgi), kaubandusstatistika (jaekäibe struktuur baasiperioodil) jm. andmetega (naturaalmajanduslik tarbimine, kolhoosikaubandus).

Eelmise meetodi puudusi suudeti ainult osaliselt ületada. Näiteks kasutatud võrrandite parameetrid ja elastsuskoefitsiendid arvutati ühe aasta kohta võetud büdzetistatistika andmetel, mistõttu neid saab plaaniperioodi jaoks kasutada ainult osalise tõenäosusega. Lahendamata jäid küsimused, mis on seotud ülekantud ja rahuldamata nõudluse mõju kõrvaldamisega.

Korrelatiivse seose võrrandis oli võimalik arvesse võtta ainult kahte tegurit: üheks oli ühele inimesele osanev tulu, teise ainuvõimaliku tegurina sai võrrandisse lisada kas produktide saamise isiklikust abimajandist, ostud kolhoositurult või jaehinnad. Oleks vaja olnud aga rohkemate tegurite koondmõju arvesse võtta. Ent sellised arvestused vajavad elektronarvutustehnikat. Liitkorrelatsioonimeetod, mida autorid soovitasid, nõudis suuri matemaatilisi arvutusi, kuid meetod nähti ette kasutamiseks ilma elektronarvutusmasinata. See asjaolu muutis meetodi praktiliselt kasutamatuks.¹

---

¹ NIITOP-i meetoodika parandamise ja täiustamisega te-

Suurt huvi pakub nõudluse prognoosimine elanikkonna tulude ja tarbimise (kulude) diferentseeritud bilansside abil. Seda meetodit on arendanud ja kasutanud NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuv Töö Teadusliku Uurimise Instituut ja NSV Riikliku Plaanikomitee Majandusinstituut, kusjuures nende meetodikas on mõningaid erinevusi.

Bilansside koostamise idee ise pärineb prof. I. Pis-sarevilt¹, meetodika töötasid välja N. Rimasevskaja ja A. Karapetjan².

Töö Teadusliku Uurimise Insti-tuudi poolt koostatavate bilansside eesmärk oli lahendada mitmeid elatustaseme planeerimise probleeme ja teha ühtlasi ka tarbimise, nõudluse ja jaekäibe plaanilise struktuuri arvestusi.

Bilansi aluseks on töötajate perekondade grupeerimine ühele perekonnaliikmele langeva rahalise tulu suuruse järgi büdžetistatistika materjalide põhjal. Diferentseeritud bilanss koosneb kolmest põhiosast:

I - iseloomustab perekonnaliikmete soolis-vanuse-list koosseisu, tegevusalasid;

II - perekonna rahaliste tulude suurust;

III - nende tarbimise mahtu ja struktuuri.

Bilanss kujutab endast hästi läbimõeldud tabelite süs-teemi, mis võimaldab teha perekonna koosseisu detailset analüüsi soolis-vanuselise printsiibi järgi sõltuvalt a) tegevusharudest, b) rahalistest tuludest, c) nende kujunemise allikatest, d) tarbimisest ja kulutustest kaupade ja teenuste suhteliselt laia nomenklatuuri osas. Bilansi skeem näeb välja järgmine.

---

geleb Üleliiduline Kaubanduskonjunktuuri Teadusliku Uurimise Instituut, kes töötab välja dünaamilisi mudeleid nõudluse prognoosimiseks.

¹ Методические вопросы изучения уровня жизни трудящихся. Выпуск I. М., НИИ труда, 1959.

² Методические вопросы изучения уровня жизни трудящихся. Выпуск II. М., Соцэкономиздат, 1962.

Grupid ühele inimesele osaneva tulu järgi	P e r e k o n d a d e				
	arv	koosseis	tulud	tarbimine	kulud

Iga sellise näitaja kohta koostatakse iseseisvad üksikasjalikud tabelid.

Bilanss näitab, kuidas tähtsamad koondnäitajad jagunevad üksikute gruppide vahel vastavalt materiaalse kindlustatuse tasemele.

Diferentseeritud bilanss koostatakse eraldi tööliste, teenistujate, pensionäride ja kolhoosnike perekondade kohta, sest tulud kujunevad neis gruppides erinevalt. Lisaks võib niisugust bilanssi välja töötada ka territoriaalses lõikes (nendes liiduvabariikides, kus büdžetistatistika andmed on küllalt representatiivsed). Bilansi andmed näitavad, kuidas muutub kulude ja tarbimise struktuur seoses tulude ja perekonna koosseisu muutumisega.

Plaanilise bilansi koostamisel arvutatakse välja, kuidas jagunevad perekonnad plaaniperioodil ühele inimesele osaneva tulu põhjal. See ülesanne lahendatakse majandusstatistilise mudeli abil.

Vaatamata nimetatud meetodika pidevale täiustamisele, ei kasutata seda bilansimeetodit jaekäibe ja nõudluse struktuuri prognoosimiseks praktikas, kuna kolhoosnike kohta niisuguste bilansside koostamisel tekkis palju ületamatuid raskusi: antud meetodikas esinevad needsamad puudused, mis Kaubanduse ja Ühiskondliku Toitlustamise Teadusliku Uurimise Instituudi meetodikas büdžetistatistika vähese representatiivsuse tõttu. Eelkõige ei taganud büdžetistatistika materjalidel koostatud staatilised mudelid vastavate materjalide vähese representatiivsuse tõttu vajalikku seost rahvamajandusplaani koondnäitajatega. Selle puuduse kõrvaldamiseks tegi NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee Majandusinstituudi vastav osakond¹ ettepaneku kasutada nõudluse

¹ Отдел методологии планирования уровня жизни НИЭИ Госплана СССР.

prognoosimiseks põhiliste lähteandmetena rahvamajandusbilansside materjale, büdžetistatistika andmeid aga rakendada vastavate rahvamajanduslike koondandmete jaotamiseks elanikkonna üksikute gruppide lõikes. See on täiesti õige printsiip ja nõuab tõsisist tähelepanu.

N S V L i i d u R i i k l i k u P l a a n i - k o m i t e e M a j a n d u s i n s t i t u u d i poolt soovitatud meetod kujutab endast elanikkonna tulude ja tarbimise diferentseeritud bilansi koostamist.¹ Lähtematerjalina kasutati bilansi koostamisel järgmisi näitajaid:

1) tarbimisfond kasutatavas rahvatulus ja elanikkonna reaaltulud;

2) põllumajanduse kogu- ja puhastoodang ja jaekäibe kaubakate;

3) elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansi ja ühiskondlike tarbimisfondide materjalid;

4) büdžetistatistika materjalid (tööstustööliste ja kolhoosnike tulud ning tarbimine erinevates tulukuaegruppides).

Tulude ja tarbimise diferentseeritud bilanss näitab elanikkonna tulude koosseisu ja tarbimise struktuuri tervikuna, põhiliste sotsiaalsete gruppide lõikes (töölised, teenistujad, kolhoosnikud), ning erinevate sotsiaalsete gruppide raames veel erineva materiaalse kindlustatuse tasemega gruppide lõikes.

Diferentseeritud koondbilansi koostamisele eelneb osamudelite koostamine. Need on järgmised:

a) elanikkonna tulude diferentseeritud mudel (aluseks on kõik tulude liigid, öeldiseks on elanikkonna grupid);

b) tarbimise diferentseeritud mudel (öeldis on identne eelmisega, aluseks on tarbitavate hüvede liigid);

---

¹ Доходы и покупательский спрос населения. М., изд. "Статистика", 1968, стр. 118-127.

c) elanikkonna jaotamise mudel ühele elanikule osaneva tulu järgi. See arvestus viiakse läbi sotsiaalsete gruppide lõikes.

Selline elanikkonna tulude ja tarbimise diferentseeritud bilanss muutub nagu rahvamajanduse bilansi üheks koostisosaks. Saadud tulemusi võib kasutada tähtsamate majanduslike näitajate kontrollimiseks ja seostamiseks.

Autorite ideede kohaselt võib mudelit kasutada aga ka nõudluse prognoosimiseks. Säärasel juhul koostatakse mudelid funktsiooni kujul, mis väljendab sõltuvust tulude taseme ja antud kaubaartikli nõudluse vahel. Lühidalt toimub nimetatud meetodi järgi nõudluse struktuuri määramine järgmiselt.

E s i t e k s . Määratakse sõltuvus aruandeaasta kohta büdžetistatistika materjalide põhjal; eraldi tööliste, teenistujate ja kolhoosnike jaoks. Autorid soovivad seejuures kasutada kahesuguseid funktsioone:

- 1) kaupade jaoks, mille nõudlus rahuldatakse ainult kaubanduse kaudu, väljendatakse nõudluse funktsioon lihtsa regressioonivõrrandiga¹

$$y = a + bx, \quad (3.9)$$

kus y - kulud antud kauba ostmiseks, arvestatuna vaadeldava sotsiaalse grupi perekonnas ühe liikme kohta,

x - ühe liikme tulude tase,

a, b - võrrandi parameetrid;

- 2) kaupade jaoks, mida elanikkond saab ka isiklikult

---

¹ Sirgevõrrandit kasutatakse nõudluse struktuuri määramise praktikas väga laialdaselt: reeglina 1) nõudluse planeerimisel lähemaks perioodiks, kus muutused tuludes ja nõudluse struktuuris on väikesed ja kõvera kahe lähestikku asetseva punkti vahelist kaugust võib vaadelda sirgena; 2) siis, kui nõudluse küllastatust ei ole veel saavutatud ning kulud antud kauba tarbimiseks suurenevad lineaarselt.

abimajandist, kolhoosidest naturaalses vormis või soetat kolhoositurul, väljendatakse nõudluse funktsioon mitmese regressiooni võrrandiga

$$y = a + bx + cz, \quad (3.10)$$

- kus y - kulud kaupade ostmisel riiklikust ja kooperatiivsest kaubandusest,
 x - tulud ühe elaniku kohta,
 z - kulud antud kauba ostmisel muudest allikatest, arvatuna perekonna ühe liikme kohta,
 a, b, c - võrrandi parameetrid.

Parameetrite ja võrranditüüpide valik toimub elektronarvutusmasinate abil.

T e i s e k s . Toimub iga kauba kohta saadud tulemuste tasakaalustamine kaubandusstatistika materjalidega (selle kauba müügi osas) ja elanikkonna tuludega (rahvamajanduse bilansi ja elanikkonna tulude ja kulude bilansi andmetel) aruandeaasta kohta.

Arvesse võttes selle tasakaalustamise tulemusi korrigeeritakse kõigi funktsioonide varem arvatatud parameetrid.

K o l m a n d a k s . Määratakse nõudluse maht igale kaubale planeeritavaks aastaks. Selleks grupeeritakse elanikkond planeeritavaks aastaks tulude taseme järgi.

Varem määratud nõudluse funktsioonide põhjal leitakse grupi raames nõudluse keskmine suurus ühe elaniku kohta igas tulukusegrupis. Saadud tulemused korrutatakse elanikkonna arvuga igas grupis ning tulemused summeeritakse. Lõppsumma peabki näitama teatud kauba nõudluse mahtu plaaniperioodil, arvestades tulude kasvu ühe elaniku kohta igas sotsiaalses grupis.

Arvestuse tingimuseks on jaehindade stabiilne tase. Kõikide kaupade nõudluse määramine võimaldab prognoosida nõudluse struktuuri.

Selle meetodi põhilised puudused on järgmised.

1. Regressioonivõrrandi leidmine toimus liiga väikese arvu tulude ja kulude osas. Mittetoidukaupade hulgas toodi

välja vaid 5 gruppi: 1) kangad, valmisrõivad ja trikotaaž; 2) jalatsid; 3) kultuurikaubad ja majapidamiskaubad; 4) mööbel; 5) muud mittetoidukaubad. See ei võimalda kasutada tehtud arvutusi tarbimise (nõudluse) prognoosimiseks, sest praktilist tähendust omab üksikasjalisem sortiment.

2. Baasiperioodiks on võetud üks aasta (nagu eelmises metoodikaski), näiteks 1962. aasta 1966.-1967.a. prognoosimiseks, 1965. aasta 1969.-1970. a. prognoosimiseks. Selline lahendusviis pole õige, kuna võib tegemist olla mitteiseloomuliku aastaga (isiklike abimajandite arengutaseme, turu küllastatuse ja tulude taseme mõttes). Seaduspärasused tuleks välja selgitada enamate aastate kohta ning kasutada dünaamilisi koefitsiente.

3. Büdzetistatistika andmeid ei saa põhjendada kaubandusstatistika andmetega. Nimelt on büdzetistatistikas andmed alkoholsete jookide tarbimise kohta ebaõiged. See seab kahtluse alla ka teiste kaupade tarbimismahu. Meetodi täiustamiseks oleks vaja büdžeti- ja kaubandusstatistika andmeid unifitseerida ja büdzetistatistika representatiivsust tõsta.

3.3.2.2.

Kaubandusstatistikal
põhinevad meetodid

NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee Arvutuskeskuse ja Plaanikomitee majandusmatemaatilise meetodite juurutamise osakonna poolt väljatöötatud nõudluse ja jaekäibe plaanilise struktuuri määramise meetodid põhinevad kaubandusstatistika materjalide kasutamisel. Kaubandusstatistika andmed (jaekäibe, üksikute kaupade hanke ja müügi, kaubavarude liikumise, jaehindade indeksite ja kaubandusvõrgu arengu kohta) on praegu ainsaks informatsiooniks kaubandusprotsesside kohta NSV Liidus.

Kaubandusstatistikat kasutatakse jooksvas plaanitöös nii NSV Liidus kui teistes sotsialistlikes maades lähteinformatsioonina üksikute kaupade turumahu määramisel, rah-

vatarõekaupade bilansside väljatöötamisel, kaubakatte arvestuse tegemisel. Nõukogude teadlased-ökonomistid ja plaaniorganite töötajad otsivad võimalusi kaubandusstatistika täielikumaks ärakasutamiseks nõudluse (kaubakäibe) struktuuri prognoosimiseks. Isegi kapitalistlikes maades, vaatamata sellele, et säärase statistiliste andmete saamise võimalused on piiratud, kasutatakse neid laialt mitmesugustes teaduslikes uurimustes, osalt ka elanikkonna nõudluse prognoosimiseks.

Idee - kasutada kaupade müügiandmeid pika ajavahe- miku kohta lähteinformatsioonina jaekäibe ja nõudluse struktuuri prognoosimiseks matemaatilisi meetodeid kasutades - kuulub Plehhanovi nim. Rahvamajanduse Instituudi statistika kateedri dotsendile L.S. Kutsajevile. Sellele järeldusele jõudis ta, üldistades kodumaist ja välisriikide teooriat ja praktikat.

Suur informatsiooni maht teeb vajalikuks majandusmatemaatiliste mudelite koostamise ning elektronarvutusmasinate kasutamise arvestuste tegemisel. NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee töötajad asusid 1964. a. selle ettepaneku realiseerimise eksperimentaaltöödele.

Nõudluse seaduspärasuste väljaselgitamiseks koguti ja töödeldi lähteinformatsiooni 1948. - 1964. a. kohta. Kasutati põhiliste kaupade müügi ja varude andmeid ja jaehinna indekseid. Neid andmeid on rohkesti (on olemas igas linnas, rajoonis, liiduvabariigis) ja nad iseloomustavad realiseeritud nõudluse tegelikku struktuuri.

Müügi- ja kaubavarude andmetes on akumulbeerunud mitmekesiste tegurite koondmõju. Samal ajal nende tegurite mõjutugevus pika uurimisperioodi puhul üksikutel aastatel teatud määral nivelleerub. Pika perioodi uurimisel võib üksikud aastad, kus mõne juhusliku teguri mõju on olnud väga tugev, arvestusest välja jätta. Kaubandusstatistika

---

¹ Опыт применения математических методов и ЭВМ в экономико-математическом моделировании потребления. М., изд. "Наука", 1968, стр. 29-66.

kasutamine lähteinformatsioonina on kõige sobivam kujunenud seaduspärasuste väljatoomiseks; büdžetistatistika andmeid tuleb kasutada uurimise abinõuna. Jaekäibe struktuuri määramise majandusmatemaatiliste mudelite väljatöötamisel võetakse arvesse eelkõige tähtsamad tegurid: elanikkonna tulud, arv ja jaehinnad.

Kaubandusstatistika andmetel arvutati välja müük ühe elaniku kohta võrreldavates hindades ning määrati selle müügi mahu muutumise indeksid 1948. - 1964. a. (järjest lülitati juurde 1965. jj.). Arvutuste põhjal koostati iga kauba kohta analüütilised tabelid ja graafikud.

Statistiliste materjalide selline läbitöötamine võimaldab

1) välja selgitada jaekäibe struktuuri kujunemise seaduspärasused;

2) kindlaks määrata seose üksikute kaupade müügi mahu ning elanikkonna tulude kasvu ja jaehindade muutumise vahel (oli seetõttu vajalik majandusmatemaatilise mudeli koostamiseks);

3) lahti mõtestada jaekäibe arenguprotsessi ja paremini uurida kaubanduskonjunktuuri (s. t. et analüüsil on ka oma iseseisev tähendus, see ei ole ainult mudeli koostamise vältimatu etapp).

Analüütilises töös tekkis vajadus jaotada kõik kaubad teatud tinglikesse gruppidesse ühesuguste nõudlust kujundavate tunnuste põhjal. Vastavalt sellele toimus edaspidi igale grupile nn. individuaalne lähenemine, s. t. iga grupi müügi mahu määramiseks kasutati erinevat meetodikat.

1. g r u p p . Kaubad, mille müük sõltub kõige vahetumalt tulude kasvust ja jaehindade muutustest: jalatsid, õmblustooted, kangad, trikotaaž, sukad-sokid, parfümeeria, kultuurikaubad, trükitehased, kondiitritehased, puuviljad, vein, või.

Analüüsides selgus, et sellesse suurde kaupade gruppi võivad sattuda ka kaubad, mille müüki mõjutasid üksiku-

tel perioodidel mitte ainult tulud ja hinnad, vaid ka tootmine, isiklike abimajandite arengutase, tarbimisharjumuste muutumine, kaupade asendatavus ning turu küllastatus.

Mõnede kaupade müügi vähenemine ühel või teisel aastal toimub konjunktuurilise iseloomuga põhjuste tõttu (ikaldus, toodangu põhjendamatu vähendamine, hinna alandamine). Sellisel juhul soovivad autorid üldise seaduspärasuse väljatoomisel need aastad aegridadest välja jätta.

2. g r u p p . Esmavajalikud, madalate jaehindadega kaubad. Nende kaupade nõudluse rahuldamine saavutatakse ka suhteliselt madala tulude taseme korral.

Mitteelastsed või väheelastsed kaubad (s. t. teatud elatustaseme juures mõjutavad tulud nende kaupade tarbimist vähe): margariin, taimeõli, leib, tangained, makaronitooted, kummijalatsid.

Loetletud kaupade tarbimise üldine kasv on küllalt tihedelt seotud elanikkonna arvu kasvuga, kusjuures jaehindade alandamine ei too kaasa realiseerimise märgatavat kasvu. Hindade alandamisest saadavat kokkuhoidu kasutatakse reeglina teiste kaupade ostmiseks.

3. g r u p p . Kestvuskaubad. Elektri-kaubad - külmutuskapid, pesumasinad, tolmuimejad; raadiokaubad - raadiod, televiisorid, radioolad, magnetofonid; muusikakaubad - pianinod, klaverid, akordionid, bajaanid; muud kultuurikaubad - kino- ja fotoaparaadid.

On tekkinud vajadus jaotada kestvuskaubad omakorda kahte gruppi: 1) kaubad, mille nõudlus on rahuldamata; 2) kaubad, millega turg on küllastatud või läheneb küllastatusele.

Kestvuskaupade puhul ei saa piirduda mõõduunud perioodi müügi arengujoonte väljatoomisega, vaid on vaja läbi viia ka ühekordseid uurimusi ja küsitlusi. Viimaste abil tuleb kindlaks määrata kestvuskaupade olemasolu elanikkonnal, perspektiivne nõudmine, uued ostjad (elanike arvu kasv, perekondade arvu kasv), füüsiliselt ja moraalselt kulunud esemete asendamise vajadus, keskmine tööaeg.

Kauba defitsiitsust saab määrata kaudselt ka büdžeti-

statistika andmetel: kui tarbimise maht tulukusegruppides oluliselt ei muutu, siis see näitab antud kauba defitsiitsust.

Erandiks on väheelastsed kaubad. Vastassuunalisi tendentse müügi arengus võib täheldada neil kaupadel, mille pakkumine ületab nõudmise (kellad, raadiod, õmblusmasinad).

Nõudluse mahu õigeaks määramiseks on vaja kindlaks määrata turu küllastumise moment ja võtta arvesse muutusi arengusuunas.

4. g r u p p. Kaubad, mille tarbimine seoses elanikkonna elutingimuste muutumisega aastast aastasse väheneb: petrooleum, küttepuid, metallvoodid.

Jaekäibe ja nõudluse struktuuri konkreetseteks arvutusteks elektronarvutusmasinatel kasutatakse kaubandusstatistika andmete põhjal loodud paljufaktorilisi dünaamilisi mudeleid, mis on väljendatud mitmese regressiooni võrranditega. Levinuim mudel käibe- ja nõudluse struktuuri määramiseks on üldkujul järgmine:

$$z = a_0 + a_1 l_1 + a_2 l_2 + a_3 t, \quad (3.11)$$

- kus z - üksikute kaupade müügi ahelindeks;
 a_0 - võrrandi parameeter (koondliige);
 l_1 - elanikkonna tulude või üldjaekäibe ahelindeks;
 a_1 - nõudluse elastsuse koefitsient, mis on arvutatud tuludest või üldjaekäibest;
 l_2 - hindade reaalindeksi¹ suhteline muutumine;
 a_2 - nõudluse elastsuse koefitsient, mis on arvutatud reaalsest hinnaindeksist;
 t - aastad;
 a_3 - ajatrend.

---

¹ Reaalindeks = $\frac{\text{Individuaalindeks}}{\text{Üldine hinnaindeks}}$

Mudelisse võib lülitada ka teisi tegureid.¹

Niisuguseid mudeleid kasutatakse Ukraina NSV Riikliku Plaanikomitee arvutuskeskuses ja Valgevene NSV Riikliku Plaanikomitee Teadusliku Uurimise Instituudis. Kõige edukamalt täiustatakse nõudluse ja jaekäibe prognoosimise mudeleid Ukraina NSV-s (vt. lähemalt 3.3.2.4).

3.3.2.3.

Kaubandus- ja büdžeti-statistikal põhinevad meetodid.

Nõudluse prognooside tõepärasuse suurendamise eesmärgil on tehtud katseid välja töötada meetodeid, mis põhineksid büdžetistatistika ja kaubandusstatistika materjalide üheaegsele kasutamisele. Esimesteks niisugusteks meetoditeks olid NSV Liidu T A Siberi Osakonna Majandusmatemaatiliste Uurimuste Laboratooriumi ja Novosibirski Nõukogude Kooperaatiivkaubanduse Instituudi ning Plehhanovi nimelise Moskva Rahvamaajanduse Instituudi Majanduslaboratooriumi poolt väljatöötatud meetodid.

Novosibirski teadlaste metoodika² näeb

---

¹ Nii näiteks kasutati Eesti NSV-s õmblustoodete nõudluse prognoosimiseks järgmist võrrandit:

$$I_q = a_0 + a_1 i_p + a_2 I_p + a_3 I_d + a_4 w,$$

kus I_q - õmblustoodete müügiindeks ühe elaniku kohta;
 i_p - õmblustoodete hinnaindeks;
 I_p - üldine hinnaindeks;
 I_d - rahaliste tulude indeks ühe elaniku kohta;
 w - kolhoosnike rahaliste tulude osatähtsus.

² Методика расчета платежеспособного спроса населения на товары народного потребления. Новосибирск, Сиб. отд. АН СССР, 1965.

ette elastsuskoefitsientide arvutusi ning nende ekstrapoleerimist tulevikku. Metoodika põhineb nõudluse ja rahaliste tulude vahelise seose uurimisel. Hindade taset arvesse ei võeta. Arvestused tehakse ühe elaniku kohta. Autorid rõhutavad kaubandusstatistika eeliseid - massiline informatsioon realiseeritud nõudlusest.

Püstitatud ülesanne nägi ette lihtsustada maksimaalselt arvutusi, teha nad kättesaadavaks kõigile kohalikele plaaniorganitele. Sellega seoses kasutati tulude muutumisest tingitud nõudluse muutumise väljendamiseks lineaarset funktsiooni.

Samaaegselt viidi läbi analüütiline töö büdžetistatistika andmetel. Oletatakse, et tööstustööliste büdžeti andmed iseloomustavad kogu linnaelanikkonna nõudluse struktuuri, kolhoosnike büdžetid - kogu maaelanikkonna nõudluse struktuuri. Järelikult nõudluse struktuur linnas (liiduvabariigis) määratakse büdžettidest ja linna-maaelanikkonna suhtarvust lähtudes. Kuna elanikkonna tulude ja kulude kohta puuduvad aga andmed sotsiaalsete gruppide lõikes, siis metoodika autorid asendavad need jaekäibe andmetega linnas ja maal ühe elaniku kohta. Ei võeta arvesse, et maaelanikkond ostab kaupu linnast.

Büdžetistatistika kasutamisel tekkis palju raskusi. Väga vähe oli andmeid erineva tulude tasemega elanikkonna gruppide kohta. Seda raskust püüti ületada sel teel, et kasutati 3 - 5 aasta büdžettide andmeid.

Mõnede oblastite kohta andmed puudusid. Seepärast soovitati ühe oblasti kohta tehtud prognoose laiendada teisele, enam-vähem ühesuguse majandusliku struktuuriga oblastile.

Kui olid tehtud vastavad arvutused, eraldi kaubandusstatistika ja büdžetistatistika põhjal, siis kõrvutati saadud tulemusi ja määrati lõplik prognoos.

Autorite poolt tehtud järeldused:

1) nende kaupade osas, mida on küllalt ja mille sortimendis ei eeldata olulisi nihkeid, langevad kaubandus-

ja büdžetistatistika materjalide põhjal tehtud arvestused kokku ja annavad lähedasi tulemusi;

2) teatud kaupade osas võib teha prognoose ainult kaubandusstatistika andmetel (büdžetistatistika ei too neid eraldi välja);

3) nende kaupade nõudluse prognoosimisel, mille varustamine jääb plaaniperioodil peaaegu muutumatuks, on usaldusväärsem kaubandusstatistika andmete kasutamine;

4) kahesuguste arvutuste kõrvutamise teel, nende loogilise analüüsi teel - võttes arvesse varustamise ja tarbimise kujuneva struktuuri võimalikke muutusi - võib määrata küllalt usaldusväärselt oodatava nõudluse tase-
med.

Positiivsena tuleb märkida autorite püüet anda kaubandusorganitele kõige lihtsamad ja kättesaadavamad prognoosimise meetodid. Ent antud metoodikas on väga palju tinglikkust, eriti büdžetistatistika kasutamisel. Sellepärast ei leidnud see meetod praktikas laialdast levikut. Siberi piirkonna mõningates oblastites püütakse seda siiski kasutada.

P l e h h a n o v i   n i m e l i s e s   M o s k v a
R a h v a m a j a n d u s e   I n s t i t u u d i s   a l s -
tati nõudluse seaduspärasuste uurimist ja prognoosimist
1966. - 1967. aastal professorite N. K. Družinini ja
N.P. Titelbaumi juhtimisel. Uuriti Vene NFSV põhiliste mit-
tetoidukaupade nõudlust (kangad, õmblustooted, jalatsid)
15 aasta andmetel (müük, varud) oblastite lõikes. Sama-
aegselt uuriti ja kasutati arvestustes ka büdžetistatisti-
ka andmeid Vene NFSV, Moskva ja Leningradi kohta (umbes
20 tuh. büdžetti).

1970. aastaks prognoosi tegemisel tekkis uurijatel suuri raskusi.

1. Mõeldunud viisaastaku kohta ei olnud võimalik paljudel juhtudel välja selgitada mingit püsivat nõudluse

arengusuunda. Hälbed müügis olid tingitud paljudest teguritest. Ka bûdžetistatistika analüüs (kulutused valmisriietele ühe perekonnaliikme kohta) näitas, et kindel arengutendents puudub.

2. Statistilised andmed olid ebatäielikud: bûdžetistatistika mitteküllaldane representatiivsus (eriti linnaelanike kohta), andmete puudumine statistika keskvalit-suses elanikkonna jagunemise kohta tulukusegruppideks.

Selle meetodi autorid tunnetavad oma metoodika nõrku kohti:

1) et pole võimalik arvesse võtta hindade jpt. tegurite mõju nõudlusele;

2) et nõudluse arvestus baseerus ainult 1965. a. bûdžetistatistika andmetele.

Autorid arvavad, et saadud prognoosi tinglikkuse juures on see ikkagi reaalne prognoos.

1966. a. tehtud prognoos oluliselt ei hâlbinud: puuvillastel kangastel 2,7 %, villastel 5,8 %, valmisriietel 2,8 %.

Tuleb lisada, et mingi ühe, kuigi tähtsa, kuid eraldi võetud kauba nõudluse prognoosimine ei ole efektiivne, sest nii osutub kaup isoleerituks jaekäibe üldisest struktuurist, elanikkonna kõigi kaupade ostukulude kujunemise seaduspärasustest. Selline uurimus ei saa anda soovitavaid tulemusi.

3.3.2.4.

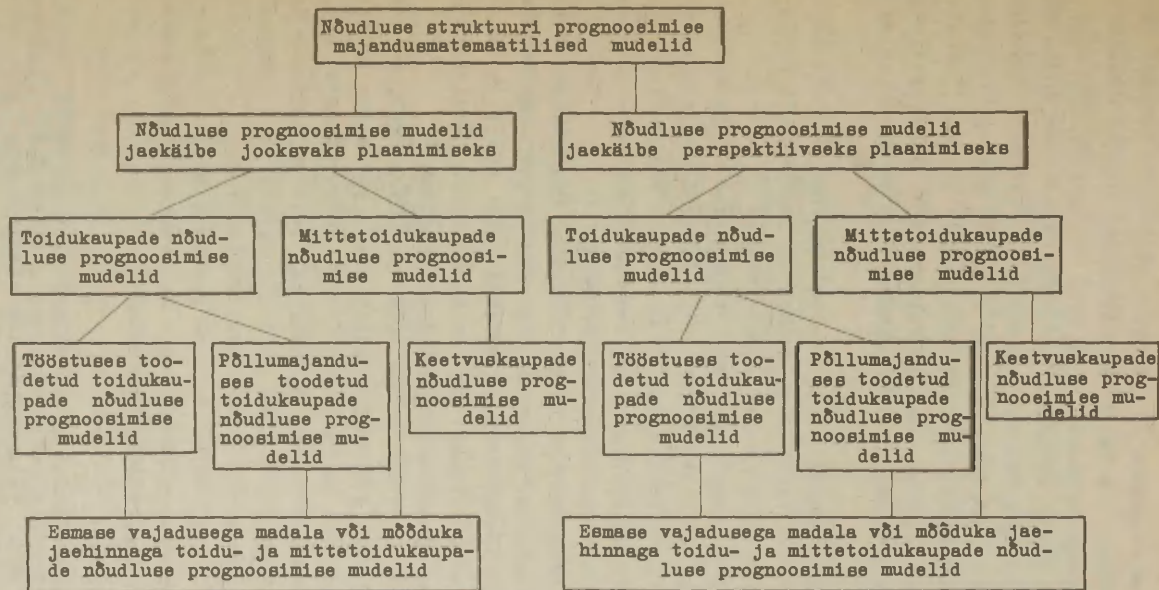
Ukraina NSV majandusteadlaste poolt väljatõõtatud nõudluse struktuuri prognoosimise majandusmatemaatiliste mudelite süsteem

Kõigil nõudluse määramise meetoditel on oma eelised ja puudused ning samal ajal nad täiendavad üksteist. Sellepärast on vajalik usaldusväärsete tulemuste saamiseks üheaegselt kasutada ja kombineerida erinevaid nõudluse

prognoosimise meetodeid, otsida teid mudelite koostamiseks, mis üha täielikumalt kajastaksid nõudluse kujunemise protsessi ning tugineksid kaubandus- ja büdžetistatistika komplekssele kasutamisele. Seda nõuet silmas pidades töötas Ukrainas NSV arvutuskeskus välja nõudluse prognoosimise majandusmatemaatiliste mudelite süsteemi. See süsteem koosneb kahest aläsüsteemist: 1) mudelid, mis on koostatud kaubandusstatistika dünaamiliste aegridade regressioonanalüüsi meetodite abil, ja 2) mudelid, mille koostamise aluseks on prognoos elanikkonna jagunemise kohta erinevateks gruppideks ühele inimesele langeva tulu suuruse järgi ja tarbimise struktuuri prognoos igas tulukusegrupis.

Majandusmatemaatiliste mudelite aläsüsteem, mille koostamise aluseks on korrelatsioonija regressioonanalüüs, koosneb paljudest erinevatest mudelitest, mis on diferentseeritud üksikute kaupade ja kaubagruppide lõikes vastavalt nõudluse kujunemise iseärasustele (joonis 3). Need mudelid koostatakse kaubandus-, büdžeti- ja rahvastikustatistika materjalide, bilansiandmete, väljavõttelise vaatluse materjalide ning elanikkonna elatustaseme tõusu plaaniprojektide alusel. Sõltuvalt prognoosimise perioodist kasutatakse täiendavate tingimuste arvessevõtmiseks spetsiaalset informatsiooni.

Mudelite koostamisel arvestatakse nii üldisi kui spetsiifilisi nõudlust mõjutavaid tegureid. Mudelisse lülitatavate tegurite väljavalimisel võetakse arvesse nende mõju tähendust (1), prognoosimisperioodi kestust (2), vajaliku informatsiooni olemasolu (3) ja teguri kvantitatiivse määramise võimalust plaaniperioodiks (4). Kui planeeritava perioodil ei ole mingi teguri muutust ette näha, siis see tegur omab mudelis 0 tähendust. Seda esineb kõige enam lühiajalise prognoosi koostamisel (1 - 2 aastaks). Seejuures on erilise tähtsusega lähteinformatsiooni õige valik ja töötlemine. Lähteinformatsioon peab olema mitte ainult mahult küllaldane, vaid ka struktuurilt ning väärtuseliselt vör-

Joonis 3. Elanikkonna nõudluse struktuuri prognoosimise majandusmatemaatilised mudelid.¹

¹ А.И. Гребнев. указ. раб., стр. 138.

reldav. Teiste sõnadega - andmete ettevalmistamisel tuleb silmas pidada, et üksikud kaubagrupid ei ole dunaamiskas kõrvutatavad: viimastel aastatel on kaupade ja kaubagruppide kaubakäibe nomenklatuur suurenenud, osa kaupu on eraldatud iseseisvateks positsioonideks. Sellisel juhul tuleks grupeerimine läbi viia ka eelmiste perioodide kohta, kasutades näiteks andmeid turufondide kohta. Peale selle on vaja jaekäive teha võrreldavaks ka väärtuselises mõttes (korrigeerides hinnaindeksiga) ja territoriaalses mõttes.

Niisuguste mudelite koostamisel on väga oluline kõrvaldada statistilistest aegridadest autokorrelatsioon üksteisele järgnevate aegrea liikmete vahel.¹

Reeglina on müügi aegridade tendentsid väljendatavad kõverjoontega. Kuid aegridasid võib liigendada niisugusteks perioodideks, mille piires muutumine väljendub sirgjoonena. Selle tulemusena võib kogu analüüsitava aegrea üles kirjutada sirgefunktsioonide abil.

Aegrea liigendamine perioodideks on õigustatud eelkõige majanduslikust vaatepunktist. Müügi jt. näitajate aegrea muutumistendentsid kajastavad riigi poolt teostatavat majanduspoliitikat, mis on igal etapil spetsiifiline ja on olemas majanduslike tingimuste omapärast.

Aegridade muutumistendentside analüüs näitab, et ühe või teise etapi algus majanduspoliitikas ja selle kestus langevad ajaliselt ja kestuselt kokku statistiliste aegridade liigendamise perioodidega. Sel teel on võimalik autokorrelatsiooni kõrvaldada ja elimineerida turu ebahütlase küllastatuse mõju erinevatel perioodidel.

Üldisel kujul võib nõudluse prognoosimise mudeli, mille koostamisel on kasutatud regressioonanalüüsi meetodit, välja kirjutada järgmiselt:

---

¹ Autokorrelatsiooni kõrvaldamiseks on välja töötatud palju erinevaid meetodeid (vt. näiteks A.M. Гребнев, *указ. паб., стр. 140*). Nende käsitlemine antud töö seisukohalt ei ole vajalik.

$$z = a_0 + \sum_{i=1}^n a_i f_{ij}(x_i), \quad (3.12)$$

kus $f_{ij}(x)$ on üks funktsioonidest x ; $\lg x$; x^m ; a^x (i - teguri indeks, $i = 1, 2, \dots, n$; j - funktsioonide indeks, $i = 1, 2, 3, 4$);

x_1 - tegur, mis määrab ära elanikkonna nõudluse suuruse;

z - elanikkonna nõudlus sellele või teisele kaubale;

$a_1, a_2, \dots, a_n$ - regressioonikoefitsiendid, mis iseloomustavad nõudluse muutumise suurust, kui vastava teguri suurus muutub 1 %;

a_0 - võrrandi vabaliige, mis iseloomustab selle või teise kauba nõudluse keskmist muutumist muude mudelis mitteamestatud tegurite mõjul.

Kõik elanikkonna nõudluse arvestused tehakse ühe elaniku kohta - võrreldavates hindades ja ahelindeksites. Üleminek nõudluse absoluutsuurusele kogu elanikkonna kohta leitakse järgmiselt (jooksvates hindades):

$$Y_{k,t} = U_{k(t-1)} \cdot X_{2k,t} \cdot N_t \cdot Z_{k,t}, \quad (3.13)$$

kus $Y_{k,t}$ - kauba k nõudluse suurus antud hindades t aastal;

$U_{k(t-1)}$ - kauba k nõudluse suurus ühe elaniku kohta kõrvutatavates hindades $(t-1)$ aastal;

$X_{2k,t}$ - kauba k hinna individuaalindeks t aastal;

N_t - elanikkonna arv t aastal;

$Z_{k,t}$ - kauba k nõudluseindeks t aastal.

Parameetrid liitregressioonvõrranditele leitakse vähimruutude meetodil eelnenud aastate statistiliste andmete põhjal.

Mudelites kasutatavad regressioonikoefitsiendid on arvutatud spetsiaalselt prognoositava ajavahemiku jaoks. Erinevatel perioodidel on regressioonikoefitsiendid erinevad sellepärast, et nõudlust kujundavad tegurid mõjutavad tarbija käitumist tegurite erinevate arengutasemetega korral

erinevalt. Näiteks rahaliste tulude ühesugusele suurendamisele erinevate hinnatasemete juures reageerib tarbija erinevalt.

Nõudluse majandusmatemaatiliste mudelite koostamisel regressioonianalüüsi meetodite abil kasutatakse nõudluse ja seda mõjutavate tegurite vahelise seose tugevuse hindamiseks liitkorrelatsiooni, paarkorrelatsiooni ning osakorrelatsioonikoefitsiente ja liitdeterminismikoefitsienti.

Nimetatud mudelite järgi prognoosimisel võetakse arvesse nii üksikute kaupade ja kaubagruppide nõudluse kujunemise spetsiifikat kui ka prognoosimisperioodi pikkust.

Nõudluse prognoosimisel aastaks (kui ei nähta ette mingeid olulisi muutusi elanikkonna jagunemisel tulukusegruppidesse, elanikkonna sotsiaalsete gruppide tulude vahekorras jne.) võib nõudluse toidu- ja mittetoidukaupade kohta leida järgmise võrrandi alusel:

$$\lg z_k = a_{0k} + a_{1k} \lg x_1 + a_{2k} \lg x_{2k} + a_{3k} \lg x_3 + \gamma \quad (3.14)$$

- kus z_k - elanikkonna nõudluse suurus kaubale k ;
 x_1 - elanikkonna rahalised tulud;
 x_{2k} - kauba k hinnaindeks;
 x_3 - üldine hinnaindeks (kõigile kaupadele);
 a_{0k} - vabaliige, mis võtab arvesse kauba k nõudluse muutumist muude tegurite mõjul;
 a_{1k} - nõudluse elastsuse koefitsient tulude suhtes;
 a_{2k} - nõudluse elastsuse koefitsient hinna suhtes;
 a_{3k} - nõudluse elastsuse koefitsient teiste kaupade hindade suhtes;
 γ - nõudluse muutumine muude tegurite mõjul (juhuslik muutuja).

Nõudluse prognoosimisel pikemaks perioodiks tuleb mudelisse lülitada (tulude ja hinna kõrval) ka teisi tegureid, mis on seletatav sellega, et pikema perioodi jooksul toimuvad nõudlust kujundavates majanduslikes tingimustes märgatavad muutused, põhjustades nihkeid ka nõudluse struktuuris. Ühe

või teise kauba konkreetsete mudelite erinevus seisneb järgmises.

1. Iga kauba nõudluse prognoosimiseks valitakse antud matemaatiliste funktsioonide hulgast oma, spetsiifiline funktsioon. Funktsiooni valik toimub eelnenud aastate statistiliste andmete põhjal. Kriteeriumiks on ruuthälvete summa miinimum.

2. Iga kauba jaoks koostatavasse majandusmatemaatilises mudelisse lülitatakse ainult need tegurid, mis kajastavad antud kauba üldisi ja spetsiifilisi nõudluse kujundamise tegureid.

Seoses sellega jagatakse nõudluse prognoosimise mudelid mitmesse gruppi.

I g r u p p . Mudelid tööstusest saabuvate ja riiklikus ja kooperatiivkaubanduses realiseeritavate toidukaupade ja tööstuskaupade (välja arvatud esmase vajadusega kaubad) nõudluse prognoosimiseks. Need mudelid sisaldavad järgmisi tegureid:

1) elanikkonna arv. See tegur lülitatakse arvestusse lõppetapil, et viia nõudmine ühe elaniku kohta üle kogu elanikkonna nõudluseks;

2) elanikkonna rahalised tulud, välja arvatud kohustuslikud maksed (x_1);

3) individuaalsed (grupilised) riiklike jaehindade indekseid (x_2^I);

4) riiklike jaehindade üldindekseid (x_2^H)¹;

5) tööliste, teenistujate ja kolhoosnike rahaliste tulude omavaheline suhe (x_3);

6) perekondade tulude diferentsi näitaja (x_4).

II g r u p p . Mudelid põllumajandusest saadavate toidukaupade nõudluse prognoosimiseks. Peale tegurite, mis

¹ Nende hinnaindeksite koondmõju võetakse arvesse reaalse hinnaindeksi (x_2) abil:
$$X_2 = \frac{x_2^I}{x_2^H} .$$

lülitati I grupi mudelitesse, tuleb siin arvesse võtta kolhoositurukäibe ja toiduainete ühiskondlikest ja isiklikest abimajanditest saabumise mõju (x_5).

III grupp. Mudelid kestvuskauade nõudluse prognoosimiseks. See grupp koosneb reast majandusmatemaatilistest mudelitest, mis on koostatud vastavalt üksikute kaupade nõudluse spetsiifikale.

Kestvuskauade prognoosimine toimub kahte tüüpi majandusmatemaatiliste mudelite järgi.

Üks tüüp - eespool toodud mudelid. Seejuures kõrvuti teguritega, mida võeti arvesse I grupi mudelite koostamisel, võetakse arvesse ka tegureid, mis on tähtsad ühe või teise kestvuskaua nõudluse prognoosimiseks. Seega

1) mõõbli nõudluse prognoosimisel võetakse arvesse elamispinna juurdekasvu indeks (x_6);

2) pesupesemismasinade nõudluse prognoosimisel - pesumajade võrgu laiendamise indeks (x_7);

3) televiisorite nõudluse prognoosimisel - televiisoonikeskuste võrgu arengu indeks (x_8);

4) õmblusmasinate nõudluse prognoosimisel - õmblusateljeede võrgu arengu indeks (x_9); valmisriiete müügi kasv indeks (x_{10}) jne.

Enamiku kestvuskauade läbimüük sõltub suurel määral elanikkonna kindlustatusest nende kaupadega. Algul, kindlustatuse madala taseme piires müük aastast aastasse kasvab, seejärel, kui on saavutatud kõrge kindlustatuse tase, toimub murrang: müügi kasv ühe perekonna kohta hakkab järk-järgult aeglustuma.

Kestvuskauade müügi niisugusele muutumisele vastab kõige enam funktsioon

$$y = e^{-(a_0 + \frac{a_1}{x_1} + a_2 x_2 + \dots + a_n x_n)} . \quad (3.15)$$

Selle funktsiooni järgi toimub televiisorite, raadio-

te, külmutuskappide, pesupesemismasinate¹ jne. nõudluse prognoosimine. Televiisorite jaoks on see mudel järgmine:

$$y = e^{-(a_0 + \frac{a_1}{x_1} + a_2 x_2 + a_4 x_4 + \frac{a_8}{x_8})}, \quad (3.16)$$

kus e - naturaalogaritmi alus;

y - televiisorite müük;

x_1 - rahalised tulud;

x_2 - individuaalne hinnaindeks;

x_4 - tööliste, teenistujate ja kolhoosnike tulude diferentsi näitaja (ühe elaniku kohta);

x_8 - televisioonikeskuste võrgu laienemine;

a_0, a_1, a_2, a_4, a_8 - võrrandi parameetrid.

Perekondade kindlustatusetaseme tõusu korral hakkavad televiisorite müüki mõjutama mitte elanikkonna rahalised tulud, vaid järgmised kaks tegurit: uute perekondade arv ja televiisorite korduva nõudluse suurus, s. o. nõudlus nende televiisorite asendamiseks, mis on käibest välja langenud füüsilise või moraalse vananemise tõttu.

Külmutuskappide nõudluse prognoosimise mudeli võib välja kirjutada järgmiselt:

$$y = e^{-(a_0 + \frac{a_1}{x_1} + a_2 x_2 + a_4 x_4)}, \quad (3.17)$$

kus x_1, x_2, x_4 on tähistuselt samad tegurid.

I.I. Korženevski on teinud ettepaneku kestvuskapade nõudlus kindlaks määrata plaani- ja plaanieelse perioodi kindlustatusetaseme vahena.

Esti NSV-s kasutati pesupesemismasinate nõudluse prognoosimiseks eksponentfunktsiooni $y = A - e^{a+bx}$,

kus y - perekondade varustatuse näitaja;

A - maksimaalne varustatus;

x - tulud;

a ja b - võrrandi parameetrid.

Selle ettepaneku realiseerimise üks variante on

$$y = ce^{-\left(\frac{a}{x_1} + b\frac{x_2}{x_3}\right)}, \quad (3.18)$$

- kus c - (ühe või teise kauba) kindlustatuse piirtase 100 perekonna kohta;
 y - 100 perekonna kindlustatus ühe või teise kestuskaubaga;
 x_1 - perekonna rahalised tulud;
 x_2 - kestvuskaupade hinnaindeksid;
 x_3 - aeg.

Edasi:

$$\Delta y = y_{pl} - y_{an}; \quad (3.19)$$

$$M = \frac{\Delta y \cdot N}{100}, \quad (3.20)$$

kus N - perekondade arv plaaniperioodil.

IV grupp. Mudelid iga päev väljaminevate madala jaehinnaga toidu- ja mittetoidukaupade (leib, marariin, tuletikud jt.) nõudluse määramiseks. Küllastatus saavutatakse siin suhteliselt madala tulude taseme juures.

Nende kaupade nõudluse leidmiseks võetakse arvesse ainult elanikkonna arvu ning müüki ühe elaniku kohta planeelsel aastal. Nõudluse määramiseks kasutatakse mudelit 3.13.

Tulevikus esmaste tarbekaupade arv suureneb. Seoses sellega on vajalik prognoosimise mudelitesse sisse viia võimalike ostude piirtasemed (nendeks võiksid olla tarbimistasemed kõrge tulukusega gruppides). Piirtaseme saavutamisel lihtsustub esmase vajadusega kaupade nõudluse arvestus.

Eespool tutvustati elanikkonna nõudluse struktuuri prognoosimise meetodeid, mis tuginesid kaubandus-, budžeti- ja rahvastikustatistika andmetele, kusjuures nende meetodite eesmärgiks ei olnud saadud tulemuste bilansi-

line seostamine rahvamajandusbilansis kajastuva tarbimise üldstruktuuriga.

Kõrvuti eespool analüüsitud meetoditega soovitatakse kasutada ka nõudluse arvestuse mudelite teist alastsüsteemi, mille koostamise aluseks on elanikkonna grupeerimise prognoos ühele perekonnaliikmele langeva tulu suuruse järgi ja isikliku tarbimise struktuur prognoositavates gruppides. Niisuguste mudelite koostamisele eelnes nõukogude majandusteadlaste põhjalik ja laiaulatuslik uurimistöö¹ isikliku tarbimise diferentseeritud mudelite koostamise alal.

Isikliku tarbimise struktuuri prognoosimine võib toimuda järgmise majandusmatemaatiliste mudelite kompleksi alusel:

- 1) tööliste ja teenistujate perekondade (ja perekonnaliikmete) jaotamise mudelid ühele perekonnaliikmele osaneva tulu suuruse järgi;
- 2) kolhoosnikute perekondade (ja perekonnaliikmete) jaotamise mudelid ühele perekonnaliikmele osaneva tulu suuruse järgi;
- 3) tarbimisfondi, mittekaubaliste kulutuste ja hoiuste arvestamise mudelid elanikkonna sotsiaalsete ja tulu-kusegruppide lõikes;

---

¹ Seda probleemi on uurinud A.H. Karapetjan (vt. eespool Töö Teadusliku Uurimise Instituudi meetodid), I.I. Korženevski (vt. eespool Ukraina Kaubanduse ja Ühis-kondliku Toitlustamise Teadusliku Uurimise Instituudi me-toodika) ja terve rida teisi majandusteadlasi (vt. näit. Н.М. Рымашевская. Экономический анализ доходов рабочих и служащих. М., изд. "Экономика", 1965; В.В. Швырков. Эко-номико-математический анализ потребительского спроса. Изд. МГУ, 1966; В.Ф. Майер. Доходы населения и рост благо-состояния народа. М., изд. "Мысль", 1968).

4) toiduainete ja mittetoidukaupade tarbimise üldmahu arvestamise mudelid elanikkonna sotsiaalsete ja tulukusegruppide lõikes;

5) toiduainete ja mittetoidukaupade tarbimise struktuuri arvestamise mudelid elanikkonna sotsiaalsete ja tulukusegruppide lõikes;

6) üksikute toiduainete tarbimismahu jaotamise mudelid elanikkonna varustamise allikate järgi;

7) elanikkonna isikliku tarbimise koosseisu ja struktuuri koondmudelid.

Majandusmatemaatiliste mudelite kompleksi väljatöötamise lähteinformatsiooniks on bilansside ning büdžeti-, kaubandus- ja rahvastikustatistika andmed. Nendest põhilised on bilansside materjalid, büdžetistatistika andmeid kasutatakse vaid abimaterjalidena rahvamajandusandmete jaotamiseks elanikkonna sotsiaalsete ja tulukusegruppide lõikes.

Kasutatavat lähteinformatsiooni tuleb spetsiaalselt töödelda, kuivõrd büdžetistatistika andmed on mitteküllaldase representatiivsusega. Lähteinformatsiooni töötlemise eesmärgiks on tõsta büdžetistatistika representatiivsust ja seostada büdžetistatistika andmed bilansi andmetega.¹

Isikliku tarbimise struktuuri planeerimises on tähtsal kohal elanikkonna grupeerimise prognoos tulude taseme järgi (vt. mudelite kompleksi 1. ja 2. mudel).² Tulude hul-

---

¹ Lähteinformatsiooni töötlemise meetodika on välja töötatud NSVL Riikliku Plaanikomitee Majandusinstituudi poolt (vt. B.Ф. Майер, указ. раб.) ja seda on edukalt kasutanud Ukraina NSV majandusteadlased (vt. A. И. Гребнев, указ. раб., стр. 214 и сл.).

² Mudelite koostamine toimub matemaatilise statistika meetoditel. Nende üksikasjaline selgitamine ei kuulu antud teema juurde. Mudelite koostamise üldskeemidega võib tutvuda järgmistest allikatest: B. В. Лычков, указ. раб.; A. И. Гребнев, указ. раб., стр. 175 и сл.

ka kuuluvateks loetakse rahalised tulud (välja arvatud kohustuslikud maksed) ja naturaaltulud, mis on ümber arvestatud riiklikesse jaehindadesse. Seejärel, lähtudes arvutatud tulu suurusest ja elanikkonna jaotamise mudelitest, määratakse tööliste, teenistujate ja kolhoosnike perekondade gruppide osatähtsus a) elanikkonna arvus ja b) tuludes.

Järgmisel etapil määratakse perekondade materiaalsete hüvede üldvajadused, mittekaubalised kulud ja rahalised hoiused - algul iga tulukusegrupi kohta eraldi, hiljem kõigi kohta tervikuna. Määramiseks kasutatakse järgmisi materjale: a) perekondade (perekonnaliikmete) arv igas tulukusegrupis; b) tulude üldsuurus, mis langeb igale gruppidele; c) materiaalsete hüvede üldmahu määramise mudelid (vt. mudelite kompleksis 3. mudel). Saadud arvestuslik summa bilansseeritakse tulude üldsuurusega ja elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansi andmetega. Niisugune bilansseerimine tehakse nii kogu elanikkonna kui ka üksikute sotsiaalsete gruppide kohta. Edasi arvutatakse toiduainete ja mittetoidukaupade tarbimise üldmaht vastavate mudelite (vt. mudelite kompleksis 4. mudel) ja eelmiste arvestuste tulemuste põhjal. Üldmaht määratakse algul iga tulukusegrupi kohta sotsiaalsete gruppide raames ning lõpuks kogu elanikkonna kohta tervikuna. Kitsendavaks tingimuseks sellistel arvutustel on see, et toiduainete ja mittetoidukaupade tarbimise üldmaht peab võrduma eelmiste mudelite abil leitud materiaalsete hüvede üldmahuga.

Seejärel arvestatakse elanikkonna tulukusegruppide ja sotsiaalsete gruppide raamides välja perekondade vajadused üksikute materiaalsete hüvede liikide kaupa. Arvestuste aluseks on a) toiduainete ja mittetoidukaupade tarbimise üldmaht elanikkonna teatud sotsiaalse grupi teatud tulukusegrupi ühe perekonnaliikme kohta (eelmise arvestuste tulemused), b) iga sotsiaalse grupi perekondade jagunemine ühele perekonnaliikmele osaneva tulu suuruse järgi ja c) vastavad mudelid (vt. mudelite kompleksis 5. mudel). Kit-

sendavaks tingimuseks on see, et üksikute materiaalsete hüvede liikide vajaduste summa peab võrduma tarbimise üldmahuga (mis eelnevalt leiti).

Kaupade osas, mille vajadus rahuldatakse täielikult riikliku ja kooperatiivkaubanduse kaudu, iseloomustavad saadud arvestustulemused elanikkonna nõudlust nendele kaupadele.

Toiduainete osas, mille vajadus rahuldatakse erinevate allikate arvel, on vaja nõudluse määramiseks kindlaks teha nende tarbimise katteallikad. Niisuguse ülesande lahendamiseks kasutatakse mudelite kompleksi 6. mudelit. Toiduainete tarbimise arvestust varustamise allikate järgi tehakse ainult sotsiaalsete gruppide lõikes. See on seletatav sellega, et olemasolev büdžetistatistika ei võimalda niisugust arvestust teha elanikkonna tulukusegruppide kohta. Selle ülesande lahendamisel peetakse kitsendava tingimusena silmas, et vastava toiduaine tarbimise maht võrdub riiklikus ja kooperatiivkaubanduses tehtavate ostude tarbimismahuga pluss kolhoositurul tehtavate ostude tarbimis- maht pluss isiklikest abimajanditest ja ühiskondlikust majandist saadavate produktide tarbimis- maht.

Kui kõik arvestused tarbimise koosseisu ja struktuuri kohta on tehtud, viiakse läbi koondarvestus elanikkonna sotsiaalsete gruppide kohta tervikuna. Ühtlasi võetakse saadud andmetest välja need arvud, mis iseloomustavad seda osa elanikkonna nõudlusest, mis rahuldatakse riikliku ja kooperatiivkaubanduse kaudu. Arvestuse tegemiseks kasutatakse koondmudeleid (vt. mudelite kompleksis 7. mudel). Arvestuste koondtulemused võib esitada tabelite kujul (tabelid 15-17).

Isikliku tarbimise koosseisu ja struktuuri prognoosimise soovitatavat metoodikat kontrollitakse praegu eksperimentaalselt. Üksikud prognoosimise lülid on juba praktikas järele proovitud ning näitasid häid tulemusi. Metoodika edasise täiustamise huvides ja selle edukaks jaekäibe plaanimise praktikasse juurutamiseks on autorite arvates vaja aga põhjalikult parandada lähteinformatsiooni järgmistes suundades:

T a b e l 15

Elanikkonna isikliku tarbimise koosseisu ja struktuuri
koondarvestus absoluut- ja suhtarvudes¹

Isikliku tarbi- mise fond (isikli- like kulude arvel)	Mitte- kauba- lised kulud	Hoiused	Tarbi- mine kokku	sealhulgas	
				toidu- ained	mitte- toidu- kaubad

T a b e l 16

Toiduainete tarbimise allikad

Toiduained	Ostud riikli- kust ja koo- peratiivkau- bandusest	Ostud kolhoo- situ- rult	Ühiskondlikest majanditest ja isiklikest abi- majanditest saa- dud toiduained
Kokku sealhulgas liha, lihasaadused leib, leivatooted			

T a b e l 17

Elanikkonna nõudlus kaupadele, mis realiseeritakse
riiklikus ja kooperatiivkaubanduses

Toidukaubad	Milj.rbl.	Mittetoidukaubad	Milj. rbl.
1. Liha ja liha- saadused		1. Kangad	
2. Piim ja piima- saadused		2. Õmblustooted, pesu, peakat- ted	
3. Leib ja leiva- tooted		3. Nahkjälatsid	
4. Suhkur		4. Kummi- ja vilt- jälatsid	
5. Köögivilid		5.	
6.			
Toidukaubad kokku (% üldmahust)		Mittetoidukaubad kokku (% üldmahust)	

¹ A.И. Гребнев, указ. раб., стр. 218.

1) otsida uusi efektiivsemaid büdžetistatistika representatiivsuse tõstmise meetodeid;

2) koostada tööliste, teenistujate ja kolhoosnike büdžetiandmete tabelid ühesuguse vormi alusel ja ühesuguste tulukusegruppide lõikes;

3) kasutada tarbimise iseloomustamiseks büdžetistatistikas kaubandusstatistikas kasutatavat nomenklatuuri.

Soovitatud abinõud võimaldaksid märgatavalt tõsta büdžetistatistika andmete kvaliteeti, laiendada isikliku tarbimise struktuuri prognoositavate näitajate ringi ja teha need näitajad sobivaks jaekäibe struktuuri plaanimise jaoks.

3.4.

KAUPADE KVARTALIMÜÜGI PROGNOOSIMISE MEETODID

Jaekäibeplaani väljatöötamisel on tähtsal kohal prognoosid kvartalite kohta. Kvartaliproгноosi täpsusest sõltub oluliselt jaekäibe aastaproгноoside usaldusväärsus. Sellepärast osutatakse viimasel ajal jaekäibe planeerimise teoorias ja praktikas suurt tähelepanu kvartaliprognostika teadusliku taseme tõstmise küsimustele. Eriti uurivad nõukogude majandusteadlased käesoleval ajal majandusmatemaatiliste meetodite ja elektronarvutustehnika kasutamise võimalusi.

Majandusmatemaatiliste meetodite kasutamine eeldab jaekäibe sesoonsuse majandusstatistilist analüüsi. Põhilised statistilised andmed jaekäibe aastasisestest häälvete kohta saadakse kaubandusstatistika ja büdžetistatistika kuu- ja kvartaliandmikest. Kaubandusstatistika andmed (turufondide realiseerimine kuude lõikes, kvartaliaruanded kaupade jääkide, sissetuleku ja müügi kohta) võimaldavad

välja selgitada kaupade müügi sesoonse kõikumise seaduspärasusi kogu elanikkonna kohta. Bütžetistatistika andmed annavad võimaluse määrata kindlaks kaupade ostude aastasisese häälbimise iseloomu elanikkonna sotsiaalsete gruppide lõikes.

Analüüs näitab, et kuu- ja kvartalimüügi dünaamika erineb suurel määral aastakäibe dünaamikast. Erinevus seisneb eelkõige selles, et kaupade aastakäibe muutumine on rohkem või vähem monotoonse iseloomuga, samal ajal nende samade kaupade kuu- ja kvartalimüügi muutused aasta raamides aga väga suured.

Kuu- ja kvartalimüügi häälbet on tingitud nii alaliselt toimivatest kui juhuslikest teguritest, on nende koondmõju tulemus. Kuna nende tegurite mõjuaste ei ole ühesugune ei ajas ega ruumis, siis muutub müügi aastasisene häälbimine pidevalt.

Järelikult peab kaupade kvartalimüügi prognoosimisele eelnema tegurite kompleksne majanduslik analüüs, s.t. kõrvuti tegurite analüüsi staatilise aspektiga tuleb analüüsida ka dünaamilist aspekti. Ainult sel juhul saame täpse ettekujutuse kaupade müügi sesoonse laine kujunemise olemusest ja majanduslikest tingimustest, mis määravad ajaliselt ära sesoonse kõikumise muutumise kvalitatiivse ja kvantitatiivse iseloomu.

Kvartalimüügi prognoosimise meetodite väljatöötamisega tegelevad paljud NSV Liidu ja välismaa majandusteadlased. Läheneimisviisi printsiipiaalsete erinevuste alusel võib soovitatavaid meetodeid liigitada kahte suurde rühma.

I. Meetodid, mille aluseks on formaalne lähenemine ülesande lahendamisele. Selle suuna esindajatena on tuntud majandusteadlased S. Eck ja L. Polanowski.¹

Nendest esimese meetodi abil püütakse prognoosida nädala keskmist kaubamüüki. Seda meetodit on aga

---

¹ Siinkohal tutvustame nimetatud meetodeid ainult sisuliselt. Konkreetsete mudelite kohta vt. lähemalt А.М. Прокоп, указ. раб., стр. 233-235.

praktikas võimalik vähe kasutada, sest nende kaupade arv, mille müük ei allu sesoonsetele kõikumistele või hálbib aastasiseselt vähe, on väga väike. Pealegi esitatakse selle meetodi puhul tulemused intervallina; see raskendab omakorda tulemuste praktilist kasutamist planeerimisel. Intervallisüsteem ei anna ka ühest vastust püstitatud küsimusele ja raskendab kvartaliproгноosi kasutamist jooksva planeerimise praktikas. Seega progноos intervallitulemustena on õigustatud vaid pikaajalise perioodi jaoks. Jooksvas planeerimises asendab seda meetodit edukalt praktikas levinud traditsiooniline kvartalite osatähtsuse arvestus, mis annab täpsemaid tulemusi.

T e i n e meetod põhineb keskmiste suuruste arvestamisel. Arvutatakse järgmised keskmised:

- iga kuu keskmine müük vaadeldud perioodil;
- iga aasta keskmine kuumüük;
- keskmine kuumüük vaadeldud perioodil;
- keskmine aastamüük.

Nende andmete põhjal arvutatakse kauba müügitrendi väärtused kuude lõikes (selleks leitakse eelnevalt müügi juurdekasvu kuukesmine). Pärast seda määratakse protsentides müüginahu hálbed trendi väärtusest. Üksikute kuude hálbed kokku peavad andma 100 %, vastasel juhul viiakse sisse vajalikud korrektsioonid. Korrigeeritud trendi väärtused ongi vastava kauba müügi sesoonse kõikumise arvutamise aluseks plaaniperioodiks.

Nõukogude majandusteadlaste arvates saab seda meetodit, vaatamata tema formaalsele iseloomule, kasutada kvartalimüügi orienteeruvateks arvestusteks siis, kui sesoonse laine kujunemise majanduslikud tingimused muutuvad keskmiselt samas proportsioonis kui möödunud perioodil.

II. Meetodid, mille sisuks on müügi sesoonse laine kindlaksmääramine aastasiseste hálvete kujunemise faktoranalüüsi põhjal. Faktoranalüüsi rakendamiseks tuleb leida korrelatsiooniseosed aastasiseste hálvete ja neid ku-

jundavate tegurite vahel. Seda tehakse regressioonvõrrandite abil. Selline lähenemisviis on majanduslikult enam põhjendatud. Seega tuleb sellele suunale kõige enam tähelepanu pöörata.

Kaupade müügi sesoonse laine kujunemise protsessi majandusliku analüüsi põhjal soovitatakse kasutada kvartalimüügi prognoosimiseks järgmisi ökonomeetrilisi võrrandeid.¹

$$1. \quad M_{ik} = a_0 + a_1 S_{ik} + a_2 x_{1k} + a_3 x_{2ik} + a_4 t, \quad (3.21)$$

kus M_{ik} - kvartalimüügi suurus (i - kaubaindeks, $i = 1, 2, \dots, m$; k - kvartaliindeks, $k = 1, 2, 3, 4$);

S_{ik} - k kvartaliks eraldatud kauba turufondi suurus;

x_{1k} - elanikkonna rahaliste tulude suurus k kvartalis;

x_{2ik} - kauba i hinnaindeks;

a_0, a_1, a_2, a_3, a_4 - võrrandi parameetrid;

t - ajatrend.

Selle mudeli järgi võetakse kvartalimüügi prognoosimisel arvesse turufondide mahtu, elanikkonna rahalisi tulusid, hindasid.

$$2. \quad I_{ik}^M = b_0 + b_1 I_{ik}^S + b_2 I_{ik}^R + b_3 t, \quad (3.22)$$

kus I_{ik}^M - kauba i müügi sesoonsuse indeks k kvartalis;

I_{ik}^S - kauba i kaubandusvõrku saabumise sesoonsuse indeks k kvartalis;

I_{ik}^R - elanikkonna rahaliste tulude saamise sesoonsuse indeks k kvartalis;

b_0, b_1, b_2, b_3 - võrrandi parameetrid.

---

¹ А.И. Гребнев, указ. раб., стр. 237.

Sellist mudelit kasutatakse müügi sesoonsuse indeksi prognoosimiseks kauba kaubandusvõrku saabumise ja elanikkonna rahaliste tulude saamise sesoonsuse indeksite põhjal.

$$3. \quad V_{ik}'' = c_0 + c_1(I_{ik}^M - I_{ik}^S) + c_2 t, \quad (3.23)$$

kus V_{ik}'' - kauba i varude suurus k kvartali lõpuks;
 c_0, c_1, c_2 - võrrandi parameetrid.

Toodud mudeli järgi määratakse kindlaks kauba i varud plaaniperioodi lõpuks sõltuvalt kaupade saabumise ja realiseerimise muutumise iseloomust. Kui kaupade sissetulek on suurem kui müük, siis kaubavarud suurenevad, ja vastupidi. Kaubavarude suurust kujundavaks teguriks on võetud kaupade sissetuleku ja müügi sesoonsuse indeksite vahe.

$$4. \quad V_{ik}' + S_{ik} = M_{ik} + V_{ik}'', \quad (3.24)$$

kus V_{ik}' - kauba i varude suurus k kvartali alguseks.

See on bilansiline võrrand, mis seob omavahel kaupade müügi ja kaupade sissetuleku kvartali alguse ja lõpu kaubavarudega.

$$5. \quad x_{1k} = \frac{R}{400} \cdot I_k^R, \quad (3.25)$$

kus x_{1k} - kvartali rahalised tulud;

R - aasta rahalised tulud;

I_k^R - elanikkonna rahaliste tulude saamise sesoonsuse indeks k kvartalis.

Niisuguse võrrandi järgi saab arvutada kvartalitulude suurust tulude aastasuuruse ja rahaliste tulude saamise sesoonsuse indeksi põhjal.

Kaupade kvartalimüügi prognoosimise majandusmatemaatilise mudeli moodustav võrrandite süsteem (3.21 - 3.25) sisaldab 11 muutuvat suurust, nendest 5 on prognoosimisperioodil tundmatud ($M_{ik}; x_{1k}; I_{ik}^M; I_{ik}^S; V_{ik}''$), ülejäänud aga konkreetsed suurused. Selline võrrandite süsteem kajastab

kõiki kvartalimüügi kujunemise peamisi seoseid riiklikus ja kooperatiivses kaubanduses. Majandusmatemaatilises mudelis võeti arvesse niisuguste põhiliste tegurite - nagu rahalised tulud ja nende saabumise sesoonsus, hinnad ja nende aastasisene häälbimine, kaubavarude suurus, kaupade saabumine ja nende realiseerimistingimused eelmisel perioodil - mõju kvartalimüügile.

Ukraina NSV-s on kasutatud eeltoodud majandusmatemaatilisi mudeleid praktilises planeerimistöös. Arvutused tehti "Uraal 14-1". 1969. a. IV kvartali kohta tehtud prognoos häälbis tegelikust müügist vaid keskmiselt 0,5 %. See annab tunnistust sellest, et niisuguseid mudeleid võib jaekäibe planeerimise praktikas edukalt kasutada.

3.5.

KAUBAKATTE PLANEERIMINE

Jaekäibeplaani kavandi koostamisega samaaegselt toimub ka kaubakatte arvestus. Kaubakatte väljendab jaekäibe materiaalsel alust. Seepärast omab kaubakatte arvestus majanduslikult põhjendatud jaekäibeplaani väljatöötamisel esmajärgulist tähtsust. Kaubakatte arvestusse lülitatakse kaubafondide jaotamine, detsentraliseeritud kaubaressursid ja kaubavarude liikumist iseloomustavad näitajad. Kaubakatte arvestus tehakse naturaalses ja väärtuselistes näitajates.

Kaubakatte arvestuse abil koordineeritakse jaekäibeplaan kaupade turufondide struktuuri ja mahuga. Nimetatud proportsiooni tagamisel on suur rahvamajanduslik tähtsus. Vastavus jaekäibeplaani ja turufondide vahel võimaldab elanikkonna kasvavaid vajadusi üha täielikumalt rahuldada ning välistab üleliigsete kaubaressursside tekkimise käibefääris.

Kaubakatte arvestuses nähakse ette jaekaubanduse kaubavarude muutus ja määratakse vastavalt kaupade turufondide planeerimise korrale kindlaks kaupade saabumine üksikute allikate järgi.

Kaubakatte arvestus algab üldvajaduse määramisega. Reeglina peab kaubakatte üldsumma olema jaekäibest suurem (praktilas loetakse optimaalseks olukorda, kus kaubakatte üldsumma ületab jaekäibe mahu 3 - 5 %), sest nii kindlustatakse jaekäibeplaani täitmine, kaubavarude suurenemine, kaupade loomuliku kao ja allahindluse hüvitamine ning mõningane jooksev reserv operatiivseks reguleerimiseks (tabel 18).

Kaubakatte arvestus ei saa piirduda kaubaressursside üldvajaduse määramisega. On vaja saavutada jaekäibeplaani-ga ka struktuurne vastavus, kindlaks määrata kaubakate tähtsamate kaubagruppide loides. Selleks kasutatakse jaekäibe (nõudluse) struktuuri prognoosi andmeid. Jaekäibe kaubaline struktuur on vajalik üksikute toidu- ja tööstuskaupade vajaduse põhjendamiseks. Jaekäibe plaanilise struktuuri andmetel on võimalik rahalistes näitajates kindlaks määrata toidu- ja tööstuskaupade vajadus ning ka üksikute kaubagruppide vajadus. See toimub võrduse

$$S = M + V_2 - V_1 + M_1 + M_2 \quad \text{põhjal,} \quad (3.26)$$

kus S -- kaubakate, kauba vajadus;

M -- müük;

V_1, V_2 -- varud perioodi algul ja lõpul;

M_1 -- loomulik kadu;

M_2 -- allahindlus.

Kaubakate on näitaja, mis iseloomustab vajalike kaubaressursside üldsuurust. Kaubaressursside allikateks on nii materiaalsete bilansside järgi eraldatavad riiklikud ressursid kui ka kohalikud ressursid.

Selleks, et kooskõlastada kaubakatet plaani järgi eraldatud riiklike ressurssidega, tuleb baasiperioodil kauba-

Kaubaressursside üldvajaduse arvestamine

Näitaja	Summa	Märkused toodud näitajate sisu ning arvestuse kohta
1. Jaekäive (riiklik ja kooperatiivne)		Välja arvatud kohalike turuhindadega põllumajandussaaduste müük tarbijate kooperatiivide poolt
2. Kaubaressursid kokku sealhulgas		
a) jaekäibeplaani täitmiseks		Nii jaevõrgus kui ka ühiskondlikus toitlustamises. Kaubavarude juurdekasv nähakse ette vastavalt kaubavarude arengutendentsidele, mille kohaselt koos jaekäibe kasvu ja kaubasortimendi laienemisega suurenevad ka kaubavarud
b) kaubavarude täiendamiseks		
c) kaupade loomulikuks kaoks		Toidukaupade müümisel, hoiustamisel ja säilitamisel on loomulik kadu vältimatu. Kao suuruseks on ette nähtud 0,2 % jaekäibest
d) mittenõutavate ja seismajäänud kaupade allahindamiseks		Nimetatud kaubakatte element (0,5 % jaevõrgu käibest) on ette nähtud allahindluse hüvitamiseks
e) jooksvaks reserviks		On vajalik nõudmise ja pakkumise mittevastavuse ning jaekäibe arengu operatiivseks reguleerimiseks
3. Kaubaressursside hälve jaekäibe summast		Rida 2 - rida 1 = $\pm$ rubla
4. Jaekäibe kaubaga kindlustatuse protsent		$\frac{\text{Rida 2} \times 100}{\text{Rida 1}} = \%$

kattes iga kauba kohta kindlaks määrata riiklike ressurside osatähtsus. Seda suhet ei tohi aga mehaaniliselt üle kanda plaaniperioodile. Ressursside planeerimisel on vaja maksimaalselt kasutada kõiki võimalikke kaubakatte allikaid, suurendada kohalike allikate osa, kui selleks on perspektiivseid majanduslikke eeldusi.

Enamiku toidukaupade ja paljude tööstuskaupade kaubafondid määratakse naturaalnäitajates. Nende kaupade kaubakatte arvestuseks on vaja arvutada keskmised jaehinnad ja viia turufondid nende abil väärtuselistesse näitajatesse.

Keskmise jaehinna arvutamisel lähtutakse kaubaressursside sortimendi- ja liigistruktuurist, sasoonsete hindadega kaupade puhul arvestatakse realiseeritavaid koguseid üksikutel perioodidel. Keskmine jaehind leitakse kaalutud aritmeetilise keskmisena, kus "kaaludeks" on kas kaubakogused, või viimaste tähtsuste (protsentides):

$$\bar{p} = \frac{\sum p_i q_i}{\sum q_i} , \quad (3.27)$$

kus $\bar{p}$ - keskmine jaehind;

p_i - kaubaühiku hind;

q_i - kogus või osatähtsuse protsent.

Nende kaupade keskmise jaehinna arvutamisel, mille turufondid moodustatakse täielikult oma liiduvabariigi toodangust, võib aluseks võtta tootmisplaanis ettenähtud sortimendi. Ülejäänud kaupade osas tuleb arvestada ka sisseveetavate kaupade ja importkaupade sortimenti. Reeglina, mida laiem on arvutustes nimetuste nomenklatuur, seda täpsem saadakse keskmine jaehind.

Keskmise jaehinna arvutamisel võetakse arvesse iga kaubagrupi spetsiifikat. Näiteks küllalt keeruline on ja-hu keskmise jaehinna arvutamine. Kaubakattesse lülitatakse leivaküpsetamiseks, ühiskondlikus toitlustamises kasutamiseks ja elanikkonnale müügiks ettenähtud jahukogused. Kõigi nende osade kohta tehakse keskmise jaehinna arvutu-

sed eraldi. Kõige keerulisem on leivaküpsetamiseks ettenähtud jahu keskmise jaehinna leidmine:

küpsetatud leiva kogus x ühiku hind hinnakirja järgi
kulutatud jahu kogus

Samasugune arvestus tehakse veel kõigi jahusortide lõikes.

Kui kõikide kaupade vajadus rahalises väljenduses on kindlaks määratud, koostatakse kaubakatte koondarvestus. See tehakse põhimõtteliselt ressursside allikate järgi, kusjuures eraldi tuuakse välja riiklikud ja kohalikud ressursid (tabel 19).

Antud skeemis on riiklikud ressursid jaotatud tootmistingimustest lähtudes, kuid sageli viiakse riiklike ressursside klassifitseerimine läbi olenevalt jaotus- ja realiseerimistingimustest. Viimase tunnuse järgi võib riiklikes ressurssides eristada

1) kaupu, mille turufondide jaotusplaanid kinnitab NSV Liidu Kaubandusministeerium;

2) kaupu, mille turufondid kinnitatakse Eesti NSV Kaubandusministeeriumi poolt;

3) loomakasvatussaadusi, kartulit, köögivilja, puuvilja;¹

4) kaupu, mis realiseeritakse hulgiorganisatsioonide plaanide järgi.

Seoses sellega, et kaubakatte arvestus tehakse linnas kehtivates jaehindades, arvestatakse kaubakattena ka sügavpunktide juurdehindlus (väljendab mõnede tööstuskaupade maa- ja linnajaehindade erinevust) ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtete juurdehindlus.

---

¹ Loomakasvatussaadused, kartul, köögiviljad, puuvili on eraldi grupina välja toodud põhjusel, et nende kaupade kohta kehtib turufondide planeerimise erikord.

Kaubaressursside koondarvestuse
põhimõtteline skeem

I. Riiklikud ressursid

1. Liidulise ja liidulis-vabariikliku alluvusega ettevõtete poolt toodetud kaubad
2. Vabariikliku ja kohaliku alluvusega ettevõtete poolt toodetud kaubad, kui nad on valmistatud riiklikest ressurssidest-toorainest või riikliku kokkuostu teel saadud toorainest
3. Trükitooted, medikamendid, sanitaar-hügieenilised tarbed
4. Importkaubad
5. Kaubandusorganisatsioonide abimajandite toodang (kondiitritooted, vein, õlu, alkoholita joogid)

II. Kohalikud ressursid

1. Kohaliku alluvusega tööstuse tooted (v. a. tsentraliseeritud korras jaotatavad kaubad)
2. Kaubad, mis saabuavad kohalikuks varustamiseks tööstusest üleplaanilise toodangu arvel
3. Põllumajandussaadused, mis on kokku ostetud kaubandusorganisatsioonide poolt kolhoosidelt ja elanikkonnalt kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise tarbeks
4. Põllumajandussaadused, mis soovhoosid on müünud oma töötajatele
5. Kaubandus- jt. organisatsioonide abimajandite toodang

III. Muud allikad

1. Ülenormatiivsete kaubavarude vähendamine
2. Juurdehindlused (ühiskondliku toitlustamise ettevõtetes ja sügavpunktides)
3. Remonditöökodade ja individuaalõmblusateljeede tulem

Kaubakatte määramine ei ole ainult tehniline arvestus. Kaubakatte planeerimise protsessis tuleb leida võimalusi ja reserve nõutavate kaupade toodangu suurendamiseks, nende sortimendi ja kvaliteedi parandamiseks, tooraineressursside ja tootmisvõimsuste ratsionaalsemaks kasutamiseks, kohalike ressursside avastamiseks.

Elanikkonna vajaduste rahuldamiseks ning koostatud jaekäibe üldmahu, struktuuri ja kaubakatteplaanide reaalsuse kontrollimiseks on otstarbekas välja töötada nõudmise ja pakkumise bilanss. Viimase all mõeldakse plaanimise praktikas näitajate süsteemi, mis iseloomustab ostuvõimelise nõudmise ja pakkumise omavahelist suhet kaupade ja kaubagruppide lõikes. Selline bilanss võimaldab välja selgitada disproportsioonid ja töötada välja abinõud proportsioonide tagamiseks. Nõudmise ja pakkumise bilansi arvestuseks soovitatakse mitmeid skeeme. Üheks täiuslikumaks võib lugeda järgmist (tabel 20).

Kui kauba pakkumine on nõudmisest väiksem, tuleb nõudmise ja pakkumise tasakaalustamiseks rakendada vastavaid abinõusid (kaupade ümberjaotamine, tootmise forsseerimine, jaehindade tõstmine jm.). Kui aga nende abinõude rakendamine ei ole võimalik või on ebaotstarbekas, siis planeeritakse jaekäive kauba pakkumise tasemel.

Nõudmise ja pakkumise bilanss

Bilansi kirjed	Kokku	Sealhulgas üksiku- te kaupade ja kau- bägruppide lõikes
I. Ostuvõimeline nõudmine kokku sealhulgas		
a) kohaliku elanikkonna nõudlus		
b) transiittarbijate nõudlus		
c) kollektiivtarbijate nõud- lus		
II. Pakkumine kokku sealhulgas		
a) riiklikud ressursid		
b) kohalikud ressursid		
c) muud allikad		
III. Pakkumise kõrvalekaldumine nõudlusest		
Summa		
Protsent		
IV. Jaekäive kokku sealhulgas		
a) riikliku ja kooperatiiv- kaubanduse jaekäive		
b) kolhoosikaubanduse käive		

3.6.

JAEKÄIBE PLANEERIMISE AUTOMATISEERITUD SÜSTEEMI OLEMUS

Kaubandusvõrgu laienemine, jaekäibe kasv ja kaupade sortimendi laienemine teevad kaubandusprotsesside juhtimise komplitseerituks. Ühelt poolt on keerulisemaks muutunud majanduslikud sidemed, teiselt poolt on kasvanud kaubandusplaanide koostamiseks vajaliku majandusliku informatsiooni hulk ja liikumise kiirus. Seejuures on informatsiooni hulk kasvanud niivõrd, et tema käsitsi läbitöötamine lühikese ajavahemiku jooksul ei ole enam võimalik.

Viimasel ajal on toimunud olulised muutused nõudluses. Põhiülesandeks ei ole praegu ainult nõudluse üldmaahu rahuldamine, vaid ka nõudluse rahuldamine sortimendi ja kvaliteedi mõttes. See esitab uusi nõudeid jaekäibeplaani kvaliteedile, nõuab jaekäibe planeerimise teadusliku taseme tõstmist, nõudluse prognoosimisel uute planeerimismeetodite kasutuselevõtmist. Siit ka vajadus pidevalt täiustada kaubanduse planeerimise süsteemi. Viimastel aastatel on sel alal mõndagi ära tehtud. On välja töötatud teoreetilised alused planeerimise automatiseeritud süsteemide loomiseks, majandusmatemaatilise modelleerimise meetodid.

Kaubanduses tuleb planeerimissüsteem viia rahvamajanduse arengunõuetega vastavusse. Selleks ei piisa jaekäibeplaani üksikute näitajate planeerimisest majandusmatemaatiliste mudelite abil, vaid tuleb luua ja praktikas juurutada kaubanduse planeerimise automatiseeritud süsteem. Viimane põhineb majandusmatemaatiliste meetodite ja elektronarvutustehnika kasutusel.

Kaubanduse planeerimise automatiseeritud süsteemi loomine võimaldab koostada plaanikavandeid paljudes variantides ja valida nende hulgast optimaalne, ning ühtlasi suurendada jaekäibeplaani näitajate arvestuse komp-

lekssust. Automatiseeritud süsteemi kasutuselevõtt võimaldab tõsta arvutuste kvaliteeti, tagada bilansiline seos jaekäibeplaani üksikute elementide vahel, suurendada arvestuse operatiivsust.

Siinkohal tutvustame üht soovitatavat planeerimise automatiseeritud süsteemi, mis kindlustab jaekäibe plaanikavandi väljatöötamise liiduvabariigi plaanikomitees. Nimeetatud süsteem koosneb seitsmest aläsüsteemist, viimased omakorda blokkidest.

1. a l a s ü s t e e m . Liiduvabariigi plaanikomitee jaekäibe üldmahu ja ühiskondliku toitlustamise käibe arvestuse aläsüsteem, mille funktsiooniks on jaekäibe arengu põhinäitajate kindlaksmääramine. Sellesse aläsüsteemi kuuluvad järgmised blokid:

- 1) jaekäibe mahu plaaniliste arvestuste blokk;
- 2) ühiskondliku toitlustamise käibe ja omatoodangu realiseerimise plaaniliste arvestuste blokk;
- 3) kaupade väikehulgimüügi plaaniliste arvestuste blokk;
- 4) tarbijate kooperatiivide poolt kokkuostetud põllumajandussaaduste kokkuleppehindadega müügi plaaniliste arvestuste blokk.

2. a l a s ü s t e e m . Rahvatarbekaupade vajaduse ja nende tootmiseks esitatavate tellimuste arvestuse aläsüsteem, mille eesmärgiks on ostuvõimelise nõudmise rahuldamiseks ning väikehulgimüügi ja turuvälise tarbimise katmiseks vajaliku kaubakoguse määramine ning põhitulemuseks rahvatarbekaupadele tellimuste arvestus. Siia kuuluvad 6 blokki:

- 1) rahvatarbekaupade ostuvõimelise nõudmise struktuuri prognoosimine;
- 2) kaupade üldvajaduse arvestus ettenähtud jaekäibemahu kindlustamiseks;

---

¹ А.И. Гребнев, указ. раб., стр. 18-32.

3) üksikute toidu- ja mittetoidukaupade vajaduse arvestus;

4) põhiliste toidu- ja mittetoidukaupade keskmiste jaehindade arvestus;

5) rahvatarbekaupade tellimuste arvestus.

3. a l a s ü s t e e m . Kaubaliste ressursside ja turufondide määramise arvestus. Põhiülesandeks on kaupade turufondide määramine ulatuses, millega on võimalik katta ostuvõimelist nõudmist planeeritaval perioodil. Fondide suurus määratakse vastavalt kaupade tootmisvõimalustele, kaubavarude suurusele jne. Koosneb 3 blokist:

1) toidukaupade bilansside arvestus;

2) mittetoidukaupade bilansside arvestus;

3) jaekäibe kaubakatte koondarvestus.

4. a l a s ü s t e e m . Kaupade nõudmise ja pakkumise tasakaalu kindlustamise ja jaekäibe plaaniprojekti lõpliku väljatöötamise **alasüsteem** - automatiseeritud süsteemi keskne lüli. Blokid on järgmised:

1) jaekäibe bilanss;

2) nõudmise ja pakkumise bilanss;¹

3) kaubavarude liikumise analüüs;

4) plaaniliste otsuste vastuvõtmine;

5) ostuvõimelise nõudmise struktuuri korrigeerimine vastavalt kaupade pakkumisvõimalustele.

5. a l a s ü s t e e m . Liiduvabariikide jaekäibeplaanide kaubandussüsteemide vahel jaotamise **alasüsteem**. Kolm blokki:

1) jaekäibe mahu jaotamine oblastite vahel;

2) jaekäibe mahu jaotamine kaubandussüsteemide vahel;

3) jaekäibe mahu arvestus oblastite vahel kaubandus-

---

¹ Edaspidi lühendatult: N ja P bilanss.

süsteemide lõikes ja kaubandussüsteemide vahel oblastite lõikes.

6. a l a s ü s t e e m . Ühiskondliku toitlustamise käibe ja omatoodangu realiseerimise jaotamise alastsüsteem liiduvabariikide oblastite ja kaubandussüsteemide vahel.

7. a l a s ü s t e e m . Jaekäibeplaani täitmise kontrolli alastsüsteem. Automatiseeritud süsteemi funktsioneerimise põhilisteks elementideks, millel on oma iseseisev tähendus, on informatsioonilis-normatiivne blokk, informatsiooni statistilise ümbertöötlemise blokk ning plaaninäitajatest kokkuvõtete tegemise ja nende trükkimise blokk.

Jaekäibe planeerimise automatiseeritud süsteemi funktsioneerimine algab 1. a l a s ü s t e e m i s t, s. o. liiduvabariigi riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäibe üldmahu ja ühiskondliku toitlustamise käibe määramisega.

Projekteeritava jaekäibemahu suurus arvutatakse lähedes elanikkonna ostufondist, organisatsioonidele, asutustele, ettevõtetele ja kolhoosidele projekteeritavast väikehulгимүүги mahust ning arvestades rajoonivälist nõudlust ja raha väljavedu. Siinjuures võetakse arvesse, et osa jaekäibest planeeritakse tsentraliseeritud korras (need käibed arvatakse maha jaekäibe üldmahust).

1. alastsüsteemi arvestuste tulemused saabuavad 2. alastsüsteemi, kus neid kasutatakse liiduvabariikide rahvatarbekaupade üldvajaduse määramiseks. Kaubavajaduse arvestused 2. a l a s ü s t e e m i s toimuvad nii üldmahus kui ka üksikute kaupade lõikes.

Üksikute toidu- ja mittetoidukaupade vajaduse määramise aluseks on järgmised arvestused:

- elanikkonna ostuvõimelise nõudmise struktuur;
- kaubaressursside suurus, mis on vajalik loomuliku kao ja vananenud tegumoega kaupade allahindluse katmiseks, kaubavarude normatiivse juurdekasvu kindlustamiseks, jaehindade eeldatava alandamise kindlustamiseks;

- Üleliidulised vajadused, mis kaetakse liiduvabariikide turufondide arvel.

Leitud vajadus on nende rahvatarbekaupade tellimuste arvestuse aluseks, mis tulevad riiklikest ressurssidest ja kohalikest allikatest. Tellimuste arvestus toimub väärtuselistes ja naturaalsetes näitajates, kusjuures kaubad on liigendatud vastavate kerge- ja toiduainetööstuse harude järgi.

Pärast kaubavajaduse määramist tehakse 3. a l a s ü s t e e m i s kaubaliste ressursside bilansside arvestused. Nende bilansside sissetuleku osas näidatakse kõikvõimalikud ressursid (sõltumata saabumise allikatest): kaubavarud hulgiorganisatsioonides ja tööstuses planeeritava perioodi alguseks, riiklike ressursside ja kohalike allikate hulka kuuluvate kaupade tootmine, kaupade saabumine üleliidulisest fondist, muud saabumised. Seejärel arvutatakse bilansside väljaminekute pool, mille põhjal määratakse jaekäibe kaubakatteks minevate turufondide suurus.

2. ja 3. alaosusteemi funktsioneerimine võimaldab jaekäibeplaani kavandi kujundamisele läheneda üheaegselt kaht moodi: ühest küljest on plaanikavandi lähtepunktiks elanikkonna ja rahvamajanduse kaubavajadused, teisest küljest aga tootmisvõimalused. Selline lähenemine plaani kujundamisele lubab välja selgitada ostuvõimelise nõudmise ja kaupade pakkumise vahelised disproportsioonid mitte realiseerimisprotsessis, vaid juba plaani koostamisel. Nii kindlustatakse korrektiivide sisseviimine plaani, mille tulemuseks on elanikkonna vajaduste võimalikult maksimaalne rahuldamine.

---

¹ Mõningad majandusteadlased (näit. A.I. Petrov) eitavad võimalust koostada plaani vastavalt nii isiklikele kui ühiskondlikele vajadustele (vt. Дискуссия об оптимальном планировании. М., изд. "Экономика", 1968, стр. 122). Kuigi enamik majandusteadlasi arvab, et plaani koostamine ainult tootmisvõimalustest lähtudes ei vasta käesoleval ajal enam majanduse arengunõuetele ja realiseerimistingimustele. Ainult tootmisvõimalustele põhinev jaekäibe pla-

Nõudmise ja pakkumise tasakaalustamise ülesande lahendamine toimub 4. al as ü s t e e m i s 1., 2. ja 3. alasüsteemi arvestustulemuste abil. 1 blokis (jaekäibe bilanss) lahendatakse kaupade turufondide saabumise ja kasutamise seostamise ülesanne.

Jaekäibe bilansi ($V_1 + S = M + M_1 + V_2$) põhiülesandeks on ressursside selle osa (M) määramine, mida on võimalik kasutada vahetult ostuvõimelise nõudmise rahuldamiseks ja väikehulгимүүgi katmiseks. M saab leida, sest

V_1 on tuntud suurus;

S turufondide suurus, mis arvestatakse 3. alasüsteemis;

M_1 vastav näitaja 2. alasüsteemis;

V_2 kehtestatakse kaubavarude normatiivi tasemel.

M leitakse plaanilise nomenklatuuri iga kauba jaoks ja see on lähteinformatsiooniks (pakkumise kohta) 2. bloki (N ja P bilanss) funktsioneerimiseks.¹

2. blokk (N ja P bilanss) töötatakse välja kaupade lõikes. Selle abil selgitatakse välja nõudmise ja pakkumise vastastikune suhe, mis omakorda võimaldab kindlaks teha vastavuse saavutamise teed.

Võib esineda kaks situatsiooni: ühtedel kaupadel $P > N$, teistel $P < N$. Andmed, mis iseloomustavad erinevust nõudmise ja pakkumise vahel ($\pm \Delta$), saavad 4. alasüsteemi 4. blokki (plaaniliste otsuste vastuvõtt).

Plaaniliste otsuste vastuvõtmise eesmärk on saada, varieerides süsteemi lähtemuutujatega, erinevaid variante ja valida nende hulgast kõige efektiivsem, kusjuures samaaegselt on tagatud süsteemi tasakaal.

---

neerimine mõjutab nõrgalt toodangu mahtu ja struktuuri, alandab plaaniliste arvestuste kvaliteeti ega taga planeerimise käigus operatiivset kontrolli selle üle, kuidas jaekäibe näitaja on kooskõlas elanikkonna vajaduste üha täielikumana rahuldamise eesmärgiga.

¹ 4. alasüsteemi 2. blokki saabub informatsioon ka 1. alasüsteemist (jaekäibe üldmahu andmed) ja 2. alasüsteemist (andmed elanikkonna ostuvõimelise nõudmise struktuuri kohta).

$P > N$ korral on võimalikud järgmised otsuste variandid:

- kaupade sortimendi ja keskmiste jaehindade muutmine;
- jaehindade alandamine;
- tootmise ja sisseveo piiramine (või väljaveo ja turuvälise tarbimise suurendamine).

Situatsiooni $P < N$ korral on võimalikud järgmised otsuste variandid:

- täiendavate võimaluste leidmine tootmise ja juurdeveo suurendamiseks;
- põllumajandussaaduste varumise suurendamine;
- turuvälise tarbimise ja väljaveo piiramise võimaluste otsimine;
- ülenormatiivsete kaubavarude kaubakäibesesse haaramine;
- kaubavarude vähendamine kehtestatud normatiivist madalama tasemeni.

Paljude variantide hulgast optimaalse väljavalimisel on kriteeriumiks pakkumise ja nõudmise vahelise hälbe miinimum.

Pakkumise ja nõudmise vaheliste hälvete minimeerimine toimub kogu kaupade nomenklatuuri lõikes ja tervikuna jaekäibe üldmahu kohta. Seega on jaekäibe planeerimise automatiseeritud süsteemi keskseks osaks 4. alasüsteem, täpsemalt öeldes selle 2. blokk (N ja P bilanss).

4. alasüsteemi 2. bloki põhiliseks tulemuseks on kaks näitajat:

1) jaekäibe maht, mis on seotud ostufondide ja kaubaressurssidega, ja

2) jaekäibe struktuur.

Üldistavalt võime jaekäibeplaani kavandi koostamisel planeerimise automatiseeritud süsteemi abil eristada kaht etappi. Esimesel etapil toimub jaekäibe näitajate põhjen-

damine elanikkonna ostufondide alusel, teisel etapil täieneb see kaubaliste ressursside arvestusega.

Jaekäibeplaani ~~kavand~~ koos vajalike arvestustega esitatakse kindlaksmääratud vormi kohaselt NSV Liidu Plaanikomiteele läbivaatamiseks ja järgnevas kinnitamiseks. Pärast seda, kui liiduvabariikide jaoks on kinnitatud jaekäibe üldine maht (kaasa arvatud ühiskondliku toitlustamise käive), vabariikidevaheliste hangete plaan, hangete plaan üleliidulisse fondi, kaupade turufondid jt., jõuab jaekäibe planeerimisprotsess oma lõppstaadiumi: 5. ja 6. alastsüsteemi abil toimub liiduvabariikide jaoks kinnitatud plaaniliste näitajate jaotamine oblastite ja kaubandussüsteemide vahel. Viimased esitatakse kinnitamiseks liiduvabariikide ministrite nõukogudele.

4. peatükk

JAEKÄIBE PLANEERIMINE KAUBANDUS- ORGANISATSIOONIS JA -ETTEVÖTTES

Enne uuele planeerimise süsteemile üleminekut algas plaanikavandi koostamine kaubandusettevõttes. Käesoleval ajal on planeerimissüsteemis primaarseks saanud kaubandusorganisatsiooni plaan: seda käsitatakse üha rohkem rahvamajanduse plaanimise alglülina, kust lähevad "üles" ettepanekud kaubandusliku tegevuse peamiste näitajate kohta (jaekäibe maht, struktuur, kaubavarud, kulude tase, kaupade vajadus, finantsnäitajad).

Kaubandusorganisatsioonidele orienteerumine näitab taentraliseerituse tõusu planeerimises. Kaubandusorganisatsioonidel on suuremad materiaalsed ja finantsressursid ning suurem majandusliku ja teadusliku uurimise potentsiaal kui kauplustel, nad võivad riiklike ülesannete raamides lahendada iseseisvalt paljusid majandus- ja finantsküsimusi. Ka on neil võimalik kiiremini ja efektiivsemalt realiseerida rahvamajandusplaani ideid. Seoses sellega muutub aga planeerimine kaubandusorganisatsioonides järjest keerukamaks. Planeerimistöö kasvava mahuga ei suuda juhtimisaparaat enam üksi toime tulla ja juhtimisaparaadi paistamine ei ole probleemi lahendus. Probleemi lahendab hoopis spetsialistide (juhtimisaparaadi) ja töökollektiivide koostöö. Teisiti öeldes tähendab see kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete plaanimistöö ühtamist, nende muutmist ühtseks planeerimise alglüliks. Niisugune planeerimine ei ole demokraatliku tsentralismi printsiibiga vastuolus, kuigi selle printsiibi realiseerimiseks tuleb teha enam organisatsioonilist tööd.

Eeltoodust lähtudes ongi järgnevas peatükis käsitletud jaekäibe analüüsi ja planeerimist kaubandusorganisatsioonis ja -ettevõttes koos; peamine tähelepanu on pööratud plaanimistööle -organisatsioonis. Eraldi on välja toodud näitajad ja tegurid, mida tuleb arvesse võtta ettevõtte plaani koostamisel.

4.1.

JAEKÄIBE ANALÜÜS KUI PLAANI MAJANDUSLIKU PÕHJENDATUSE TAGATIS

Plaanikavandi väljatöötamise orgaaniliseks osaks on vastavate näitajate majanduslik analüüs plaanieelsel perioodil. Analüüsi ulatusest ja sügavusest ning tehtud järelduste õigsusest sõltub plaanide täpsus ja majanduslik põhjendatus.

Jaekäibe osas analüüsitakse

- 1) kaubakäibe üldmahtu,
- 2) struktuuri,
- 3) kaubakatet, kaasa arvatud kaubavarude liikumine,
- 4) nende vastastikust seost.

Analüüsi põhiolemus on teha kindlaks jaekäibeplaani täitmise ulatus, välja selgitada plaanihälvete põhjused ning määrata iga teguri mõju eraldi. Selleks tuleb

- uurida, millisel määral rahuldati möödunud plaaniperioodil tarbijate nõudlus;
- selgitada, millised muutused toimusid aruandeperioodil jaekäibes ja millest olid need tingitud;
- leida reserve jaekäibe arendamiseks.

Jaekäibe üldmahtu analüüsimisel arvutatakse (nii organisatsiooni kohta tervikuna kui ka ettevõtete lõi-

kes) plaani täitmise protsent aastani ning üksikute kvartalite ja kuude kohta (1).

$$\text{Plaani täitmise \%} = \frac{M_{\text{teg.}}}{M_{\text{pl.}}} \cdot 100 \quad (4.1)$$

Jaekäibe kvartali- ja kuuplaanid väljendavad kaubakäibe aastasisese arengu spetsiifikat, mis on tingitud eelkõige nõudluse iseärasustest üksikutel perioodidel. Kvartalite lõikes võimaldab kaubakäibe analüüs kindlaks teha plaani täitmise ühtluse ja jälgida elanikkonna nõudluse rahuldamist sesoonide kaupa. Kvartali- ja kuuplaanide ebaühtlane täitmine (seda saab kindlaks määrata keskmise ruuthälbe ja variatsioonikoefitsiendi abil) annab tunnistust sellest, et plaanid ei väljenda õigesti nõudluse häälbimist, et sesoonses nõudluses on toimunud teistsugused nihked.

Möödunud plaaniperioodi vältel jaekäibe mahus toimunud nihkeid (2) on võimalik mõõta absoluutse juurdekasvuna d^a ja alusjuurdekasvuna (d^b):

$$d^a = y_1 - y_{t-1} ; \quad (4.2)$$

$$d^b = y_t - y_1 , \quad (4.3)$$

kus y_1 - aegrea elemendi väärtus aluseksvõetaval perioodil;

y_t - elemendi väärtus vaadeldaval perioodil;

y_{t-1} - elemendi väärtus eelmisel perioodil.

Kasvutempo abil - ahelindeksina (i^a) ja alusindeksina (i^b):

$$i^a = \frac{y_t}{y_{t-1}} ; \quad (4.4)$$

$$i^b = \frac{y_t}{y_1} . \quad (4.5)$$

Ahelindeksite korrutis annab viimase alusindeksi. Seda on oluline teada keskmise kasvutempo arvutamisel.

Lünklike aegriidade täiendamiseks on vaja teada ka seda, et mistahes perioodi ahelindeks võrdub sama perioodi alusindeksi ja eelmise perioodi alusindeksi jagatisega. Kasvutempo võib olla väljendatud nii vahetu suhtena kui ka protsentides.

Juurdekasvutempo abil - juurdekasvutempo aegrea eelmise elemendi (j^a) või mingi teise alusekevõetud elemendi suhtes (j^b):

$$j^a = \frac{d^a}{y_{t-1}} ; \quad (4.6)$$

$$j^b = \frac{d^b}{y_1} . \quad (4.7)$$

Juurdekasvutempot võib väljendada nii vahetu suhtena kui ka protsentides.

Keskmise kasvutempo ($\bar{i}$) abil:

$$\bar{i} = \sqrt[n]{i_1^a \cdot i_2^a \cdot \dots \cdot i_n^a} , \quad (4.8)$$

kus n on ahelindeksite arv;

$$\bar{i} = \sqrt[t-1]{\frac{y_t}{y_1}} , \quad (4.9)$$

kus t on elementide arv aegreas.

n tähistab siin kasvutempode (indeksite) arvu, t aga absoluutväärtuste arvu. Esimesi on alati ühe võrra vähem ($n = t - 1$).

Selleks, et saada kaubandusorganisatsiooni jaekäibe arengu iseloomustamiseks usaldatavaid tulemusi ja teha analüüsi käigus õigeid järeldusi, tuleb arvandmed muuta kõrvutatavateks. Andmete kõrvutatavus jaekäibe analüüsis tähendab, et kahe või enama perioodi näitajad peavad iseloomustama käivet 1) ühesugustes territoriaalsetes piirides (rajooni- ja linnapiiride muutusi tuleb arvestada), 2) samas kaubandusvõrgus (kaupluste üleandmist-ülevõtmist süsteemi-

de lõikes tuleb arvesse võtta) ja 3) võrreldavates hindades. Selleks tuleb jaekäive vaadeldaval perioodil jagada keskmise hinna indeksiga:

$$M_t(p_1) = \frac{\sum p_t q_t}{I_p}, \quad (4.10)$$

kus p_t, q_t - kauba hind ja kogus vaadeldaval perioodil;

p_1 - hind aluseksvõetaval perioodil;

$M_t(p_1)$ - jaekäive võrreldavates (aluseksvõetud perioodi) hindades.

Järgmiseks leiame jaekäibe üldmahu analüüsimisel protsentides elanikkonna ostufondide (0) haaratuse jaekäibest (3). See näitaja iseloomustab kohaliku elanikkonna nõudluse rahuldamise astet.

$$\text{Ostufondide haaratus jaekäibega} = \frac{M_E}{O} \cdot 100 (\%); \quad (4.11)$$

$$M_E = M - M_{VH} - M_{TR},$$

kus M_E - müük elanikkonnale;

M - jaekäive kokku;

M_{VH} - väikehulgimüük;

M_{TR} - müük transiittarbijatele.

Sama näitaja iseloomustab ka kaubandusorganisatsiooni ja kaubandusettevõtte töö kvaliteeti ning toob esile jaekäibe suurendamise reserve. Otstarbekas on välja tuua ka väikehulgimüügi osatähtsus üldises jaekäibes ja selle dünaamika.

Edasi arvutatakse jaekäive ühe elaniku kohta (4). Kui ühe või teise kaubandusorganisatsiooni teeninduspiirkonnas täheldatakse aastast aastasse selle näitaja kasvu, siis see tähendab, et jaekäibe areng ennetab elanikkonna arvu kasvu - järelkult

nõudlust rahuldavaks üha täielikumalt. Kahjuks on niisuguse näitaja arvutamine raskendatud, kuna 1) üht ja sama teeninduspiirkonda teenindavad mitmed kaubandusorganisatsioonid ning 2) linna kaubandusorganisatsioonid ei teeninda mitte ainult linnalähedaste piirkondade elanikke, vaid ka kaugemal asuvat maaelanikkonda, kelle kohta aga arvulised andmed puuduvad.

Jaekäibe analüüsimisel on oluline uurida, kui suuri käibe dünaamika kaupade füüsilise mahu muutumise ja hinnamuutumise arvel (5). Jaekäibe üldmaht on väljendatav valemiga

$$M = p \cdot q . \quad (4.12)$$

Kõigepealt arvutame jaekäibe füüsilise mahu (I_q) ja hinnaindeksid (I_p):

$$I_q = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} ; \quad (4.13)$$

$$I_p = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_1 p_0} . \quad (4.14)$$

Kauba füüsiline maht baasiperioodil on tähistatud sümboliga - q_0 , aruandeperioodil - q_1 , hind baasiperioodil - p_0 , aruandeperioodil - p_1 .

Kaubakäibe indeks tegelikes hindades

$$I_{pq} = I_q \cdot I_p . \quad (4.15)$$

Nii saime suhtarvudes väljendada kaubakäibe füüsilise mahu ja hinna muutumise mõju kaubakäibe. Mõju väljatoomiseks absoluutsuurustes kasutame ahelasendusmeetodit. See on järgmine.

Käibe üldine juurdekasv

$$\Delta M = M_1 - M_0 = \sum q_1 p_1 - \sum q_0 p_0 ;$$

sellest kaubakäibe füüsilise mahu arvel

$$\Delta M_{(q)} = \sum q_1 p_0 - \sum q_0 p_0$$

ning hinna muutumise mõjul

$$\Delta M_{(p)} = \sum q_1 p_1 - \sum q_1 p_0 .$$

Seega

$$\Delta M = \Delta M_{(q)} + \Delta M_{(p)} .$$

Sama arvutustehnilist võtet on võimalik kasutada ka selleks, et uurida, kui suur oli tegelike kaubakoguste plaanilistest kaubakogustest ja tegeliku hinna plaanilisest hinnast hälbimise mõju kaubakäibeplaani täitmisele.

Jaekäibe analüüsimisel on vaja välja tuua ka käibe juurdekasv müügisaalide pindala suurendamise ja müügisaalide koormatuse¹ suurendamise arvel (6). Selline analüüs tuleb üksikute kaupluste lõikes läbi viia ahelasendusmeetodil. Selleks tähistame müügisaali pindala baasiperioodil - D_0 ja aruandeperioodil - D_1 , käibe 1 m² müügisaali pinna kohta baasiperioodil - d_0 ja aruandeperioodil - d_1 . Kuivõrd

$$M = D \cdot d , \quad (4.16)$$

siis käibe üldine juurdekasv

$$\Delta M = M_1 - M_0 = (D_1 \cdot d_1) - (D_0 \cdot d_0) ;$$

sellest müügisaali koormatuse arvel

$$\Delta M_{(d)} = (D_1 \cdot d_1) - (D_1 \cdot d_0) = \Delta d \cdot D_1$$

ja müügisaali pindala muutumise arvel

$$\Delta M_{(D)} = (D_1 \cdot d_0) - (D_0 \cdot d_0) = \Delta D \cdot d_0 .$$

Seega

$$\Delta M = \Delta M_{(d)} + \Delta M_{(D)} .$$

---

¹ Müügisaali koormatus, s. o. jaekäibe 1 m² müügisaali pinna kohta.

Sama arvutustehnilist võtet on võimalik kasutada ka selleks, et kindlaks määrata, kui suur oli tegeliku käibe häälbimine plaanilisest käibest nende kahe näitaja (müügisaali pindala ja müügisaali koormatuse) plaanist häälbimiste tõttu.

Eeltooduga on tihedalt seotud kaupluse kaubandusliku pinna kasutamise efektiivsuse analüüs. Selleks määratakse kõigepealt kaupluse võimalik jaekäive antud pinna korral: kaupluse kaubanduslik pind (m^2) korrutatakse ühe ruutmeetri pinna kaubakäibenormatiiviga ($\frac{r_{bl}}{2}$). Normatiiv peab olema välja töötatud vastavalt ettevõtte tüübile, olema vastavuses ettevõtte jaekäibe struktuuriga ja ostjate teenindamisvormidega ning arvestama ettevõtte töörežiimi. Normatiiv kehtestatakse kas kõrgemalseisva organisatsiooni või ettevõtte enda poolt.

Kaupluse kaubandusliku pinna kasutamise näitajaks on tegeliku kaubakäibe ja maksimaalse võimaliku kaubakäibe suhtarv. Sõltuvalt sellest näitajast määratakse ettevõtte jaekäibe suurendamise reserv kaubandusliku pinna parrema ärakasutamise arvel.

Jaekäibe analüüsimisel võib kindlaks määrata veel tootluse (v) ja tööajafondi (t) muutumise mõju kaubakäibele nii eelmise perioodiga kui ka plaaninäitajatega võrreldes (7):

$$v = \frac{M}{t}, \quad (4.17)$$

kus M - käive ja t - kulutatud aeg. Siit

$$M = v \cdot t. \quad (4.18)$$

1. Tootluse mõju kaubakäibe mahule iseloomustab tootluseindeks

$$I_v = \frac{\sum v_1 t_1}{\sum v_0 t_1} = \frac{M_1}{\sum v_0 t_1}. \quad (4.19)$$

Käibemahu absoluutne juurdekasv tootluse muutumise tagajärjel

$$\Delta M_{(v)} = M_1 - \sum v_o t_1 .$$

2. Tööajafondi mõju kaubakäibemahule iseloomustab tööajafondiindeks

$$I_t = \frac{\sum v_o t_1}{\sum v_o t_o} = \frac{\sum v_o t_1}{M_o} . \quad (4.20)$$

Käibemahu absoluutne juurdekasv tööajafondi muutumise arvel

$$\Delta M_{(t)} = \sum v_o t_1 - M_o .$$

Seega kaubakäibe absoluutne juurdekasv

$$\Delta M = M_1 - M_o = \Delta M_{(v)} + \Delta M_{(t)} .$$

Analoogiliselt võib leida ka ühe töötaja tööviljakuse (j) ja töötajate arvu (T) muutmise mõju kaubakäibemahule (8):

$$j = \frac{M}{T} ; \quad \text{vastavalt} \quad (4.21)$$

$$M = j \cdot T .$$

1. Tööviljakuse muutmise mõju kaubakäibele iseloomustab töövilkuseindeks

$$I_j = \frac{\sum j_1 \cdot T_1}{\sum j_o \cdot T_1} = \frac{M_1}{\sum j_o \cdot T_1} . \quad (4.22)$$

Käibemahu absoluutne juurdekasv ühe töötaja töövilkuse kasvu arvel

$$\Delta M_{(j)} = M_1 - \sum j_o \cdot T_1 .$$

2. Töötajate arvu muutumise mõ-
ju kaubakäibele iseloomustab töötajate-
arvuindeks

$$I_T = \frac{\sum j_o \cdot T_1}{\sum j_o \cdot T_o} = \frac{\sum j_o T_1}{M_o} . \quad (4.23)$$

Käibemahu absoluutne juurdekasv töötajate arvu suurene-
mise arvel

$$\Delta M_{(T)} = \sum j_o T_1 - M_o .$$

Seega kaubakäibe absoluutne juurdekasv

$$\Delta M = M_1 - M_o = \Delta M_{(j)} + \Delta M_{(T)} .$$

Rakendades ahelasendusmeetodit võib analoogiliselt mää-
rata mitmesuguste tegurite mõjuulatuse kaubakäibe absoluut-
sele juurdekasvule, kusjuures tingimuseks on, et nende te-
gurite korrutis peab võrduma jaekäibe üldsummaga. Niisugus-
teks teguriteks võiksid olla tootlus vahetuses ühe töökoha
kohta (a), töökohtade arv (b), vahetuste arv (c), tööpäeva-
de arv (d).¹ Valemina:

$$a \cdot b \cdot c \cdot d = M .$$

Otstarbekas on võrrelda antud kaubandusorganisatsiooni jaekäibe kasvutemposid ja plaani täitmist linna (või rajooni) teiste kaubandusorganisatsioonide analoogiliste näitajatega (9). Selline võrdlemine on kõige iseloomulikum sel juhul, kui seda tehakse ühetüübiliste kaubandusorganisatsioonide kohta.

Kaubandusorganisatsiooni keskmiste näitajate taga või-

---

¹ Sellise ülesande lahenduskäik on toodud U. Mereste.
S. Straz. V. Volt. Kaubandusstatistika II. Tartu, 1972, lk.
68-70.

vad peituda üksikute ettevõtete töös küllalt olulised puudused. Sellepärast tuleb detailselt uurida k o i k i o r g a n i s a t s i o o n i k o o s s e i s u k u u l u v a i d e t t e v õ t t e i d (10). Ainult sel juhul võib avastada ja mobiliseerida kasutamata sisemisi reserve jaekäibe arendamiseks. Analüüsi kergendamiseks ja lihtsustamiseks on otstarbekas kauplused grupeerida

1) jaekäibeplaani täitmise protsendi järgi: plaani mittetäitnud ettevõtted; plaani täitmine 100 %; plaani täitmine 100,1 - 105 %; 105,1 - 110 %; üle 110 %;

2) jaekäibe kasvutempode järgi: ettevõtted, mille käibe kasvutempo oli kaubandusorganisatsiooni keskmisest väiksem (1); keskmise tasemel (2); keskmisest kõrgem (3);

3) ühele töökohale või 1 m² kaubanduslikule pinnale osaneva jaekäibe alusel, arvestades ettevõtte kaubandusliku profiili ja töörežiimi.

Nimetatud näitajad võiks eraldi välja tuua erinevate jaevõrgu liikide (statsionaarse kaubandusvõrgu, liikuva kaubanduse jne.), samuti erinevaid teenindusvorme kasutavate ettevõtete (iseteenindusega ja letimüügiga kauplused) ning ettevõtete tüüpide kaupa (spetsialiseeritud, spetsialiseerimata kauplused). Lisaks on kaupluste jaekäibemahu uurimisel otstarbekas eraldi esile tuua ka pakitud ja pakkimata kaupade jaekäive ja pakitud kaupade käibe osatähtsuse dünaamika ning iseteenindusega ja letimüügiga kaupluste kaubakäive ja iseteenindusmüügi osatähtsuse dünaamika.

K a u b a k ä i b e a n a l ü ü s ü k s i k u t e k a u b a g r u p p i d e l õ i k e s on analüüsi edasise konkretiseerimise ja ühtlasi analüüsi tähtsaim staadium, võimaldades kindlaks määrata üksikute kaupade nõudluses ja jaekäibe arengus toimunud nihked.

1. Võrreldakse üksikute kaubagruppide tegelikku jaekäibemahtu ja osakaalu üldises jaekäibes plaaniliste ja eelmise perioodi näitajatega. Võrdlemine leiab aset nii

aasta kohta tervikuna kui ka üksikute kvartalite ja kuude lõikes, kusjuures kasutatakse neidsamu analüütilisi näitajaid, mis jaekäibe üldmahu analüüsimisel. Eraldi tuuakse välja jaekäibe struktuurinihked, s. o. üksikute kaubagruppide osa suurenemine või vähenemine jaekäibes eelmise perioodiga võrreldes. Oluline on samuti struktuurinihkeid õigesti hinnata. Tuleb selgitada, kas need vastavad NSV Liidu jaekäibe arengu üldistele seaduspärasustele ning millest on tingitud kõrvalekaldumised. Jaekäibeplaani täitmise analüüsi kaubagruppide lõikes on vaja seostada ka kaubavarude seisuga, eraldatud kaubafondide realiseerimisega.

2. Tähtis on välja selgitada, kuidas rahuldatakse elanikkonna nõudlust kaubagruppide lõikes aasta üksikutel perioodidel kvartalite viisi. Paljude kaupade müügis täheldatakse siin iseärasusi ja jaekäibe kõikumist. Sesoonsuse iseloomustamiseks võib kasutada järgmisi analüütilisi näitajaid.

$$\text{Sesoonsus (\%)} = \frac{x_1}{\bar{x}}, \quad (4.24)$$

kus $\bar{x}$ - vaadeldud perioodi kvartali keskmine jaekäibe;
 x_1, x_2, x_3, x_4 - vaadeldud perioodi I, II, III ja IV kvartali keskmised jaekäibed.

$$\text{Keskmine ruuthälve } \delta^2 = \frac{(x - \bar{x})^2}{n}, \quad (4.25)$$

kus $n = 4$ (kvartalite arv);

$$\delta = \sqrt{\frac{(x - \bar{x})^2}{n}}.$$

$$\text{Variatsioonikoefitsient } V = \frac{\delta}{\bar{x}} \cdot 100. \quad (4.26)$$

Eelmise perioodi vastavate näitajatega võrdlemine võimaldab nihkeid ja muutusi välja selgitada.

3. Käibestruktuuri uurimine nõuab ka realiseeritud kaupade grupsisisese sortimendi analüüsi. Selleks on vaja kind-

laks teha üksikute nimetuste, sortide ja liikide osatähtsus kogumüügis ja hinnata, millisel määral vastab nende kaupade väljakujunenud sortiment elanikkonna nõudluse iseärasustele. Eriti vajalik on mittetoidukaupade, keerulise sortimendiga kaupade grupisisese sortimendi analüüs, sest ostja nõuab teatud töötlusega, värvusega ja mustriga kangast, kindla tegumoe, suuruse ja värvusega jalatseid ning valmisrõivaid jne. Sortimendilise struktuuri analüüs peab andma vastuse,

a) missuguste kaupade nõudlus on rahuldamata;

b) kas nõudluse mitterahuldamine on tingitud kaubandusorganisatsiooni ebaoperatiivsest tööst või on see seotud puudustega hankija töös;

c) missuguseid uusi kaupu ja millises ulatuses müüdi elanikkonnale vaadeldud perioodil; kas sortimendi uuendamine vastab ostjaskonna vajadustele; millised kaubad tuleks tootmisest maha võtta nõudluse puudumise tõttu ning millest on nõudluse puudumine tingitud;

d) kui palju müüakse toidu- ja teatud mittetoidukaupu kollektiivtarbijatele;

e) kui suure osa moodustab komisjonimüügile võetud põllumajandussaaduste käive kogu jaekäibest.

4. Üksikute kaupade ja kaubagruppide analüüsimisel tuleb välja selgitada, kas kasvas kiiremini jaekäive rahalises või naturaalses väljenduses (s. o. kaupade füüsiline maht). Kui kiiremini kasvas jaekäive rublades, siis tähendab see seda, et müügis domineerisid kallimad kaubad, et müüdud kaubaühiku keskmine hind suurenes. Kui keskmise hinna kasv on tingitud tarbimise struktuuris toimuvatest nihetest - kõrgema kvaliteediga ja kallihinnaliste kaupadele nõudluse suurenemisest - , siis on niisugune tendents kaubandusorganisatsiooni hea töö näitajaks; on aga põhjuseks odavamate kaupade müügit puudumine, tootmisest mahavõtmine ja asendamine kallimate toodetega, siis tuleb niisugused puudused tulevikus kõrvaldada.

Jaekäibe analüüsi orgaaniliseks osaks on ka k a u -
b a v a r u d e , jaekäibeplaani ühe elemendi a n a -
l ü ü s . Et kaubavarudega seonduvad küsimused leiavad
tervikuna käsitlemist 5. peatükis (kaubavarude analüüsi koh-
ta vt. 5.6), siis siinkohal sellel ei peatuta.

Jaekäibeplaani täitmise analüüsimisel peab osutama
suurt tähelepanu k a u p a d e s a a b u m i s e l e .
Kaupade saabumine tagab jaekäibe materiaalse katte. Kaupa-
de saabumisplaani täitmisest sõltub jaekäibe edukas areng,
kaubavarude seis ja elanikkonna häireteta kaupadega varus-
tamine.

Kõigepealt on vaja analüüsida kaupade saabumisplaani
täitmist kogu sortimendi kohta ja siis üksikute kaubagrup-
pide lõikes. Siinkohal on otstarbekas välja arvutada kauba-
liste ressursside kasvu dünaamika eelmise perioodiga võr-
reldes ja kõrvutada seda näitajat jaekäibe dünaamikaga. Kõr-
vutamine võimaldab kindlaks teha, kui võrd kaupade saabumi-
ne kindlustas jaekäibeplaani täitmise.

Oluline on kaupade saabumise analüüs kvartalite ja kuu-
de kaupa. Sellise analüüsiga võib avastada, et mõnede kau-
bagruppide hanke aastaplaan on täidetud näiteks teise pool-
aasta arvel või et enamuse kaubamassist veeti kohale kvarta-
li viimastel kuudel. Sellistel juhtudel, vaatamata kaupade
saabumise aastaplaani täitmisele, ei saa jaekäibe kaubaka-
tet lugeda rahuldavaks. Samuti on vaja uurida nii kauba saa-
bumise tsentraliseeritud kui kohalikke allikaid. Analüüsi-
des kaupade saabumist tsentraliseeritud allikatest (nn. fon-
dide realiseerimist), on vaja võrrelda plaanilisi ning tege-
likke andmeid nii rahalises kui koguselises väljenduses,
sest kaupade saabumise suurenemisega summaliselt ei kaasne
alati koguseliselt suuremate kaubafondide realiseerimine. Vi-
mane sõltub erinevate kaubasortide osakaalust kaupade saabu-
mises.

Kaupade saabumisplaani alatäitmine võib olla tingitud
hankija süüst, kes ei pidanud kinni hankelepingsus ettenäh-
tud tingimustest, kaubakogustest, sortimendist, kvaliteedist
ja hanketähtaegadest, või kaubandusorganisatsiooni süüst,

kes on lubanud kaupade saabumistähtaegade rikkumist, kõrvallekaldumisi hankekogustest ja sortimendist ning vähe mõjutab selles suhtes hankijaid. Sellepärast on suure tähtsusega kaupade saabumise analüüsis hankelepingtonde täitmise kontroll koguste, hindade ja laadimistähtaegade üle. Iga lepingu kohta tuleb eraldi välja tuua kõik esinevad lepingurikkumised ja hälbed.

Jaekäibe arengu huvid nõuavad, et kaubandusorganisatsioon, ilmutades maksimaalset initsiatiivi, leiaks üha uusi allikaid oma kaubaressursside täiendamiseks ning tugevdaks ja laiendaks oma majanduslikke sidemeid kohaliku tööstuse ettevõtetega. Analüüsis tuuakse välja kohalikust tööstusest saadavate ressursside plaani täitmise protsent, nende osatähtsus kaubalistes ressurssides ja selle osatähtsuse dünaamika eelmise perioodiga võrreldes; tehakse kindlaks, kas on laienenud nende kohaliku tööstuse ettevõtete ring, kes oma toodangut kaubandusorganisatsioonile realiseerivad.

Vaja on kindlaks määrata, millised nihked toimusid kaupade sortimendis ja kvaliteedis ja millised abinõud võeti tarvitusele kohaliku tööstuse mõjutamiseks, millised kohalikel hankijatelt saabuivad kaubad ei vastanud nõudmisele ja takistasid kaubakäibe arengut. Kohalike ressursside maksimaalne lülitamine jaekäibesse on kaubandusorganisatsioonide tähtsaks ülesandeks.

Siinkohal tuleb silmas pidada, et kohaliku tööstuse toodang jaotatakse kaheks:

1) toodang, mis planeeritakse tseentraliseeritud korras ja arvestatakse kaubafondidesse;

2) toodang, mis jaotatakse kohapeal ja ostetakse kaubandusorganisatsiooni poolt detsentraliseeritud korras. Kaubandusorganisatsioonide initsiatiiv saab mõju avaldada kohapeal jaotatavate kaupade hanke suurendamisele.

Kaupade saabumise analüüsimisel on vaja välja selgitada, kuidas täideti kaupade saabumisklaan tööstusele esitatud tellimustega võrreldes ja kuidas võtsid hankijad oma

tõõ organiseerimisel neid eeltellimusi arvesse. Samaaegselt tuleb anda hinnang tellimuste kvaliteedile ning sellele, kuidas tellimused vastasid elanikkonna nõudlusele, aitasid kaasa kaupade sortimendi laienemisele.

Oluline on analüüsi käigus välja selgitada ka kaubakulgemise vormid, kaupade transiitveo areng, kaupade tsentraliseeritud hankija transpordiga kohaleveo kasutamise praktika, et siis selle põhjal ette näha progressiivseid niukeid plaaniperioodil. Samuti on vaja kindlaks teha, kuidas on täidetud kaupade saabumisplaanid üksikutes ettevõtetes ning kas olid vastavuses kõrgendatud nõudlusega kaupade hanked ja müügisummad.

Beltoodust nähtub, et jaekäivet analüüsitakse tema koostiselementide järgi. Need elemendid kajastavad kaupade kulgemisprotsessi üksikuid staadiume. Sellepärast on analüüsi oluliseks momendiks ja tema lõppetapiks üksikute elementide vahelise vastastikuse seose kindlaksmääramine. Kuna jaekäibebilansi kõige tähtsamaks elemendiks on jaekäive, siis on vaja kindlaks teha, millist mõju avaldab müügile jaekäibebilansi üksikute elementide plaani täitmine.

Jaekäibe elementide bilansilisest seosest tuleneb, et

$$M = V_1 + S - V_2 .$$

Kasutame järgmisi tähistusi:

$M_{(teg.)}$ – tegelik jaekäive;

$M_{(pl.)}$ – plaaniline jaekäive;

$V_1(teg.)$ – tegelikud kaubavarud vaadeldava perioodi algul;

$V_1(pl.)$ – plaanilised kaubavarud vaadeldava perioodi algul;

$V_2(teg.)$ – tegelikud kaubavarud vaadeldava perioodi lõpul;

$V_2(pl.)$ – plaanilised kaubavarud vaadeldava perioodi lõpul.

Kõrvalekaldumisi plaanilisest müüginahust saab välja arvutada järgmiste müügi mahtu mõjustavate tegurite abil:

1) kõrvalekaldumised perioodi alguse kaubavarude mõjul

$$\Delta v_1 = v_{1(\text{teg.})} - v_{1(\text{pl.})} ;$$

2) kõrvalekaldumised kaupade saabumise mõjul

$$\Delta S = S_{(\text{teg.})} - S_{(\text{pl.})} ;$$

3) kõrvalekaldumised perioodi lõpu kaubavarude mõjul

$$- \Delta v_2 = - (v_{2(\text{teg.})} - v_{2(\text{pl.})}) .$$

Kaupade müügi üldine hälve

$$M = M_{(\text{teg.})} - M_{(\text{pl.})} \quad \text{ehk}$$

$$M = \Delta v_1 + \Delta S - \Delta v_2 .$$

Nii peaks arvutama nimetatud tegurite mõju ulatuse nii jaekäibe üldmahule kui ka üksikute kaubarühmade jaekäibeale. Selle põhjal saame välja selgitada kaubarühmad, mis avaldavad negatiivset mõju käibeplaani täitmisele.

Jaekäibe analüüs peab näitama ka vahendeid väljaselgitatud puuduste kõrvaldamiseks. Sellepärast on analüüsi kokkuvõtteks osaks järelduste ja ettepanekute väljatöötamine töö edasiseks parandamiseks ja jaekäibeplaani suurendamiseks.

4.2.

JAEKÄIBE PLANEERIMINE TEMA KOOSTISELEMENTIDE LÖIKES

Jaekäibe planeerimisel kaubandusorganisatsioonides ja -ettevõtetes määratakse eraldi kindlaks müügiplaan, kaubavarude plaan¹ ja kaupade sissetuleku plaan. Planeerimine al-

---

¹ Kaubavarude planeerimist on käsitletud käesoleva töö 5. peatükis (vt. 5.6).

gab müügiplaani koostamisega, tema üldmahu ja struktuuri määramisega; järgneb kaubavarude planeerimine ning kaupade sissetuleku planeerimine. Lõpuks täpsustatakse ja kooskõlastatakse jaekäibe bilansi põhjal kõik plaani üksikosa (elemendid).

Jaekäibe üldmahu planeerimine toimub kõrgemalseisva organisatsiooni juhendite alusel, lähtudes andmetest majanduse muutumise kohta kaubandusorganisatsiooni tegevuspiirkonnas ning planeeritaval perioodil kaubandusvõrgus toimuvate muutuste kohta. Samuti arvestatakse jaekäibe analüüsi tulemusi analüüsitava ja eelmise perioodi kohta. Kaubandusorganisatsiooni tegevuspiirkonna majanduses toimuvad muutused mõjutavad elanikkonna ostuvõimet (töötajate arvu ja töötasufondi muutumise kaudu) ning esitavad suuri nõudeid kaubandusvõrgu suurusle ja paiknemisele. Kaubandusorganisatsiooni jaekäibe tuleb seostada elanikkonna ostufondide mahu ja kasvutempoga ning kaubaliste ressursside suurenemisega planeeritaval aastal. Arvesse võtta tuleb ka kolhoosituru arengut linnas.

Ühe või teise kaubandusorganisatsiooni jaekäibe üldmahu koostamise meetodika määratakse ära selle organisatsiooni tegevuse tingimustega. Kui linnas (rajoonis) on ainult üks kaubandusorganisatsioon, siis tema müügi maht määratakse (vastavalt jaekäibe majanduslikule sisule) elanikkonna ostufondide suurusega ning kollektiivtarbijate ja transiittarbijate nõudluse mahuga¹, kusjuures peetakse silmas eraldatud kaubaliste ressursside suurust.

Kui linnas (rajoonis) tegutseb 2 või rohkem kaubandusorganisatsiooni, siis iga kaubandusorganisatsiooni jaekäibeplaan on samal ajal ka linna (rajooni) jaekäibeplaani üheks koostisosaks ning müügi planeerimise aluseks on

---

¹ Kollektiivtarbijate ja transiittarbijate nõudluse määramine on analoogiline nende määramisega liiduvabariigi ulatuses (vt. lähemalt 3.1).

riiklik-territoriaalne jaekäibeplaan. Sel juhul määratakse linna (rajooni) iga kaubandusorganisatsiooni jaoks kindlaks jaekäibe kasvutempo. Seejuures on iga organisatsiooni müügi kasvutempo on erinev ja sõltub tema spetsialiseerumisastmest (kas kaubandusvalitsus, tootlustustrust, toidu- või tööstuskaubastu, kaubamaja jne.), materiaalse baasi seisundist (võimsusest), paiknemisest linna (rajooni) territooriumil jt. teguritest. Mõningatel juhtudel võib neid kasvutemposid veelgi diferentseerida, tuues välja keskmised kasvutempod jaevõrgu ja ühiskondliku tootlustamise müügi kasvuks, aga ka toidu- ja tööstuskaupade jaekäibe kasvuks. Sellega saab iga kaubandusorganisatsioon vajaliku orientiiri jaekäibeplaani kavandi väljatöötamiseks. Üldiseks nõudeks on, et kõikide kaubandusorganisatsioonide jaekäibe üldine kasvutempo peab vastama linna (rajooni) elanikkonna ostufondide kasvutempole.

Arvestades jaekäibe arengu seaduspärasusi, planeeritakse jaekäibe kasvutempod elanikkonna ostufondide kasvutempoga võrreldes reeglina kõrgemad tööstuskaubastule ja madalamad toidukaubastule. Segakaubastule kasvutempo määramisel võetakse arvesse toidu- ja mittetoidukaupade osa vaadeldava kaubandusorganisatsiooni jaekäibes.

Oletame näiteks, et linnas, kus tegutseb toidukaubastu, kasvavad eeloleval aastal seoses elanikkonna arvu ja töötasufondi suurenemisega elanikkonna ostufondid 8 %. Kõrgemalseisev organisatsioon andis vastavalt eraldatud kaubafondidele (olles teadlik, et osa nõudlust rahuldatakse teistes piirkondades) toidukaubastule ülesande suurendada jaekäivet analüüsitava aasta tegeliku (oodatava) käibega võrreldes vähemalt 5 %.

Toidukaubastu, koostades jaekäibe plaaniprojekti, lähtub säärasel juhul konkreetsest olukorrast, võttes arvesse,

1) kuidas muutub kaubandusvõrk, kui palju saab selle suurenemise arvel suurendada jaekäivet. Jaekäibe mahu ning

kaubandusvõrgu läbilaskevõime vahel peab valitsema vastavus;¹

2) kas planeeritaval aastal on ette nähtud progressiivsete müügivormide (näit. iseteenindus) senisest laiem juurutamine ning kui palju saab jaekäivet suurendada müügi parema organiseerimise ja kaubandusvõrgu koormatuse tõstmise abil;

3) kui palju on võimalik jaekäivet suurendada töötajate arvu suurendamise ja tööviljakuse kasvu arvel;

4) teiste kaubandusorganisatsioonide arenguperspektiive (kolhoositurukaubanduse hindade ja kaubakoguste dünaamikat uurides saab hinnata kolhoosituru osa toidukaupade müügis; teiste jaekaubandusorganisatsioonide materiaalse baasi arengu järgi saab kindlaks teha nende mõju kasvu kaubakäibes jne.);

5) milline oli üksikute kaupade nõudmise ja pakkumise vahetõrge ja millised on nõudluse võimalikud muutused plaaniperioodil. Selle kohta annab materjali nõudluse uurimine (nõudluse analüüs; ostjate soovid, arvamused konverentsidel, ettepanekud jne.), konjunktuurivaatlused, kaubandustöötajate kogemused. Niisugused detailsed teadmised kaubanduspraktika tingimuste ja iseärasuste kohta võimaldavad kindlaks määrata, kuidas kasvab plaaniperioodil üksikute kaubagruppide jaekäive. Jaekäibeplaani täitmise analüüsi materjalide põhjal väljatöötatud abinõusid silmas pidades määratakse kindlaks, missuguste kaubagruppide müük suureneb seoses esinenud puuduste likvideerimisega, seoses sortimendi laiendamisega, pakendkaupade osatähtsu-

---

¹ Märkus. Tegelikult peaks materiaalse baasi arengu küsimused lahendama lähtudes jaekäibe arenguvajadustest. Materiaalse baasi perspektiivsel planeerimisel nii tehaksegi. Kuid järgmiseks aastaks jaekäibeplaani projekti koostamisel võetakse arvesse siiski kaubandusvõrgus toimunud (nud)vad reaalsed muutused (mis on vastavuses ettenähtud kapitaalmahutustega ning olemasolevate ehitusvõimsustega), et käibeplaan oleks reaalne.

se suurendamisega (näiteks tangained, kondiitritooted), häireteta müügi organiseerimisega (liha-, kalasaadused), kaubavarustamise perspektiivide avardumisega. Teatud toidukaupade müük kasvab ainult vastavalt elanikkonna arvu kasvule (s. t. aeglasemalt kui ostufond): suhkur, või, sool, leib jt.

Plaanilise käibe arvestus, arvestades uute kaubandusettevõtete avamist (peab teadma täpset käikulaskmise aega, plaanilist käivet), sulgemist (mahakandmist), üleandmist ja vastuvõtmist teistelt organisatsioonidelt, võib toimuda järgmise vormi kohaselt (tabel 21).

T a b e l 21

Kaubandusorganisatsiooni jaekäibeplaani arvestus vastavalt muudatustele kaubandusvõrgus (rbl-des)

N ä i t a j a	Kvartalid				Aasta
	I	II	III	IV	
1	2	3	4	5	6
1. Antud aasta oodatav jaekäive					
2. Jaekäibe vähenemine					
a) kaupluste üleandmise tõttu					
b) kaupluste likvideerimise tõttu					
3. Jaekäibe kasv					
a) uute kaupluste arvel					
b) rekonstrueeritud kaupluste arvel					
c) ülevõetud kaupluste arvel					
4. Jaekäive kokku (rida 1 - rida 2 + rida 3) ¹					
5. Jaekäibeplaani kavand					
a) olemasoleva kaubandusvõrgu põhjal					
b) avatava kaubandusvõrgu põhjal					
6. Plaanikavand protsentides antud aasta oodatavasse jaekäibesse					

¹ Märkus. See jaekaubandusvõrk eksisteerib plaaniperioodil, selle jaekäivet võib plaanikavandi koostamisel aluseks võtta.

T a b e l 21 (järg)

	1	2	3	4	5	6
$\left(\frac{\text{rida } 5}{\text{rida } 4} \times 100\right)$						
sealhulgas olemasoleva kaubandus- võrgu kohta						
$\left(\frac{\text{rida } 5a}{\text{rida } 4} \times 100\right)$						

Viimane arvudest iseloomustab olemasoleva kaubandus-
võrgu koormatuse suurenemist. Seega peab kaubandusorganisat-
sioon välja töötama ja ellu viima abinõude plaani, mis või-
maldaks läbilaskevõimet selle protsendi ulatuses suurenda-
da. Niisugusteks abinõudeks on

- progressiivsete müügivormide juurutamine, müügisaa-
lide suurendamine;
- täiendavate töökohtade moodustamine;
- kaupluseväliste kaubandusvormide arendamine, sorti-
mendi muutmine.

Nende abinõude arvel on kaubandusorganisatsioonil või-
malik omapoolses plaanikavandis ette näha kõrgemat jaekäibe
kasvutempot, kui seda näeb ette kõrgemalseisev organisatsi-
oon. Nõutavast suurem jaekäive võimaldab katta elanikkonna
kasvavaid ostufonde ja tagab kõrgemalseisva organisatsiooni
korralduste täitmise.

Arvutanud välja järgmise aasta jaekäibe üldmahu, jaotab
kaubandusorganisatsioon selle kvartalite lõikes. Jaotamisel
võetakse arvesse läbimüük üksikutes kvartalites analüüsita-
val ja eelmisel aastal ja võimalikke muutusi planeeritaval
aastal. Kui analüüs näitas, et olulisi hälbeid kvartalimüü-
gis analüüsitaval ja möödunud perioodil ei olnud, siis võe-
takse kujunenud proportsioonid planeerimise aluseks ning
viiakse vastavalt analüüsis täheldatud tendentsile sisse va-
jalikud korrektuurid. Siinkohal peetakse silmas, et väike-
hulgamüük suureneb suvel märgatavalt (seoses pioneerilaag-

rite organiseerimisega, sanatooriumide ja puhkekodude tegevuse intensiivistumisega). Sesoonsuse planeerimisel arvestatakse ka uute ettevõtete käikulaskmise tähtaegu, ettevõtete remontimineku aegu.

Koostatud jaekäibeplaani kavandi saadab kaubandusorganisatsioon kõrgemalseisvale organisatsioonile kooskõlastamiseks järgmises vormis (tabel 22).

T a b e l 22

Kaubandusvalitsuse jaekäibeplaani kavand (rbl-des)

N ä i t a j a	Aasta	Kvartalid			
		I	II	III	IV
1. Jaekäive eelmisel aastal					
2. Jaekäibeplaani analüüsitaval aastal					
3. Oodatav jaekäive analüüsitaval aastal					
4. Oodatav jaekäive analüüsitaval aastal eelmise aastaga võrreldes (%)					
5. Jaekäibeplaani kavand					
6. Jaekäibeplaani kavand					
a) eelmise aasta täitmisega võrreldes (%)					
b) analüüsitava aasta oodatava jaekäibega võrreldes (%)					
7. Jaekäive kvartalite lõikes					
a) eelmisel aastal (%)					
b) analüüsitaval aastal (%)					
c) planeeritaval aastal (%)					

Igas kaubandusorganisatsioonis on vajalik ka plaanikäibe arvestus kaubagruppide lõikes. Käibe sortimendilisest struktuurist sõltuvad paljus kaubandustöö kvalitatiivsed näitajad: töövilkus, käibekulude tase, käibekiirus, transpordi kasutamise aste jt.

Üksikute kaupade müügiplaani põhjendamine on kaubandusorganisatsiooni planeerimistöös kõige tähtsam. Sellest oleneb otseselt jaekäibe üldmahu planeerimise täpsus. Jaekäibe struktuur peab olema kooskõlas turufondide kasvu perspektiiviga ja elanikkonna nõudluse muutumisega planeeritaval perioodil. Jaekäibe sortiment arvestatakse ja planeeritakse kaubagruppide ettenähtud arvu - 33 toidu- ja 52 mittetoidukaupade grupi kohta. Kaubagruppide eraldi väljatoomine plaanis oleneb konkreetse kauba tähendusest tarbimises. Näiteks soola ja tuletikkude osatähtsus jaekäibes on minimaalne, tähtsus tarbimises aga ülisuur.

Üksikute kaubagruppide planeerimist ei saa teha isoleeritult, sest

1) kõikide kaupade ostu üldsumma on seotud ostufondide mahuga ja iga kaup omab rohkem või vähem olulise kohta tarbimisbüdžetis;

2) erinevad kaubad võivad rahuldada ühtesid ja neid samu vajadusi, s. t. üksteist tarbimises vastastikku asendada (kala - liha; suhkur - kondiitritooted; tangud - kartul; kangad - õmblustooted; taimsed ja loomsed rasvad).

Sortimendi planeerimine peab kajastama kaubandusorganisatsiooni poolt teenindatava elanikkonna nõudluse iseärasusi. Tuleb arvestada, et nõudlus sõltub pakkumisest (kauba olemasolust kaubandusvõrgus), hindade tasemest ja hindade suhtest. Näiteks värske kala püügihooajal suureneb kala nõudmine; arbuuside, tomatite, kurkide müük oleneb nende turule saabumisest. Sellegipoolest peab arvesse võtma ja otsima paremaid nõudluse rahuldamise võimalusi, jälgima tootmise ja fondide kasvutemposid, asendavate kaupade pakkumist.

Kaubagruppide jaekäibe suurus sõltub ka grupisisesest sortimendist. Struktuuri planeerimise aluseks on elanikkonna ostuvõimel ja kultuuritaseme tõusul põhinev üksikute kaupade nõudluse muutumisdünaamika. Seejuures peab iga kaubandusorganisatsioon arvesse võtma oma osa kaupade realiseerimisel antud piirkonnas.

Käesoleval ajal toimub jaekäibe struktuuri planeerimine - analüüsi andmeid ja kogemusi arvestades - peamiselt lihtsate arvutustehniliste võtetega. Seejuures iga kaubagrupi käibe planeerimisel võetakse arvesse vaid kõige olulisemaid müügi mõjutegureid (vt. asjaolusid, mida kaubandusorganisatsioon võttis arvesse üldmahu planeerimisel). Näiteks lihamüügi planeerimisel peetakse silmas, kuidas muutuvad kaubaressursid, sest nõudluse rahuldamine oleneb peamiselt sellest. Lisaks planeerib kaubandusorganisatsioon kõrvaldada müümisel esinenud häired, realiseerida eraldatud fondid, kusjuures müügi kasv planeeritakse ressursside kasvuga võrdne. Kui liharessursid on küllaldased, siis saab müügi kasvu planeerimisel arvesse võtta ka nõudluse kasvu ühe elaniku kohta ja elanike arvu kasvu. Näiteks kui elanike arv kasvab 1,5 % ja liha tarbimine ühe elaniku kohta 6 %, siis jaekäibe kasvab 7,5 % ($1,015 \times 1,06 = 1,075$). Korrigeerides saadud tulemust kaubaühiku keskmise hinna indeksiga, saame jaekäibeplaani kasvutempo ning võime leida jaekäibeplaani suuruse rublades. Analoogilist arvutuskäiku võib kasutada kõigi nende kaupade jaekäibeplaani arvutamisel, mille müük oleneb nendest samadest teguritest.

Üksikute kaupade jaekäibe kindlaksmääramisel on olulise tähtsusega ratsionaalsed tarbimismid. Viimaste tähtsus planeerimise praktikas suureneb vastavalt tarbeseemete tootmise arengule ja kaubamahu suurenemisele.

Osa kaupade müügikasv planeeritakse ainult elanike arvu kasvutempoga võrdne, sest nende tarbimises kasvu ette näha ei ole (suhkur, sool, tikud, seep).

Elanikkonna arvu kasv, muude võrdsete tingimuste juures, nõuab leiva müügi vastavat suurendamist. Kuid praktika näitab, et viimastel aastatel toimuvad leiva tootmises olulised muutused: paraneb tarbimise struktuur kõrgeima sordi nisupüülist valmistatud saiade, kuivikute ja rõn-gaskuivikute (barankade) osatähtsuse suurenemise arvel. Sellistes tingimustes kasvab keskmine jaehind. Kui meil

on teada, et elanike arv kasvab 2 %, leivasaaduste keskmine hind 3,4 %, kuid leiva tarbimine koguseliselt ühe elaniku kohta väheneb 4 % (seoses liha, suhkruga jt. toiduainete tarbimise kasvuga), siis leiva müügiindeks on $1,012(\frac{102 \cdot 103,4 \cdot 96}{100 \cdot 100} \%)$.

Kartuli, juur- ja puuviljade müügi kasvutempo oleneb kolhoosituru käibe arengust, samuti muutustest individuaalmajapidamistes. Viimane tegur omakorda mõjutab majapidamisinventari ja väetiste müügi muutumist.

Koolivihikute ja koolitarvete müük on seotud kooliealiste laste arvuga antud teeninduspiirkonnas. Samuti on laste arv ja soolis-vanuseline koosseis tähtsad mänguasjade müügi ning laste rõivaste ja jalatsite jaekäibe planeerimisel.

Ehitusmaterjalide müük sõltub elanike arvust ja individuaalehituste mastaabist; mööbli, majapidamistarvete jt. kestva kaupade jaekäibe kasv oleneb elamuehituse mastaapidest.

Käesoleval ajal pööratakse väga suurt tähelepanu nõudluse uurimisele ning selle põhjal nõudluse struktuuri määramisele. Olemasolevad analüüsi tulemused ja väljatöötatud meetodid on suuremas osas rakendatavad kaubandusorganisatsioonide jaekäibe struktuuri planeerimisel. Seni on takistanud väljatöötatud meetodite kasutamist kaubandusorganisatsioonides arvestustöö vähene mehhaniseerimine, meetodite keerukus, informatsiooni puudulikkus jne. Planeerimise automatiseeritud süsteemi loomine lahendaks selle probleemi kõigis kaubanduse lülides. Planeerimistöösse tuleks eelkõige sisse võtta lihtsamaid matemaatilisi võtteid ja mudeleid (näiteks kasutada sirgevõrrandit). Igale kaubandusorganisatsioonile peaks andma kohalikel andmetel väljatöötatud elastsuskoeffitsiendid (E). Kui seejuures on teada, et ühe elaniku ostufond kasvab planeeritaval aastal 5,4 % ja $E = 1,4$, siis meid huvitava kauba müük ühe elaniku kohta kasvab $5,4 \cdot 1,4 = 7,6 \%$. Elanike arvu 1,5%-lise kasvu kor-

ral kasvab antud kauba jaekäive 9,2 % ($1,076 \cdot 1,015 = 1,092$).

Üksikute kaubagruppide müügiplaani jaotamisel kvartalite lõikes tuleb arvesse võtta müügi aastasisese häälbimise seaduspärasusi. Näiteks liha tarbimine I kvartalis on suhteliselt kõrgem, sest samal ajal väheneb mõnevõrra kalakaupade, piimasaaduste, munade ja köögivilja müük. II kvartalis väheneb liha müük ja kasvab kala, munade ja piima jaekäive. III kvartalis võtavad põhikoha elanikkonna toiduratsioonis enda alla värske köögivili, kartul, puuviljad, marjad, piim, munad. IV kvartalis müüakse kõige enam liha. Võrreldes müük kasvab kvartalidest kvartalis; suhkru, ka soola ja äädika müük on kõige suurem III kvartalis - marjade, puuvilja, seente ning kurkide massilise konserveerimise ajal. Koolitarvete nõudluse kõrgperiood on augustis, jalgrattaid nõutakse kõige enam kevadel.

Sortimendi lõikes peab jaekäibeplaan olema vastavuses kaubandusorganisatsiooni tellimustega nii aasta kohta tervikuna kui ka kvartalite viisi.

Kaubandusorganisatsiooni jaekäibe planeerimine on orgaaniliselt seotud jaekäibe planeerimisega kaupluses. Nende omavahelist seost võib võrrelda terviku ja osa vahekorraga. Jaekäibe planeerimine kaupluses on konkreetses ja teatud määral allutatud tähendusega.

Kaupluse jaekäibe planeerimise peamiseks aluseks on järgmised tegurid.

1. Kaupluse teeninduspiirkonna - kaubandusliku tagamaa suurus ja selles toimuvad muutused.

Kui plaaniperioodil seoses uute elumajade asustamisega kasvab teenindatava elanikkonna arv, siis tuleb määrata elanikkonna arvu keskmine suurenemine aastas. Korrutades saadud tulemuse kaupade müügiga ühe elaniku kohta, saame kaupluse jaekäibe suurenemise, mis on tingitud sellest tegurist.

Planeeritava aastal võivad aga toimida ka tegurid, mis kaupluse jaekäivet alandavad - teenindatava elanikkonna arvu vähenemine seoses elumajade amortiseerumisega, uute sama liiki kaupluste avamisega (tõmbavad osa ostjaskonda

endale). Iga niisuguse teguri mõju võetakse arvesse eraldi.

2. Kaupluse läbilaskevõime. See oleneb omakorda

a) ettevõtte töötingimustest ja töörežiimist - lahti-oleku ajast, vahetuste koefitsiendist;

b) materiaalsest baasist ja selle muutumisest plaani-perioodil - müügipunktide arvust, nende üleandmisest ja sulgemisest, ettenähtud remondi kestusest.

3. Jaekäibe kasvureservid, mis tehti kindlaks analüüsimaterjalide põhjal.

Kaupluse jaekäibeplaani kavand koostatakse järgmise vormi kohaselt (tabel 23).

T a b e l 23

Kaupluse jaekäibeplaani kavand (rbl-des)

Kaupade ja kaubagrup- pide nimetus	Plaan analüü- sitaval aastal	Oodatav täitmi- ne ana- lüüsit. aastal	Plaani- kavand 19...a.	Plaani- kavandi suhe oodata- vasse käibesse	Plaanikavandi jaotus kvarta- lite lõikes			
					I	II	III	IV
1								
2								
...								
Jaekäive kokku								

Jaekäibe õige planeerimise vajalikuks tingimuseks on vastavus kaupade sissetuleku- ja müügiplaani vahel. Ka u p a d e s i s s e t u l e k peab kindlustama jaekäibe-plaani täitmise nii tervikuna kui ka üksikute kaubagruppide lõikes, samuti normaalvarude loomise. Viimased on häireteta kaubanduse ja elanikkonna vajaduste täielikuma rahuldamise esmaseks tingimuseks.

Kaubakatteplaani kavand koostatakse nendesamade kaupa-

de ja kaubagruppide lõikes, mille kohta planeeritakse jaekäivet.

Seoses sellega, et kaupade sissetuleku planeerimine on jaekäibe planeerimise lõppstaadiumiks, on selle koostamiseks juba olemas jaekäibe- ja kaubavarude plaani kavand. Kaubakatteplaani kavand koostatakse bilansi vormis, milles toimub jaekäibeplaani kõikide elementide vastastikune seostamine nii iga kaubagrupi osas eraldi kui ka kõikide kaubagruppide kohta tervikuna (tabel 24).

T a b e l 24

Kaubakatte arvestus (tuh. rbl.)

Kaupade ja kaubagruppide nimetus	Kaupade vajadus			Vajaduse katmise allikad			
	Kauba- käive	Varud aasta lõpul	Vaja- dus kokku	Varud aasta algul	Kaupade sissetulek		
					kokku	sealhulgas	
						kohali- kud ressur- sid	riikli- kud ressur- sid
1							
2							
...							
Kokku							

Jaekäibe suuruse hulka tuleb arvestada kõik kaupade müügi elemendid, nagu

a) kaupade müük elanikkonnale; asutustele (jaekäibeplaani kavand);

b) oma süsteemi tootmisettevõtete varustamine (tootmisplaanide alusel);

c) loomulikud kaod kaupade laondamisel, transportimisel ja müümisel (käibekulude plaani alusel, kinnitatud normide piires);

d) kaupade allahindlus (on ette nähtud finantsplaanis).

Kaubakatte arvestus tehakse iga kvartali kohta.

Seejärel määratakse kaupade sissetuleku allikad. Kaupade sissetuleku planeerimise üheks tähtsamaks ülesandeks on kohalike kaubaressursside lülitamine jaekäibesse. Kaubandusorganisatsioonid ja -ettevõtted peavad uurima kaupade kohapeal tootmise võimalusi, avaldama omapoolset mõju tööstusele. Eesmärgiks on suurendada järjekindlalt kohalike ressursside osa üldises kaupade sissetulekus.

Vahe kaupade sissetuleku üldmahu ja kohalike ressursside summa vahel moodustab riiklike ressursside vajaduse.

Kõik plaanikavandi elemendid seostatakse jaekäibe bilansi kujul. Selline plaanikavand esitatakse kõrgemalseisvale organisatsioonile läbivaatamiseks ja direktiivsete näitajate kinnitamiseks (tabel 25).

T a b e l 25

Kaubandusorganisatsiooni jaekäibe üldmahu
koondbilanss (tuh. rbl.)

Näitaja	Summa	Näitaja	Summa
1. Varud plaaniperioodi alguseks (V_1)		1. Kaupade jaekäive (M)	
2. Kaupade sissetulek (S) s.h. kohalikud ressursid riiklikud ressursid		2. Realiseerimine oma süsteemi tootmisettevõtetele (M_1)	
3. Muud (juurdehindlus)		3. Loomulikud kaod (M_2)	
		4. Kaupade allahindlus (M_3)	
		Kokku realiseerimine	
		5. Varud plaaniperioodi lõpuks (V_2)	
Bilanss		Bilanss	

Eeltoodud bilanss sobib jaekäibeplaani üldmahukavandi vormiks. Kaubagruppide lõikes võib plaanikavand olla koostatud mitmesuguste tabelite kujul. Näiteks sobib selleks tabel 24, aga ka needsamad andmed veidi teistsugusel kujul (tabel 26).

Jaekäibeplaani täitmise tagamiseks tuleb kaubandusorganisatsioonil välja töötada konkreetne organisatsioonilis-tehniliste abinõude plaan, kus on ära märgitud läbiviijad ja läbiviimise tähtajad.

Sellises plaanis nähakse ette

- kaupluste ja ladude võrgu laiendamine,
- uute sektsioonide ja osakondade organiseerimine,
- kaupluste tehnilise varustatuse parandamine,
- olemasoleva kaubandusliku pinna parem ärakasutamine,
- tehnilise varustatuse ja müügi organiseerimise täiustamine,
- pakendkaupade müügi laiendamine,
- kaupade pakkimise organiseerimine kauplustes,
- progressiivsete teenindusvormide juurutamine,
- abinõud kaupade täiendavaks hankimiseks ja juurdevaeks,
- mittenõutavate kaupade likvideerimine,
- uute kaupade laiaulatuslikum tutvustamine tarbijatele.

Jaekäibeplaani täitmise tingimuseks on kontrolli organiseerimine plaani täitmise üle kõigi näitajate osas.

Igapäevane kontroll jaekäibeplaani täitmise üle võimaldab õigeaegselt avastada puudused töös ja võtta kasutusse operatiivseid abinõusid nende kõrvaldamiseks, ehk teisisi öeldes - kontroll aitab operatiivselt mõjutada kaubandusprotsessi. Jaekäibeplaani täitmise tagamise seisukohalt peaks kaubandusorganisatsioonis igapäevase vaatluse all olema

- iga kaupluse tegelik käive,

T a b e l 26

Kaubandusorganisatsiooni jaekäibeplaani kavand (tuh. rubl.)

[illegible]

- hankelepingute ja juurdeveograafikute täitmine,
- ehitus-remonttööde käik,
- kaubanduskonjunktuur kaubagruppide lõikes,
- kaubavarud ladudes ja kauplustes.

Lõpetuseks tuleb märkida, et selles peatükis käsitlesime jaekäibe planeerimist praktikas juurdunud traditsioonilise, tehnilis-majanduslike arvestuste meetodi abil. Matemaatilisi meetodeid ei käsitletud, sest

1) käesoleval ajal ei kasutata kaubandusorganisatsioonides ja -ettevõtetes jaekäibe planeerimisel majandusmatemaatilisi mudeleid ja ei saagi kasutada, sest arvestustööd ei ole küllaldaselt mehhaniseeritud;

2) väljatöötatud majandusmatemaatilised mudelid ei ole kasutatavad jaekäibe planeerimisel kaubandusorganisatsioonides ja -ettevõtetes vastava lähteinformatsiooni puudumise tõttu.

Probleemi tulevikulahenduseks on üleminek kaubanduse juhtimise ja planeerimise automatiseeritud süsteemile. See nõuab aga eelduste loomist ja nimelt

1) kaasaegsete tehniliste vahendite kasutamist informatsiooni kogumiseks ja mehhaniseeritud töötlemiseks kõigis kaubanduse lülides;

2) sellise majandusmatemaatiliste mudelite süsteemi loomist, mis ühendaks organisatsiooniliselt plaanimistöö kaubandusorganisatsioonides, -süsteemides, liiduvabariigis.

5. peatükk

KAUBAVARUD JA KÄIBEKIIRUS

5.1.

KAUBAVARUDE OLEMUS JA VAJALIKKUS SOTSIALISMI TINGIMUSTES

Varude moodustamine on iseloomulik kõigile ühiskondlik-majanduslikele formsatsioonidele, kuid nende varude olemus, vormid, liigid ja suurus ei ole ühesugused. Varude üheks elemendiks on valmistoodang, mis on väljunud tootmisprotsessist, kuid ei ole veel tarbimist leidnud. Vastavalt valmistoodangu asukohale võime eristada varude kolme konkreetset liiki:

- a) tootmisvarud;
- b) kaubavarud;
- c) individuaalsed tarbimisvarud.

Sotsialismi tingimustes moodustavad need üksikud liigid kokku ühtse rahvamajandusliku varu. Rahvamajandusliku varu erilise vormi moodustavad riiklikud reservid.

Kogu selle ajavahemiku jooksul, mil kaup asub tootmis- ja tarbimisprotsessi vahel, on toodang kaubavaruks. Kaubavaru - see on kogu realiseerimist ootav kaupade mass, mis asub käibesfääris. Kui kaubavaru lahkub käibesfäärist kas tootmise või isikliku tarbimise sfääri, siis muutub ta vastavalt kas tootmis- või tarbimisvaruks. "Iga kaup /.../ moodustab kaubatagavara elemendi, kui ta ei lähe oma tootmise sfäärist otseselt tootliku või individuaalse tarbimise sfääri, s. o. viibib vahepeal turul."¹

K. Marx. Kapital. II köide. Tln., ERK, 1958, lk. 119.

Kaubavaru on seotud kaubatootmisega. Kaubavaru ja kaubatootmine eksisteerisid juba kapitalismieelsetes formatsioonides. Kapitalismi tingimustes võttis suurem osa varudest kaubalise vormi, kuna kaubatootmine muutus valitsevaks. Seega "produkti kui kaubatagavara elemendi eksisteerimine tuleneb ainult tootmise ühiskondlikust vormist /.../ kaubavormist".¹ Kuid Marx juhtis tähelepanu ka sellele, et kaubavaru võib vaadelda "kui kõigile ühiskondadele omase produktide tagavara erivormi, ka siis, kui sel tagavaral polekski kaubatagavara vormi, seda ringlemisprotsessi juurde kuuluvat produktide tagavara vormi".²

Et kaubavaru antud perioodi jooksul nõudmise ulatusele vastaks, peab tal olema teatav suurus. Et kaubast jätkuks, peab osa sellest kaubast kogu aeg seisma kaubavormis, kuna teine osa liigub, muundub rahaks. "Kaup kujutab endast pikema või lühema aja jooksul tagavara, kuni ta asendatakse uute sama liiki eksemplaridega. Ainult sellise tagavara moodustamisega kindlustatakse pidev ning katkematu ringlemisprotsess, järelikult ka pidev ning katkematu taastootmisprotsess, mis hõlmab ka ringlusprotsessi".³ Teisiti öeldes: kaubavarud ei jää muutumatuks, nad ringlevad kogu aeg, tulevad ringlusse, uuenevad, kuid nende üldine summa moodustab alati teatud kindla suuruse, mis peab olema vastavuses jaekäibega.

Kaubavarude olemust ja osa iseloomustavad kokkuvõtlikult järgmised asjaolud.

1. Kõigis formatsioonides, kus toimub kaubatootmine,
  - on kaubavaru kõigile ühiskondadele omase produktide tagavara erivorm;
  - on kaubavaru "kaubaringluse tingimuseks ja isegi kaubaringluses paratamatult tekkivaks vormiks, kuivõrd see

---

¹ K. Marx. Kapital. II köide. Tln., ERK, 1958, lk. 119.

² Sealsamas, lk. 120.

³ Sealsamas, lk. 121.

näiline seisak on liikumise enese vormiks, nii nagu raha-reservi moodustamine on raharingluse tingimuseks";¹

- kindlustab kaubavaru olemasolu taastootmise ja ringlusprotsessi katkematu kulgemise.

2. Peale eelnimetatute on sotsialismi tingimustes

- kaubavaru ka elanikkonna heaolu tõusu tähtis tingimus, sest elanikkonna nõudluse rahuldamine sõltub paljus kaubavarude kujundamisest;

- kaubavarude olemasolu ükskõik missuguse kaubandusorganisatsiooni normaalse töö vajalik tingimus ja iga kaubandusorganisatsiooni käibeplaani tähtis element.

Kaubavarude moodustamise vajalikkus sotsialismi tingimustes on põhjustatud kaubatootmise eksisteerimisest ja järgmistest tingimustest:

1) tootmistingimustest - tootmise sesoonsus, seeria- ja partiiviisiline tootmine, tootmismahu juhuslikud kõikumised (põllumajanduses seoses looduslike tingimuste muutumisega);²

2) tarbimistingimustest - nõudmise sesoonsus, nõudmise muutused sõltuvad moest, vajadus pakkuda ostjatele

---

¹ K. Marx. Kapital. II köide. Tln., ERK, 1958, lk.122.

² Koos tootlike jõudude kiire arenguga süveneb ühiskondlik tööjaotus. See soodustab omalt poolt tootlike jõudude arengut, aitab kaasa tootmise kontsentreerumisele ja spetsialiseerumisele ning viib tootmisettevõttes üha suuremates mastaapides tootmisele piiratud sortimendis. Samal ajal elanikkonna nõudluse arengut iseloomustab hoopis teistsugune tendents. Nõudluse täielik rahuldamine nõuab elanikkonnale vajaliku kaubasortimendi kontsentreerimist tarbimiskohtadesse. Ühiskondliku tööjaotuse tingimustes valmistatakse tarbimisrajoonides tarbekaupu üksnes teatud arvu tarbijate vajaduste katmiseks. Seejuures moodustab ettevõtte toodang sageli ainult ühe osa sarnaste tarbekaupade sortimendist, millest tarbija endale vajaliku valib. Need protsessid nõuavad kaubavarude olemasolu. Kaubavarud on vajalikud tootmise ja isikliku tarbimise vaheliste koguseliste, sortimendiliste, ajaliste ja ruumiliste erinevuste kõrvaldamiseks.

laia kaubavalikut kauplustes, nõudmise juhuslikud kõikumised;

3) transporditingimustest - ennetava juurdeveo vajalikkus mõnedesse piirkondadesse seoses kliimatiliste, geograafiliste jm. iseärasustega;

4) hanketingimustest - hangete pidevus alaliste vajaduste puhul, juurdeveointervallide juhuslike kõikumiste võimalus, hangete ökonoomsus (hankimine teatud partiidena - vagunitega, konteineritega), kaupade tootmine teatud taraühikutes (tunnides, kastides, kottides).

5.2.

KAUBAVARUDE KLASSIFITSEERIMISE KRITERIUMID

Kaubavarud klassifitseeritakse mitmete tunnuste järgi (joonis 4). Kõige olulisem on liigitus majandusliku sisu, tähenduse järgi. Nõukogude kaubanduses liigitatakse kaubavarusid majandusliku sisu põhjal järgmiselt:

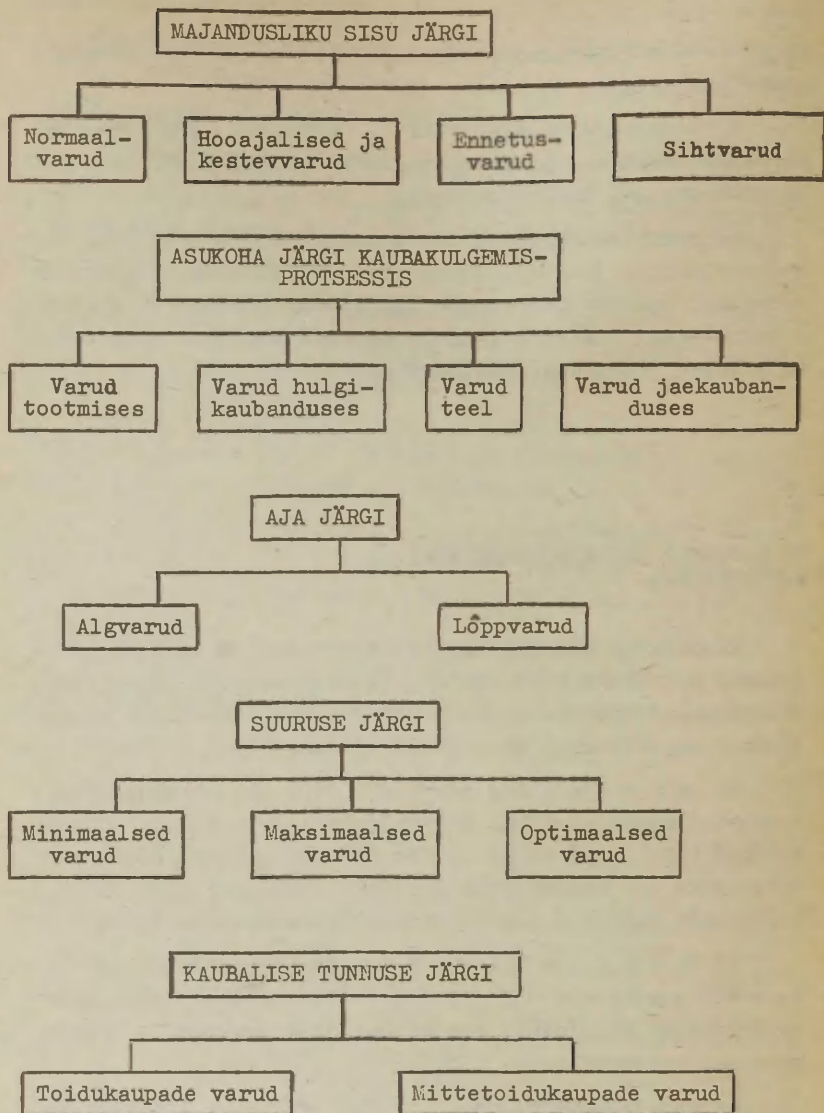
1) **n o r m a a l v a r u d** (jooksvad kaubavarud) - kaubandusorganisatsiooni normaalseks tegevuseks vajalik kaupade varu. Need varud ei ole mõeldud pikemaajaliseks säilitamiseks - saabumisele järgneb kohe realiseerimine. Juurdevedu toimub ühtlaste väikeste ajavahemike järel;

2) **h o o a j a l i s e d** (sesoonsed) ja pikemat aega säilitatavad ehk **k e s t e v v a r u d**. Need varud kujundatakse sel juhul, kui kaupu tuleb hankida tagavaraks, et neist piisaks

a) hooajaliste kaupade ostuperioodiks (talverõivad sügisel; suverõivad, turismivarustus - suve algul), s. t. sesoone nõudluse rahuldamiseks;

b) pidevaks müügiks kuni järgmise koristusperioodini,

Joonis 4. Kaubavarude klassifikatsioon.

uue saagini (sügisel kokkuostetav juurvili, kartulid, puuvili). Nimetatud kaupade saabumist ja realiseerimist eraldab märkimisväärne ajavahemik, mis on tingitud tootmise (2.b) või nõudluse (2.a) sesoonsusest;

3) e n n e t u s v a r u d (ennetähtaegselt kohale veetud kaubavarud) - raskesti ligipääsetavates kohtades (saared, mägirajoonid) töötavate kaubandusorganisatsioonide poolt kujundatavad varud. Siia kuuluvad niisugused kaubad, mille tarbimine tavalistes oludes ei ole hooajaline, aga mida tuleb kohale vedada suuremates kogustes seetõttu, et juurdeveointervall on väga pikk (ühendus hankijaga teatud perioodidel puudub) või võib muutuda pikaks (ebapüsivate teeolude tõttu võib ühendus katkeda). Nende kaupade saabumise ja müügi suur ajaline erinevus ei ole tingitud tootmise ega nõudluse sesoonsusest (vt. hooajalised varud), vaid transpordioludest;

4) s i h t v a r u d - teatud kindla ürituse läbiviimiseks (laulupidu, pidustused) ettenähtud kaupade varu.

Tuleb märkida, et tavaliselt on kaubandusorganisatsioonidel ainult normaalvaru.

Niisugune kaubavarude eristamine oli varem tähtis, sest krediteerimise tingimused olid erinevad: normaalvarude tagatisel anti krediiti kindlaksmääratud protsendi ulatuses (näiteks riiklikus jaekaubandusorganisatsioonis 50 %), samal ajal kui hooajalisi, kestev- ja ennetusvarusid krediteeriti 100-protsendiliselt. Uue krediteerimise korra juures muutusid krediteerimistingimused ning vajadus niisuguse kaubavarude liigituse järgi väheneb.

Asukoha järgi kaubakulgemisprotsessis liigitatakse kaubavarud tootmises, hulgikaubanduses, teel ja jaekaubanduses asuvateks varudeks.

1. T o o t m i s e t t e v ô t e t e s eksisteerivad kaubavarud valmistoodangu vormis. Funktsionaalselt on nad valmis käibeprotsessi minema. Asjaolu, et valmistoodang

enne hulgi- või jaeorganisatsioonidesse viimist teatud aja tootmisettevõttes asub, on tingitud ühiskondlikust tööjao-
tusest. Nimelt toimub meil tootmisprotsess katkematult (s.t. valmistooted väljub tootmisest pidevalt), kuid kaupade kul-
gemine hulgi- ja jaeorganisatsioonidesse toimub rütmiliselt, teatud ajaintervalli möödudes vastavalt kinnitatud veoplaa-
nidele, hankegraafikutele. Enne üleandmist kaubandusorgani-
satsioonidele on aga valmistooted juba kaubavarude üheks elemendiks.

2. Varud h u l g i k a u b a n d u s e s . Tootmis-
ettevõtetest saabuavad kaubapartiid ja jaekaubandusse kulge-
vad kaubapartiid erinevad nii koguselt, sortimendi poolest
kui ka ajaliselt ja ruumiliselt. Selleks, et kujundada toot-
misettevõtetest tulev kaubamass jaekaubanduse sortimendiks,
on vaja teatud aega. Selle ajavahemiku pikkust saab hulgi-
kaubanduses määrata kauba tootmisest sissetuleku ja jaekau-
bandusse väljamineku aegade vahelise intervallina. Selle aja-
vahemiku jooksul moodustuvadki hulgikaubanduses kaubava-
rud.

3. T e e l asuvate kaubavarude olemasolu on tingitud
tootmise ja tarbimise ruumilistest erinevustest. Selle varu
suuruse määrab ära kaupade teeloleku aeg tootmisettevõtetest
hulgikaubandusorganisatsioonidesse, tootmisettevõtetest jae-
kaubandusorganisatsioonidesse või hulgikaubandusorganisatsi-
oonidest jaekaubandusorganisatsioonidesse.

4. Varud j a e k a u b a n d u s e s . Jaekaubanduses
asuvate kaubavarude suurust iseloomustab ajavahemik kaupade
sissetuleku ja nende müügi momendi vahel.

Kõik need varude liigid on vajalikud, sest taastootmis-
protsessi ja jaekäibe katkematul kulgemisel tagavad kauba-
varud hulgikaubanduses häireteta jaekäibeprotsessi; teel
olevad kaubavarud garanteerivad hulgi- ja jaekäibe pidevuse.
Jaekaubanduses asuvad kaubavarud on eeltingimuseks kauba-
ringluse lõpetamiseks, taastootmisprotsessi katkematuks kül-
gemiseks, elanikkonna vajaduste häireteta rahuldamiseks.

Kaubavarude klassifitseerimine nende asukoha järgi on suure praktilise tähtsusega. See võimaldab kontrollida erinevates kaubakulgemise lülides olevate kaubavarude omavaheliste proportsioonide õigsust majanduslikust vaatepunktist. Need proportsioonid muutuvad näiteks siis, kui laiendatakse otsesidemeid tootmisettevõtete ja jaekaubandusettevõtete vahel. Sellisel juhul peavad hulgikaubanduses asuvad kaubavarud vähenema tootmis- ja jaettevõtetes asuvate varude kasuks. Kui otsesidemete organiseerimine ei ole võimalik tootmise, transpordi ja kaubandusega seotud põhjuste tõttu, siis lähevad kaubad jaekaubandusettevõtetesse hulgilüli kaudu.

Alg- ja lõppvarud on kaubavarud mingil kindlal ajahetkel. Algvarud on kaubavarud arvestatava perioodi alguseks, lõppvarud - perioodi lõpuks. Mõlema suurus sõltub müügi- ja hankerütmist. Niisuguse liigituse järele on praktiline vajadus: kaubavarud mingi kindla kuupäeva seisuga võimaldavad arvutada keskmist kaubavaru. Seejuures keskmise kaubavaru suurus on seda täpsem, mida rohkem on meil teada alg- ja lõppvarusid. Eraldi võib veel eristada kuu, kvartali ning aasta alg- ja lõppvarusid. Seejuures eelmise perioodi lõppvaru võrdub järgneva perioodi algvaruga. Määrav tähtsus on alg- ja lõppvarudel varude planeerimise seisukohalt.

Minimaalsete, maksimaalsete ja optimaalsete varude eristamine on vajalik normaalvarude normeerimiseks.

Minimaalsed kaubavarud kujutavad endast mõõdapääsematult vajalikku varu, mis peab igal ajahetkel hulgi- ja jaelülis olemas olema selleks, et kindlustada katkematu jaekäive ka hankimise aeglustumise, s. o. hankerütmihälvete korral. Kui minimaalvarud ei ole küllaldased, siis kaupade läbimüügi kiirus küll ajutiselt kasvab, kuid kaubapakkumine sortimendi osas on puudulik nii laiuti kui sügavuti ja elanikkonna varustamine halveneb. Kui kaubavarude seis on kestvalt alla kaubavarude minimaalset suurus, siis mõjub see tavaliselt jaekäibe arengule pidurdavalt.

valt: esialgselt saavutatud läbimüügi kiirenemine muutub lõpuks omaenese vastandiks. Esinenud puuduste kõrvaldamiseks tuleb kiiresti hankesagedust suurendada ja kujundada selle abil uuesti vajalikud minimaalsed kaubavarud. Minimaalvarud on kaubandusorganisatsioonis iseloomulikud tavaliselt perioodil enne järjekordse kaubapartii saabumist.

Maksimaalsed kaubavarud kujutavad endast varude kõige kõrgemat seisut, mis on ühtlasi majanduslikult, organisatsiooniliselt ja tehniliselt põhjendatud. Kaubavarud saavutavad oma maksimaalse suuruse vahetult kaupade järjekordse juurdeveo momendil. Majanduslikult põhjendatud maksimaalsed varud määrataksegi kindlaks minimaalsete kaubavarude ja juurdeveointervalli järgi. Maksimaalsed kaubavarud tagavad häireteta kaubapakkumise juurdeveovaheliseel perioodil.

Optimaalsed varud kujutavad endast majanduslikult, organisatsiooniliselt ja tehniliselt põhjendatud minimaalsete ja maksimaalsete kaubavarude keskmist.

Kaubavarude liigitamine kaubalise tunnuse järgi toimub kaupade tarbimisväärtustesarnasuse ja erinevuse põhjal. Kõik kaubad jaotatakse toidu- ja mittetoidukaupadeks. Mõlemad osad jagunevad omakorda gruppideks, liikideks, alaliikideks. Klassifitseerimise sügavus oleneb kaubandusorganisatsioonide arvestuse ja plaanimise vajadustest. Sellepärast on kaubavarude liigitamine kaubalise tunnuse järgi spetsiifiline erinevates majandusliku tegevuse tingimustes ja kaubakulgemise üksikutele etappidel.

Kaubavarude suurust mõõdetakse

1) naturaalnäitajates (t, m, kg). See on kõige objektiivsem mõõtmisviis, kuid keeruka sortimendiga kaubagruppide puhul raskesti kasutatav;

2) väärtuselistes näitajates (rbl.). Selline arvestusviis on kõige laialdasemalt kasutatav ning võimaldab teha koondarvestust kõigi kaubagruppide kohta - võrrelda kau-

bavarude suurust kaubakäibega jt. majanduslike näitajatega. Kaubavarude analüüsimisel tuleb antud juhul silmas pidada ka hinna muutumist;

3) käibepäevades. Selline mõõtmisviis on väga tähtis kauba- ja raharingluse seisukohalt, sest ta näitab, mitmeks päevaks jätkub kaupa keskmise käibe korral.

Nendest näitajatest kaks esimest kujutavad endast absoluutnäitajaid, viimane aga suhtelist näitajat.

5.3.

KAUBAVARUDE PAIKNEMINE KAUBANDUSES

Ühiskonna majanduslik kord määrab kaubavarude moodustamise olemuse ja absoluutsuurused kaubanduse kanalites.

Kapitalistlikus ühiskonnas kujuneb kaubavarude absoluutsuurus käibesfääris kaupade realiseerimiskulude käigus. Eriti järsult kasvavad kaubavarud ületootmiskriiside perioodil.

Sotsialismi tingimustes puudub kapitalismile iseloomulik tsüklilisus, mille puhul kaubavarude suurus pidevalt kõigub olenevalt tootmistsükli faasidest, ning kaubavarusid ei kujundata spekulatiivsetel eesmärkidel.

Nõukogude kaubanduses ei esine kasvava nõudluse tingimustes reeglina realiseerimiskulude ja kaubavarude suurus on võimalik viia normaalsele tasemele. Normaaltase määratakse üksikute kaupade müügi-, säilitamis-, ja juurdeveotingimuste poolt ning see toimub nn. kaubavarude normeerimise teel.

Kaubavarude plaanipärane loomine võimaldab NSV Liidus kujundada varude suurust vastavalt jaekäibe arenguvajadustele ning jaotada kaubavarud kaubanduse lülide vahel õigesti proportsioonides. Viimasel asjaolul on väga suur tähtsus kaubakäibe plaanipärase arendamise ja olemasolevate kaubavarude efektiivse kasutamise seisukohalt.

NSV Liidus oli 1971. a. lõpuks kaubavarusid 48,3 miljardi rubla väärtuses. Nendest suurem osa oli paigutatud jaekaubandusse, kusjuures viimase osatähtsus on kasvanud, ulatudes 1971. a. lõpuks 80 %-ni. 1940. a. paiknes hulgilülis 46 % kaubavarudest (tabel 27).

Niisugune praktika on tingitud hulgiladude võimsuse piiratusest ja puudustest hulgikaubanduse organiseerimisel. Hulgiladude võimsused ja hulgilülis asuvate kaubavarude osakaal on omavahel tagasisidestatud. Võimsuse piiratus ei luba küll varusid oluliselt suurendada, kuid et hulgilülis asub vaid väike osa üldkaubavarudest, siis ei osutata hulgikaubanduse materiaalsele baasile küllaldast tähelepanu.

Kuna jaekaubanduses asub 4/5 üldkaubavarudest, on suured varud kogunenud kaubandusettevõtetes, sealhulgas keskmistesse ja väikestesse kauplustesse. See raskendab olemasolevate kaubavarude ümberjaotamist vastavalt nõudluse regionaalsetele iseärasustele. Tulemuseks on jaevõrgus mitte-nõutavate kaupade kuhjumine. Sellest annab tunnistust ka kaubavarude kasv käibepäevades, eelkõige jaelülis (tabel 27); tekivad ülenormatiivsed varud.

T a b e l 27

Kaubavarud NSV Liidu jae- ja hulgikaubanduses ning tööstuses aastail 1940-1971 (aasta lõpuks käibepäevades)¹

Aasta	Jaekaubanduses	Hulgikaubanduses	Kokku	Jaekaubanduses asuvate kaubavarude osatähtsus üldkaubavarudes (%)
1940	34	29	63	54
1950	70	37	107	65
1955	77	21	98	78
1960	85	29	114	74
1965	96	34	130	74
1966	90	33	123	73
1967	84	34	118	72
1968	84	32	116	72
1969	85	29	114	75
1970	88	26	114	77
1971	91	23	114	80

¹ Народное хозяйство СССР 1922-1972, стр. 401.

Üldiselt tuleb märkida, et suured varud jaekaubanduses ei kompenseeri vajalike varude puudumist hulgilülis, sest jaekaubandusse paigutatud varusid ei ole võimalik kogu rahvamajanduse ulatuses efektiivselt kasutada. Olukor-
da halvendab veel asjaolu, et jaevõrgus asuvad kaubavarud on liiduvabariigiti väga ebaühtlaselt paigutatud. Näiteks 1971. a. alguseks oli varude suuruseks Vene NFSV-s 90, Ukraina NSV-s 104, Leedu NSV-s 91, Gruusia NSV-s 120, Läti NSV-s 82, Kirgiisi NSV-s 120, Eesti NSV-s 75, Moldaavia NSV-s 140 käibepäeva. Üksikute kaupade osas on erinevused veelgi suuremad. NSV Liidu Statistika Keskvalitsuse väljavõttelise vaatluse andmetel olid puuvillaste kangaste varud seisuga 1. jaanuar 1972 Usbeki NSV-s 123, Turkmeeni NSV-s ainult 43 päeva, Valgevene NSV-s 101 päeva, aga Läti NSV-s 38 päeva.¹

Kaubavarude ebaühtlane paiknemine raskendab nõudluse rahuldamist ja häireteta kauplemist isegi nende kaupade osas, mida NSV Liidus tervikuna toodetakse küllaldaselt.

Suure osa kaubavarude paigutamine jaekaubandusse ei taga kõigi kaupade alalist müügilolekut, kuid samas kaaneb sellega sageli üleliigsete ning ka ülenormatiivsete varude moodustamine. Näiteks olid NSV Liidu tegelikud kaubavarud 1. I 1971 ja 1. I 1972 suuremad kehtestatud normatiividest. Kuid seoses sortimendis esinevate puudustega ning kaubanduse organiseerimise mitteküllaldase taseme tõttu ei kindlustanud need varud ometi normaalset kaubandust - üksikuid kaupu ei jätkunud. Seega võib täheldada tendentsi, et rahuldamata nõudluse juures esineb vastavate kaupade ülenormatiivseid varusid.²

---

¹ K.M..Сковорода. Экономические методы управления торговлей. М., изд. "Экономика", 1973, стр. 72.

² Näiteks 1971. a. alguseks oli kaubandusvõrgus ülenormatiivseid varusid 3,2 miljardi rbl. väärtuses, sealhulgas ka trikootooteid, raadioid, keemia- ja parfümeerikaupu. Kuid nende samade kaupade nõudlus oli rahuldamata vajaliku sortimendi puudumise tõttu. Olukord ei muutunud ka 1971. aastal. Ukraina Kaubanduse ja Ühiskondliku

Näiteks ei ole kõiki tööstuses toodetavaid kaupu alaliselt kaubandusvõrgus olemas ning rohkem kui pool sortimendist on müügil ebaregulaarselt. Teatud määral on see tingitud sellest, et tööstus toodab paljusid tooteid mitteküllaldasel määral, aga ka sellest, et kaubandusel on piiratud säilitamisvõimalused (ei kujundata ühe või teise kauba kogu sortimenti).

Järelikult normaalse kaubanduse tagamiseks ei peameil olema mitte ainult vajalik kaubavarude maht, vaid ka kaupade suurem mitmekesisus. Ja kui arvestada, et tegelike kaubavarude hulgas on ka suur hulk mittenõutavaid, seisvaid kaupu, siis vähenevad nõudluse häireteta rahuldamise võimalused veelgi.

Ei tohi unustada, et ülenormatiivsed kaubavarud 1) aeglustavad käibekiirust ning seoses sellega 2) külmutatakse kinni osa rahalisi vahendeid; ülenormatiivsete varude olemasolu põhjustab 3) tähtjaks tasumata võlgnevust Riigipangale, 4) kõrgendatud protsendi maksmist Riigipangale saadud krediidi eest; 5) suurenevad käibekulud säilitamiskulude, kaubakadude, krediidikulude liigse suurenemise tõttu; 6) alaneb kaupade kvaliteet, halvenevad tarbimisomadused. Üleliigsed kaubavarud raskendavad jaekaubandusorganisatsiooni majanduslikku tegevust ja annavad ühtlasi kaudselt tunnistust ebasoodsast kaubanduskonjunktuurist, nõudluse mitterahuldamisest.

Ülenormatiivsed kaubavarud näitavad, et kaubandusorganisatsioon, ettevõtte on kuhjanud kaupu, mida ei nõuta antud piirkonnas antud momendil. Niisuguste varude olemasolu annab tunnistust nõudluse halvast tundmisest; ei ole küllaldaselt kontrollitud saabunud kaupade kvaliteeti ja sortimenti, juurdeveo rütmilisust.

Üleliigsete kaubavarude moodustamine ei ole tingitud

Toitlustamise Teadusliku Uurimise Instituudi väljavõtte-lise vaatluse (98 kauplust Ukrainas NSV suuremates linnades) andmetel oli rahuldamata nõudlus jalatsite ja mantlite järele, kuigi esines jalatsite ja õmblustoodete ülenormatiivseid varusid. Vt. K.M. Сковорода, указ. паб.срп.

kaubakäibe olemusest sotsialistlikus ühiskonnas (vastupidiselt kapitalistlikule ühiskonnale), vaid konkreetsetest puudustest kaubavarude paigutamisel, kaubakäibe planeerimisel ja organiseerimisel, eelkõige kiiresti muutuva ja kõrgendatud nõudluse mitteamvestamisest kaubanduse ja tööstuse poolt.

Kaubavarude paremaks kasutamiseks ja jaekaubanduse edasiseks parandamiseks on vaja suurem osa kaupu koondada hulgilülisse. Varude selline koondamine on kasulik ühiskonnale mitmes mõttes:

1) kaubavarude kontsentreerimine võimaldab suurte laokomplekside ehitamist ja laooperatsioonide mehhaniseerimist. Tulemuseks on lao- ja transporditööliste töövilkajuse tõus ja käibekulude alanemine;

2) kaubavarude kontsentreerimine hulgikaubandusse võimaldab saada paremat ülevaadet ringluses asuvate varude suurusest. Ühtlasi on võimalik intensiivsemalt mõjutada tootmist kogu sisekaubanduse poolt;

3) jaekaubandusettevõtted vabastatakse sortimendi koostamise ja hoiustamise ülesannetest. Selle tulemusena vähenevad kaubakaod, mis tekivad seetõttu, et jaekaubanduse materiaalne baas ei võimalda suurte koguste hoiustamist nõuetekohastes tingimustes. Samuti on võimalik laopindade vähendamise arvel suurendada kaupluste müügipinda. Käesoleval ajal hõlmavad laoruumid 50 % kaupluste pindalast, see läheb aga riigile 5 korda kallimaks, kui ehitada nende kaupade jaoks laohooned;

4) tootmisettevõtted vabastatakse ekspeditsiooni- ja hoiustamisülesannetest.

Protsessi läbiviimisele aitab kaasa uute hulgiladude ehitamine, tsentraliseeritud hanke organiseerimine, ringveo korras kaupluste varustamine. Sellega seoses on suur tähtsus NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrusel 7. jaanuarist 1972 "Kaubanduse ja tema tehnilise

varustatuse edasise parandamise mõningatest abinõudest", kus on ära näidatud hulgikaubanduse peamised arengusuunad (laohituse kiirendamine, ladude varustamine mehhanismide ja seadmetega, laialdases sortimendis kaubavarude moodustamine hulgilülis jt.).

5.4.

KÄIBEKIIRUS JA KÄIBE KIIRENDAMISE RAHVA- MAJANDUSLIK TÄHTSUS

Kaubavarud on rahvamajanduses taastootmisprotsessi häireteta kulgemise eelduseks. Et nad kujutavad endast otsest tootmisest kõrvale juhitud materiaalseid ressursse, siis on oluline nende käibe maksimaalne kiirendamine.

Käibekiirus näitab, kui kiiresti suunab kaubandusvõrk kaubad tarbijani ja annab sellest aspektist kvalitatiivse hinnangu kaubanduse tööle.

Käibekiiruse arvutamiseks kasutatakse keskmisi (kuu, kvartali, aasta) kaubavaruseid, mis leitakse kronoloogilise keskmisena:

$$\bar{V} = \frac{1/2 V_1 + V_2 + \dots + 1/2 V_t}{t - 1}, \quad (5.1)$$

kus V_1 - kaubavarude suurus esimesel kuupäeval,
 t - aegrea elementide arv.

Käibekiirust iseloomustavad põhiliselt kolm näitajat: käibevälde, käibesagedus ja kaubavarude koormuse pöördkoefitsient.

1. Käibevälde väljendab seda, mitu päeva keskmiselt kulub kaupadel ühe ringi tegemiseks, ehk teiste sõnadega - näitab mitme päevaga realiseeritakse keskmine kaubavaru. See näitaja on tähtis müügi pidevuse ta-

gamise seisukohalt.

$$K_v = \bar{V} : \frac{M}{P} = \frac{\bar{V} \cdot P}{M}, \quad (5.2)$$

kus $\bar{V}$ - keskmine kaubavaru,

P - perioodi pikkus,

M - jaekäive vaadeldaval perioodil.

Mida kiiremini kaubamass ringleb, seda väiksem on käibevälde.

Ei tohi ära segada käibevälde t käibepäevades kaubavarudega käibepäevades (laovältega). Kaubavarud päevades näitavad, mitmeks päevaks on kaupu jaekäibe kindlustamiseks:

$$V_{\text{päevades}} = \frac{V_{\text{summas}}}{m}, \quad (5.3)$$

kus V - kaubavarud,

m - päeva keskmine jaekäive vaadeldaval perioodil.

Teistsugune sisu on käibevälte näitajal. Ta annab ettekujutuse sellest, mitu päeva keskmiselt käibivad kaubavarud. Seega käibevälte arvutamisel võetakse aluseks mitte kaubavaru ühel või teisel kuupäeval, vaid kogu analüüsitava perioodi keskmine kaubavaru.

2. Käibesagedus näitab, mitu korda kaubavarude koostis keskmiselt uueneb perioodi jooksul, mitu korda kaubavarud keskmiselt käibivad. Käibesagedus avaldub kordades.

$$K_s = \frac{M}{V}; \quad K_s = \frac{P}{K_v}; \quad K_s \cdot K_v = P \quad (5.4)$$

Käibesageduse iseloomustamisel on vaja alati juurde märkida, kas on tegemist käibesagedusega kuus, kvartalis või aastas (käibevälte puhul pole see oluline).

3. Kaubavarude koormuse pöördkoefitsient¹ näitab, mitme kopika eest peab olama

¹ Kaubandusökonoomika õpikutes on käibekiiruse näitajatenäitajana välja toodud ainult käibevälde ja käibesagedus. Kau-

kaubavarusid, et ostjaskonnale saaks müüa ühe rubla eest kaupu.

$$C = \frac{\bar{V}}{M} \quad (5.5)$$

Koefitsient C näitab, kui suurel määral on kaubavarud koormatud ja kui efektiivselt neid kasutatakse. Mida väiksem on C , seda suurem on kaubavarude koormus, s. t. seda kasulikumalt rakendatakse neid kogu rahvamajanduse huvides.

Kaubavarude käibevälde, käibesagedus ja koormuse pöördkoefitsient on omavahel tihedasti seotud. Neid võib vastastikku üksteiseks ümber arvutada järgmiselt:

$$K_s \cdot C = 1 ;$$

$$K_v = P : \frac{M}{\bar{V}} = \frac{P}{K_s} ;$$

$$K_s = \frac{P}{K_v} ;$$

$$K_s \cdot K_v = P ;$$

$$K_v = \frac{\bar{V}}{M} \cdot P = C \cdot P .$$

Tuleb märkida, et siin toodud käibekiiruse näitajad on universaalse iseloomuga, s. t. nad on rakendatavad mitte ainult kaubavarude, vaid kõigi käibevahendite suhtes, ja mitte ka ainult kaubanduses, vaid kõigis rahvamajandusharudes ning samuti rahvamajanduses tervikuna.

Käibekiirusel on suur tähtsus kõikide majanduslike protsesside kulgemises, eriti aga kaubanduses, kus põhilise osa käibevahenditest moodustavad kaubavarud. Sellepärast on ka erinevate näitajate kasutamine otstarbekas.

Käibekiiruses väljendub otseselt kaubandusorganisat-

---

bavarude koormuse pöördkoefitsiendi väärtust analüütilise näitarvuna on positiivselt hinnatud statistikud (vt. U.Me-reste jt., viidatud teos, lk. 121).

siooni töö kvaliteet, nähtub, kui kiiresti kaubad toimetatakse tootjalt tarbijani.

Mida kiirem on kaubakäive, seda vähem on käibevahendeid kaubavaru kujul ja seda rohkem võib käibevahendeid suunata tootmisse, seda kõrgem on kogu sotsialistliku taastootmise tempo ja suurem ühiskondliku tootmise efektiivsus.

Teatavasti koosneb ühiskondliku produkti ringlusvälde tootmisvältest ja käibevältest. Siit tuleneb, et käibevälde mõjutab vahetult sotsialistliku taastootmise tempot.

N ä i d e .	Tootmisvälde 40 päeva
+	Käibevälde 32 päeva
	<hr/>
	Ringlusvälde 72 päeva

$$\text{Ringlussagedus aastas } \frac{360}{72} = 5 .$$

Kui tootmisvälde jääks muutumatuks, kuid käibevälde väheneks 6 päeva võrra, siis ringlusvälde väheneks vastavalt 66 päevani, ringlussagedus aga suureneks 5,5 korrani.

Nõukogude kaubanduse plaanipärane areng on suunatud käibeprotsessi kiirendamisele, kuid ainult tingimusel, et kaubavarude maht ja struktuur kindlustaksid jätkäibe normaalse arengu, nõudmise rahuldamise. Käibekiiruse kasv annab reeglina tunnistust ettevõtte, organisatsiooni majandusliku tegevuse paranemisest, aeglustumine - töö halvenemisest.

Käibeprotsessi kiirendamine, mis toimub normaaltingimustes, s. o. kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete töö parandamise arvel, tõstab olemasolevate materiaalsete ressursside kasutamise efektiivsust, võimaldab vähendada kaubakadusid ja käibekulusid, majandada väiksemate rahaliste ja materiaalsete vahendite kuluga. Sellega luuakse võimalus majandusliku tegevuse laiendamiseks nende samade materiaalsete ressursside baasil või võimalus osa vahendite vabastamiseks.

Arvestades jätkäibe tohutuid suurusid, on arusaadav, et suhteliselt väike käibekiiruse tõus vabastab suurel hulgal

vahendeid. Näiteks 1971. a. oli jaekäive NSV Liidus 169,7 miljardit rubla. Käibevälte lühenemine ainult 1 päeva võrra annaks säärasel korral üle 470 miljoni rubla vabu rahalisi vahendeid.

Käibevälde NSV Liidus ja kaubanduskapitali käibevälde kapitalistlikes maades ei erine mitte ainult printsiipiaalselt, vaid ka oma suuruselt: käibekiirus on NSV Liidus palju suurem kui kapitalistlikes maades, kus kaubad seisavad kaua käibekanalites sellepärast, et tootmise ja tarbimise vahelised antagonistlikud vastuolud teevad kauba realiseerimise probleemi väga keeruliseks.

Sotsialistliku kaubanduse suurem käibekiirus tuleneb sotsialistliku majanduse eelistest:

- kaupade liikumine toimub plaanipäraselt, rahvamajandusabinõude süsteem on suunatud sellele, et maksimaalselt lühendada ja muuta otsemaks kaupade liikumisteid;

- tootmispunktide lähendamine tooraineallikatele ja tarbimisrajoonidele;

- vabariikide kindlustamine kõigi tähtsamate massiliselt nõutavate kaupade tootmisega oma territooriumil ja mahus, mis vastab elanikkonna vajadustele;

- tootmise suurendamine kohaliku tooraine baasil.

Nimetatud tegurid on käibekiiruse tõusu üldisteks eeldusteks, kuid eelduste realiseerimiseks on vaja välja töötada iga perioodi jaoks konkreetsed käibeprotsessi kiirendamise abinõud. Käesoleval ajal on kaubavarude kiirema realiseerimise põhiteedeks

- 1) tööstuse aktiivne mõjutamine kaubanduse poolt eesmärgiga viia pakkumine vastavusse elanikkonna nõudlusega: elanikkonna poolt nõutavate ja kõrge kvaliteediga kaupade müük suurendab käibekiirust;

- 2) kaubakulgemise ratsionaalne organiseerimine, liigsete lülide kõrvaldamine kaupade liikumises, transiitveoste igakülgne laiendamine;

3) progressiivsete müügivormide juurutamine, teeninduskultuuri tõstmine;

4) kaubanduse materiaalse baasi täiustamine, uue tehnika igakülgne juurutamine, töömahukate protsesside mehhaniseerimine;

5) kaubandustöötajate kvalifikatsiooni ja töö efektiivsuse tõstmine;

6) elanikkonna poolt mittenõutavate kaupade varude õigeaegne likvideerimine nende allahindamise (1), teistele organisatsioonidele üleandmise (2) ja krediiti müümise (3) teel.

5.5.

KAUBAVARUDE ARENGUTENDENTSID

Kaubavarude ja käibekiiruse kategooriate majanduslikku olemust silmas pidades võime öelda, et need kategooriad on omavahel tihedalt seotud. Kui kaubavarude suurus iseloomustab kaubavarude moodustamise ulatust, siis käibekiirus iseloomustab selle protsessi efektiivsust, kvaliteeti ja kiirust.

Kaubavarude suuruse ja käibekiiruse vahel on pöördvõrdeline seos: mida kiiremini liiguvad kaubad, seda väiksem on muude võrdsete tingimuste juures kaubavarude suurus, ja vastupidi - mida aeglasemalt liiguvad kaubad, seda suuremad on kaubavarud. Kuna kaubavarude suurust ja käibekiirust mõjutavad ühed ja samad tegurid (kuigi erinevas suunas), on otstarbekas kaubavarude ja käibekiiruse arengutendentse uurida koos. Pealegi võimaldab käibekiiruse muutumise uurimine hinnata kaubavarude muutumise otstarbekust.

Mida kõrgem on tootmise arengutase ning keerulisem

1
selle struktuur, seda aktuaalsemaks saab küsimus kaubavarude muutumistendentsidest. "Kui suureneb tootmise ja tarbimise ulatus, siis muudel võrdsetel tingimustel suureneb ka kaubatagavara."¹

Kaubavarude arengutendentsid ja käibekiirus on ära määratud järgmiste teguritega:

1) tootmise areng, spetsialiseerumine, tootmise paiknemise paranemine, sortimendi laienemine, kaubadefitsiitsuse likvideerimine, uute, vajadusi paremini rahuldavate kaupade tootmine;

2) transpordivahendite areng, nende liikumiskiiruse tõus, transpordi koosseisuline areng, kaubakulgemise rationaliseerimine;

3) elanikkonna tulude, ostufondide kasv, mis väljendub nõudluse kasvus ja kaubakäibe suurenemises, kaubakäibe struktuurinihetes;

4) nõudmise ja pakkumise sesoonsed kõikumised.

Need tegurid toimivad osalt erinevates suundades, kuid peaaegu alati üheskoos. Erinevate kaupade puhul on iga nimetatud teguri mõjuaste spetsiifiline.

1. Tootmise areng suurendab pakkumist, külastab turgu kaupadega ja suurendab varude mahtu kõigis kaubakulgemise lülides. Tootmise spetsialiseerimine suurendab keskmist kaugust hankijate ja ostjate vahel, mistõttu suureneb kaupade teeloleku aeg. Sellega seoses pikenevad ka hanketähtajad, suurenevad korraga lähetatavad kaubapartiid, kasvavad varud ostjate juures, aeglustub käibekiirus. Samaaegselt toimub aga tootmise lähendamine tarbimiskohtadele (kui see on rahvamajanduslikult põhjendatud), mis võimaldab laiendada otsesidemeid. Pidevate täiendamisvõimaluste juures pole vaja üheaegselt sisse vedada suuri kaubakoguseid. Käibekiiruse suurendamisele mõjub soodsalt

---

¹ K. Marx, viidatud teos, lk. 122.

ka kohaliku tööstuse arendamine, hankesidemete laiendamine kohalike ettevõtetega, samuti tarbekaupade pakkimine tööstusettevõtetes, komplekttootmise arendamine. Kaupade viibimise aeg käibesfääris ja kaubavarude suurus kaubandusorganisatsioonides sõltuvad ka tootmise rütmilisusest. Teatud perioodil toodetavate, aga aastaringselt tarbitavate kaupade (peamiselt põllumajandussaaduste) varud peavad olema suuremad kui aasta jooksul ühtlaselt toodetavate kaupade varud.

2. T r a n s p o r d i v a h e n d i t e areng, nende liikumiskiiruse tõus ja tihe teedevõrk võimaldavad kaupade kiiremat kohalevedu ja vähendavad teel olevate varude suurust. Samas suunas mõjutab varusid ka k a u b a k u l g e m i s e r a t s i o n a l i s e e r i m i n e, mis eeldab tarbimisrajoonide optimaalset kinnistamist tootmispunktide külge (lühendab keskmist veokaugust, likvideerib kohtuvad ja liiga kauged veod, vähendab kaupade kulgemise lülilisust, tagab kaupade kohaleveo parema organiseerimise ning lühendab juurdeveointervalli). Mida sagedamini aga kaupu hangitakse, seda väiksemad on kaubavarud, ja vastupidi. Lähedus hankijaile, tootmisettevõtetele, raudtee sõlmpunktidele võimaldab kaupade kohalevedu paremini, kiiremini ja sagedamini organiseerida. Kaupade teeloleku aeg oleneb sellest, kas kaupu veetakse kaubandusvõrku vahetult tööstusettevõttest, s. o. transiitveostena, või saabuvad kaubad teel tootjalt kaupluseni vahepeal hulgiladudesse. Kaupade hankimine tööstusettevõtetest otsesidemete korras suurendab käibekiirust. Kaubavedude kiirendamiseks kasutatakse kaupade tsentraliseeritud vedu kauplustesse tööstusettevõtetest ja hulgiorganisatsioonidest.

Tsentraliseeritud kohalevedu võimaldab vähendada kaubakulgemise lülilisust, varustada kauplusi graafikukohaselt, vähendada arveldusaega. Ringveo korras kaupluste varustamine vähendab reeglina juurdeveointervalli.

Transpordivahendite areng ja kaubakulgemise ratsionaliseerimine ei taga kaubavarude vähenemist ja käibekiiruse

tõusu igal pool ühtlaselt. Siinkohal avaldavad vastumõju müügikoha geograafilised iseärasused ning kliimaatilised ja transporditingimused. Kaug-Põhja ja teistesse kauge-
matesse piirkondadesse, kõrgmägedesse ning saartele võib looduslike tingimuste ja transpordiraskuste tõttu kaupu vedada ainult piiratud ajavahemiku kestel. Nendes rajoonides on kaupade käibeaeg loomulikult pikem.

Üldreeglina saab kaubakulgemist ratsionaalselt organiseerida ainult tingimustes, kus jaekaubanduse materiaalne baas on nõuetekohane - kaubandusettevõtted peavad olema suured, laoruumid, laadimisplatsid jm. nõuetekohased.

3. Nõudmise suuruse mõju kindlaksmääramine on komplitseeritum. Majandusteadlaste erinevaid arvamusi võib lühidalt resümeerida järgmiselt:

a) sotsialistliku kaubaringluse üldiseks seaduspärasuseks on käibekiiruse suurenemine;¹

b) kaubavarud peavad kasvama absoluutsuuruses, samal ajal ei tohi käibekiirus väheneda;²

c) kaubavarude kasvutempo võrdub ruutjuur realiseerimise kasvutempoga;³

d) defitsiitsuse likvideerimine viib lähemas tulevikus kaubavarude edasisele suurenemisele nii rahalises väljenduses kui ka käibepäevades.⁴

---

¹ И.И. Калинин. Нормирование товарных запасов. М., Госторгиздат, 1962, стр. 9.

Märkus. Seda arvamust on tõlgendatud ka dogmaatiliselt, nagu oleks sotsialistlikule ühiskonnale omane varude süstemaatiline vähenemine. Sellise arvamuse levimisel oli negatiivseid tagajärgi: aeglustus ladude, baaside ja külmhoonete areng.

² И.И. Шуляк. Товарооборот и товарные запасы потребительской кооперации СССР. М., изд. "Экономика", 1967, стр. 126.

³ See on välismaiste majandusteadlaste arvamus, mida toetavad ka moningad meie majandusteadlased. Vt. Л. Генкина. Как рассчитать оптимальный размер товарных запасов. - "Советская торговля", 1967, № 2, стр. 15.

⁴ М.М. Дарбинян, указ. раб., стр. 195.

Konkreetne analüüs näitab, et viimati nimetatud tendents kehtis kuni 1966. aastani (M. Darbinjan viitab selle tendentsi kehtivusele küll ka 1968. aasta andmeid uurides); kaubavarud kasvasid NSV Liidus (jae- ja hulgikaubanduses kokku) nii absoluutsummas kui ka käibepäevades, kaubavarude absoluutsuuruse kasv ületas kõigil vaadeldud perioodidel jaekäibe kasvutempo.

Nii kasvasid näiteks ajavahemikul 1940 - 1950 kaubavarud rahalises väärtuses 3,3 korda, käibepäevades 1,7 korda; 1950 - 1960 oli kasv vastavalt 2,5- ja 1,1-kordne; 1960-1965 kasvasid varud absoluutsuuruses 1,5, käibepäevades 1,1 korda.

1967., 1968. ja 1969. aastal varud kogusummas kasvasid, kuid käibepäevades vähenesid, aastatel 1970, 1971 kaubavarud summaliselt kasvasid, kuid käibepäevades jäid samale (1969. aasta) tasemele (tabel 27). Selle tulemusena jäi möödunud viisaastakul kaubavarude dünaamika (128 %) maha jaekäibe dünaamikast (149 %).

Kui vaadelda eraldi jaekaubanduses paiknevaid kaubavarusid, siis kuni 1968. a. (kaasa arvatud) oli arengutendents samasugune, ainult avaldus teravamalt. Kuid viimastel aastatel - samal ajal kui kaubavarud (jae- ja hulgikaubanduses kokku) käibepäevades jäid samale tasemele - on taastunud jaekaubanduses asuvate kaubavarude osas kuni 1966. aastani esinenud arengusuund, s. t. alates 1969. aastast hakkasid uuesti suurenema kaubavarud nii absoluutsuuruses kui ka käibepäevades.

Analoogilist kaubavarude arengukäiku võime täheldada ka Eesti NSV jaekaubanduses (tabel 28).

Toidu- ja tööstuskaupade varude arengut analüüsides selgub, et NSV Liidus tervikuna oli nii ühe kui teise areng samasuunaline kõigil vaadeldud perioodidel, kuigi Eesti NSV-s võis täheldada sellest mõningaid kõrvalekalduumisi: 1965. aastal 1960. aastaga võrreldes toidukaupade kaubavarud käibepäevades ei kasvanud, vaid alanesid - ühe päeva võrra (NSV Liidus tervikuna oli kasv 10 päeva võrra)¹; 1970.a.

¹ Народное хозяйство СССР, стр. 404.

kasvasid mittetoidukaupade kaubavarud Eesti NSV-s 1969. a. võrreldes samuti aeglasemalt kui kaubakäive, mistõttu kaubavarud käibepäevades vähenesid 3 päeva võrra (tabel 28).

T a b e l 28

Eesti NSV kaubavarud aasta lõpuks riikliku ja kooperatiivse kaubanduse jaevõrgus aastail 1960-1970¹

Kaubagrupid	1960	1965	1968	1969	1970
Kõik kaubad (milj. rubl-des)	111,3	144,1	175,2	197,8	217,1
toidukaubad	24,2	33,6	39,9	44,2	50,6
mittetoidukaubad	87,1	110,5	135,3	153,6	166,5
Kõik kaubad (käibepäevades)	62	64	58	61	62
toidukaubad	31	30	28	29	31
mittetoidukaubad	88	98	85	90	87

Seega üksikutel aastatel kaubakäibe ja kaubavarude kasvutempode erinevus muutub, kuid üldine varude kasvu seaduspärasus vastavalt jaekäibe kasvule säilib.

Nimetatud tendents on üldise iseloomuga. Seda mõju-tasid aga mitmed asjaolud. Nimelt esines üksikute kaupade osas vaadeldud perioodil üleliigseid varusid, mõningaid kaupu oli vähe - kõik see avaldas teatud määral mõjuva-rude suurusle. Nendest osateguritest on esimese mõju ni-metamisväärssem, sest nõudluse vähenemisest ja kvaliteedi alanemisest tingitud kaubavarude kasv on viimastel aasta-tel iseloomulik jalatsite, õmblustoodete ja trikootoodete kaubandusele.²

¹ ENSV rahvamajandus 1970. a., lk. 258.

² Näiteks oli 1971. a. jalatsite müügi juurdekasvu-tempo ainult 3 % aastas (varasematel aastatel - 8 %, viis-aastakul - umbes 10 %), sest turg küllastus moele mitte-vastavatest madala kvaliteediga jalatsitest. Samal ajal aga varud kasvasid. К.М. Сковорода, указ. раб., стр. 5.

Mõnedel juhtudel oli kaubavarude kasv nõudluse halva uurimise, kaubakulgemise ja kaupluste varustamise halva organiseerimise või kaubavarude mitteoskusliku juhtimise tagajärg. Seejuures kaupade vähesus avaldas varude üldisele arengutendentsile väiksemat mõju, sest esines kaupade asendatavus, nõudluse ümberlülitumine defitsiitsetelt kaupadelt küllaldaselt saada olevatele kaupadele, samuti minetasid mõningad kaubad oma defitsiitsuse ning läksid küllaldaselt saada olevate kaupade nimekirja.

Tegelikult on kaubavarude suurenemine seaduspärane - muidugi kui see on tingitud sortimendi laiendamisest ja elanikkonna vajaduste täielikumast rahuldamisest, defitsiitsuse likvideerimisest. Kuna mõningate kaupade osas ei ole meil turg veel küllastatud, siis võib arvata, et defitsiitsuse lõplik likvideerimine suurendab kaubavarusid nii rahalises väljenduses kui ka käibepäevades.

Seda kinnitab ka vajadus muuta väljakujunenud turuseisu, mida iseloomustab hoiuste suuruse lähenemine kaubavarude suurusele (hoiused moodustavad 95 % kaubavarude väärtusest)¹. Hoiuste kasv peab olema teatud vastavuses kaubakäibe ja kaubavarude arenguga.

Elanikkonna tulude ja olemasolevate rahaliste vahendite (hoiuste, sularaha) kasvuga peab kaasnema kaubavarude massi ja taseme teatud tõus nii mahuliselt kui struktuuri- liselt, kuigi mitte täpselt samas proportsioonis, sest tuleb arvestada, et teatud osa hoiustest ei ole seotud kaubatarbimisega. Enamik hoiustest on siiski hoiused kallite kaupade soetamiseks (potentsiaalne nõudmine) ja hoiused, mis on seotud rahuldamata nõudmisega (edasilükatud nõudmine). Esimene osa vastavalt elanikkonna heaolu tõusule tulevikus ilmselt kasvab, teine osa tuleb viia nullini kaupade pakkumise suurendamise teel ja eriti varude loomisega kaubanduses.

---

¹М.М. Дарбинян. указ. раб., стр. 5.

Vastastikku on seotud ka kaubakäibe ja kaubavarude suurus k a u b a n d u s e t t e v õ t t e s . Matemaatilise statistika meetodeid kasutades on võimalik välja selgitada nendevahelise sõltuvuse aste. Seose tihedus määratakse korrelatsiooniindeksi alusel, võrrandiks on II järgu parabool.

Kaubavarude muutuste uurimine kaubandusettevõtetes sõltuvalt käibe suurusest andis järgmised tulemused (arvestatuna ühe kaupluse kohta):¹

1) seoses jaekäibe kasvuga kasvab ka kaubavarude suurus rahalises väljenduses, kuid väiksemal määral kui müük;

2) kaubavarude tase käibepäevades samal ajal langeb.

Järelikult kaubakäibe ja kaubavarude arengu seaduspärasused kaubanduses tervikuna ja kauplustes ei ühti.

Põhjus seisneb selles, et ü k s i k u s e t t e v õ t t e s müügi kasv, ja selle tagajärjel varude kasv, toimub põhiliselt nõudluse suurenemise arvel ja mõningal määral grupisisese sortimendi laienemise ja defitsiitsuse likvideerimise arvel. Nõudmise suurenemine viib (vastavalt Wilsoni valemile) kaubavarude suurenemisele, mis võrdub ruutjuurega nõudmise kasvutempost. K a u b a n d u s e s t e r v i k u n a on aga seos jaekäibe ja kaubavarude vahel palju keerulisem: siin avaldavad kaubakäibe vahendusel kaubavarudele mõju kõik eespool nimetatud kaubavarude suurust mõjutavad tegurid.

---

¹ Analüüsiti keskmisi kaubavarusid sõltuvalt jaekäibe suurusest (võrreldi kuni 5 tuh. rublase jaekäibega kauplustega) toidukauplustes, tööstuskaupade kauplustes, seagakauplustes, spetsialiseeritud bakaal-gastronoomia ja valmisriiete kauplustes (kokku 91 729 kaupluses NSVL KM-i süsteemis). Baasmaterjaliks oli 1967. a. IV kv. müük, kusjuures varud võeti seisuga 1. I 1968. М.М. Дарбинян, указ. раб., стр. 197.

Märkus. Mõned majandusteadlased toovadki nõukogude kaubanduse kaubavarude suhtelise vähenemise tõestuseks seose, mis valitseb ettevõttes: mida suurem on kaubandusettevõtte kaubakäibe, seda kõrgem on muude võrdsete tingimuste korral käibekiirus. Vt. И.И. Калинин, указ. раб., стр. 10, 13.

Varude üldine kasvusuund on tingitud ka jaekäibe arengu üldistest seaduspärasustest:

- 1) jaekäibe pidevast suurenemisest;
- 2) jaekäibe struktuuri muutumisest, sortimendi laienu misest ja rikastumisest;
- 3) maajaekäibe kiirest kasvust (liikumistee on pikem, kaubad läbivad suurema arvu kaubanduslülisid, ostuvõimeline nõudmine on vähem kontsentreeritud);
- 4) idarajoonide osakaalu kasvust jaekäibes (seoses kaubaliikumise iseärasustega neisse piirkondadesse).

Siinkohal tuleb rõhutada, et jaekäibe struktuurimuutuste mõju kaubavarudele on komplitseeritud probleem. Mittetoidukaupade osatähtsuse suurenemine jaekäibes suurendab kaubavarusid, sest mida laiem, keerukam on sortiment, seda suuremad peavad olema kaubavarud, kuivõrd varud luuakse iga nimetuse, sortimendi iga positsiooni osas. Samuti nõuab kaubavarude suurendamist asjaolu, et nõutakse keeruka sortimendiga kaupade laialdase valiku (mitmesuguste tunnuste järgi - värvuse, kasvu-suuruse, tegumoe, mudeli järgi) pidevat olemasolu. Peale selle vajavad keeruka sortimendiga kaubad eelsorteerimist ja müügiks ettevalmistamist - nendele operatsioonidele ja nende kaupade vastuvõtmisele kulub teatud aeg, ja ka selleks on vaja täiendavaid kaubavarusid.

Toidukaupade osatähtsuse tõus jaekäibes üksikutel perioodidel toob reeglina kaasa käibekiiruse suurenemise, sest oma füüsikalise-keemiliste omaduste tõttu nõuavad toidukaubad (liha, täispiim, marjad, leib, kulinaartooted, poolfabrikaadid) kiiret realiseerimist. Kaubandusettevõtete külmusmajanduse parandamine pikendab teatud määral nende kaupade realiseerimise ajapiiri, kuid sel teel ei ole võimalik täielikult kõrvaldada nende riknemisohtu. Konkreet sed andmed näitavad, et toidukaupade käibekiirus on peaaegu 4 korda suurem kui mittetoidukaupadel. Aga toidukaupade osa suurenemine jaekäibes võib põhjustada ka kaubavarude kasvu, juhul kui suuremat müüki eeldades on kuhjatud mittetoidukau-

pu suures mahus jaevõrku, ent nende müük ei kasva ettenähtud tempos ja tekib palju üleliigseid varusid.

Elanikkonna heaolu tõus, tema nõudlikkuse suurenemine sortimendi ja kvaliteedi osas tugevdavad nõudluse kõikumisi. Seda arvesse võttes peab pakkumine tagama ostuvõimelise nõudmise rahuldamise selle kasvu või tekkimise momendil, milleks keskmine pakkumise suurus peab alati ületama nõudmise keskmise taseme: "tagavara peab olema keskmise müügi või keskmise nõudmise ulatusest suurem. Muudu ei saaks rahuldada keskmisest suuremat nõudmist."¹

Märgatavalt mõjutab käibekiirust ka nõudmise ja pakkumise mahu ja struktuursete elementide vaheline proportsioon, seda nii siseturul tervikuna kui regionaalsel turul, samuti nii üksikus kaubandusorganisatsioonis kui ka igas ettevõttes. Mida enam vastab pakkumine nõudmisele, seda suuremad on muudel võrdsetel tingimustel jaekäive ja käibekiirus, ning vastupidi - mida väiksem on vastavus, seda väiksemad on ka müük ja käibekiirus.

Käibekiirusele avaldavad kaudselt mõju ka kaubandustöötajate kvalifikatsioon ja töökogemused - see mõju ilmneb kõigi eespool nimetatud tegurite kaudu.

4. Kaubavarude suurusele mõjuvad samuti nõudmise ja pakkumise sesoonsed kõikumised.

Sesoonsed kõikumised toidukaupade ja mittetoidukaupade realiseerimisel avalduvad erinevalt - vastavalt tootmise ja elanikkonna heaolu kasvule. Toidukaupade realiseerimisel sesoonsus väheneb, vaatamata nende tootmise sesoonsusele, mittetoidukaupade realiseerimisel sesoonsus süveneb, vaatamata nende enam-vähem ühtlasele tootmisele. Mõlemal juhul tekib vajadus sesoonsete varude järele, kusjuures tootmise ja tarbimise areng tingib ajaliselt sügavamalt erinevust nõudmise ja pakkumise vahel. Sesoonse nõudmise rahuldamine (küllaldase tootmise mahu juures) sõl-

---

¹ K. Marx, viidatud teos, lk. 121.

tub tervikuna kaubanduse organiseerimise tasemest, tööstuse-hulgikaubanduse-jaekaubanduse vahelistest suhetest ning kaubavarude ratsionaalsest juhtimisest kõigis kaubanduse lülides.

Kuna toidukaupade realiseerimine ühtlustub, siis on vaja organiseerida ja stimuleerida aastaringset tootmist (hulgi-, kokkuostu- ja jaehindade diferentseerimisega sesoonide lõikes). Tööstuskaupade süveneva sesoonsuse tõttu tuleks vastupidiselt stimuleerida tootmise kasvu hooajal ja tarbimist mittehooajal.

Kaubandus on huvitatud laiast sortimendist, selle operatiivsest muutmisest vastavalt hooajale; tööstus on huvitatud sortimendi stabiilsusest ja kaupade väljalaskmisest suurte seeriatena ning kitsas sortimendis, et alandada omahinda. Kuid tootmisvõimalused (tooraine, tootmisvõimsused) ei võimalda tagada tootmist vastavalt nõudlusele kindlal perioodil. Siin on vaja valida optimaalne variant. Optimaalsuse kriteeriumina soovitatakse - miinimum kulusid aastas kaupade tootmisele ja säilitamisele. Minimaalsete kulude tagamiseks tuleks luua tööstuse jaoks huvitatus tootmiseks sesooni ajal vastavalt nõudlusele, hulgi- ja jaekaubanduses aga huvi sesoonsete varude moodustamise vastu.¹

Seega tootmise kasv, sortimendi laienemine, defitsiitsuse likvideerimine, kaubakäibe kasv, kaubandus- ja laovõrgu areng, nõudmise ja pakkumise sesoonsete kõikumiste süvenemine jm. tegurid tingivad varude teatud kasvu, kuna nimetatud tegurid mõjuvad alaliselt, püsivalt. Järelikult pakkumine peab ennetama nõudmist, ennetamine aga on erinev kaubanduses tervikuna ja üksikutes kauplustes. Esimesel juhul pakkumise kasvutempo ületab nõud-

---

¹ Selle probleemi lahendamine on seotud majanduslike hoobade parema ärakasutamisega. Majandusteadlaste poolt on soovitatud kasutusele võtta peale sesoonsete jaehindade ka veel sesoonseid kaubanduslikke mahahindlusi. Kõsimust vaadeldakse lähemalt rentaabluise probleemi käsitlemisel.

mise kasvutempo, teisel juhul on suurem ainult absoluutne juurdekasv.

Tuleb silmas pidada, et praegu toimivad kaubanduses niisugused tegurid, mis pikendavad käibeväldet ja järelilikult suurendavad kaubavarusid.

Pakkumise kiiremat kasvutempot nõudmisega võrreldes tingivad meil järgmised asjaolud:

- paljude kaupade defitsiitsus, vajadus turu küllastatust suurendada;
- mitteküllaldane jaekaubandus- ja laovõrk;
- vajadus kasutusele võtta ulatuslikke piirkondi põhjas ja idas, mis toob kaasa kaupluste arvu kasvu;
- kaubandusvõrgu areng ja seoses sellega kaubandusvõrgus asuvate koguvarede suurenemine;
- tootmise kasv, tootmise spetsialiseerimine;
- väljastatavate kaupade sortimendi laienemine, uute kaupade ilmumine;
- nõudmise ja pakkumise sesoonsete hälvete süvenemine;
- riigi rikkuse kasv (normaalvarud on üks rikkuse liike).

Kuid see nähtus on ajutine. Edaspidi hakkavad rohkem mõju avaldama tegurid, mis suurendavad kaupade käibekiirust: tööstuse paiknemise parandamine, kaubanduse organiseerimise täiustamine, kaubakulgemise ratsionaliseerimine, tööstusega otsesidemete arendamine, transpordikorralduse parandamine, laadimistööde mehhaniseerimine, õhutranspordi osa suurenemine kaupade hankimisel. Need tegurid ei neutraliseeri käesoleval ajal veel täielikult käibekiirust aeglustavate tegurite mõju, kuid edaspidi, ajal, mil kaubandusvõrk hakkab suurenema mitte arvulise kasvu tulemusena, vaid ettevõtete suurenemise, parema varustatuse ning läbilaskevõime kasvu tulemusena, mil kaubakulgemine kujuneb

ratsionaalseks ja sortimendiliste positsioonide arv jõuab mingile optimaalsele tasemele (sortimendi paranemine hakkab toimuma sortimendi uuendamise, mitte arvulise suuren-damise teel), hakkavad kaupluste osas täheldatud kaubava-rude arengu seaduspärasused ilmnema ka kaubanduses tervi-kuna. Nii tekib olukord, kus pakkumise absoluutne juurde-kasv nõudmisega võrreldes on suurem, kuid kasvutempod jää-vad maha - tulemusena suureneb kaubavarude käibekiirus ja alaneb varude tase käibepäevades.

5.6.

KAUBAVARUDE NORMEERIMINE

5.6.1.

Kaubavarude normeerimise tähtsas

Kaubavarud on kaubakäibebilansi tähtsaks koostis-osaks ja nad moodustatakse NSV Liidus plaanipäraselt; kau-bavarud määratakse kindlaks lähtudes jaekäibeplaanist. Seoses sellega, et kaubavarud on eelkõige kaubakäibemahust tuletatavaks suuruseks (näiteks kaubakäibeplaani ületami-ne muude võrdsete tingimuste juures nõuab ka suuremaid kaubavarusid), ei saa kaubavarude planeerimine piirduda ainult nende absoluutsumma määramisega. Kaubavarude plaa-nimine nõuab, et arvestades kaubavarusid mõjutavaid põhi-tegureid, oleks kindlaks määratud kindel kaubavarude mahu ja kaupade müüginahu vaheline suhe. See saavutatakse kau-bavarude normeerimisega - suhtarvu (kaubavarude norma-tiivi käibepäevades) kehtestamisega.

Määravaks kaubavarude plaanis ongi kaubavarude nor-matiiv käibepäevades. Plaani väljatöötamine algab norma-

tiivi kindlaksmääramisega. Kaubavarude plaan rahalises väljenduses saadakse varude normatiivi (käibepäevades) korrutamisel plaanilise IV kvartali ühepäevase jaekäibega.

Kaubavarude normatiivide kindlaksmääramine võimaldab reguleerida kaubavarude suurust ning kontrollida alaliselt varude seisundit ja liikumist nii kogu siseturul, regionaalsel turul kui ka üksikutes kaubandusorganisatsioonides. See omakorda võimaldab kontrollida kaubaressursside kasutamise õigsust ja otstarbekust kaubandusettevõtetes ning -süsteemides, aga ka liiduvabariigis tervikuna. Seega on varude normatiividel suur tähtsus kaubanduse seisundi ja kaubavarude kindlustatuse kontrollimisel üksikutes liiduvabariikides, samuti tööstusest täiendavalt saabuvate kaupade jaotamisel. Ent kaubavarude normeerimine etendab peale selle suurt osa ka mitmete teiste majanduslike näitajate planeerimise seisukohalt: kaubavarude seisund avaldab mõju kaubandusorganisatsiooni majandusliku tegevuse kõikidele külgedele. Varude suurusest sõltub laopindade ja kaupluste abiruumide vajadus; varude koosseisu tuleb arvestada laoruumide ehitamisel, et tagada igale kaubale nõuetekohased hoiutingimused; varude suurus mõjutab samuti käibekulude (säilitamis-, krediidikulude, kao) taset. Planeerides kaubavarusid teaduslikult ning töötades välja teaduslikult põhjendatud varude normatiivid, saab kaubandusorganisatsioon sellega ühelt poolt reguleerida kaubavarude suurust ning teiselt poolt kulutada ratsionaalselt oma vahendeid.

Kaubavarude planeerimisel tuleb arvesse võtta kaubavarude suurust ja käibekiirust mõjutavaid tegureid. See võimaldab kindlaks määrata teaduslikult põhjendatud kaubavarude suuruse, mis kindlustab jaekäibe edasise kasvu ja elanikkonna vajaduste rahuldamise.

Kaubavarude plaanimine peab tuginema igakülgsele põhjendatud arvestustele ning lähtuma reaalselt väljakujunenud nõudmise ja pakkumise vahekorra turul. Põhjendamatu varude vähendamine tingib kaubanduses häireid, järjekordi ja muid kaupade vähesusega seotud eitavaid tagajärgi (jaekäi-

beplaanide mittetäitmine, teenindamise halvenemine, defitsiitsuse süvenemine jne.). Arvesse võetakse ka nõudmise rahuldamise astet kaubagruppide lõikes, juurdeveo sagedust, sortimendi keerukust, kaupade füüsikalisi ja keemilisi omadusi, nende säilitamisvõimalusi, tegelikke kaubavarusid, kaubandusettevõtete iseärasusi, varude ja käibe struktuuri analüüsi andmeid.

5.6.2.

Kaubavarude ja käibekiiruse analüüs kui kaubavarude planeerimise tähtsaim eeldus

Kaubavarude ja käibekiiruse analüüs kaubandusorganisatsioonis peab näitama, millisel määral kindlustasid olemasolevad kaubavarud jaekäibe normaalse arengu analüüsita- val perioodil.

Kaubavarude piisavust võidakse hinnata kahel meetodil. Kaubavarude absoluutne piisavus tehakse kindlaks tegelike kaubavarude võrdlemisel normatiivsete varudega. Tuuakse välja kaubavarude hälve normatiivist (summas) üksikute kaubagruppide lõikes ning organisatsiooni kohta tervikuna.

Analüüsi käigus tehakse kindlaks, mis põhjustel kasvavad (vähenesid) kaubavarud normatiiviga võrreldes rohkem. Kaubavarude üleliigne suurenemine aasta lõpul võib olla tingitud mittenõutavate kaupade hankimisest; kaupade intensiivsest juurdeveost aasta lõpul (puuduhangete realiseerimine jm.); mõnede kaupade väiksemast realiseerimisest (kaupade saabumisega võrreldes) kitsa sortimendi tõttu; kontrolli nõrgenemisest kaupade saabumise üle, kusjuures hankijad vedasid suuri koguseid kohale vahetult kvartali lõpus, rikkudes graafikut.

Kaubavarude üleliigset vähenemist (normatiiviga võrreldes) võib põhjustada häiretega varustamine, tellimuste mittetäitmine, sortimendi puudulikkus, juurdeveoplaanide alatäitmine, mõnede kaupade kõrgendatud nõudmine, kaupade

realiseerimise kiirenemine. Kui kaubavarude vähenemine ei toonud endaga kaasa häireid kaubanduses ja kindlustativalik sortiment, siis võib kaubavarude vähenemist lugeda positiivseks. Vastupidisel juhul pole kaubavarude vähenemine õigustatud.

Analüüsi põhjal on vaja plaaniperioodiks välja töötada abinõud positiivsete tövõtete tugevdamiseks ning väljaselgitatud puuduste kõrvaldamiseks.

Plaanilisega võrreldes analüüsitakse ka käibekiirust (vt. eespool käibekiiruse näitajad) ning selgitatakse välja vabanenud või kinnikülmunud vahendite hulk. Kui käibekiirus on suurenenud, siis vabanes käibevahendeid summas, mis v o r d u b ühe päeva käive k o r d a päevade arv, mille võrra käibekiirus suurenes. Kui käibekiirus aeglustus, siis on tegemist käibevahendite kinnikülmutamisega.

Kui analüüsist ilmneb käibekiiruse märgatav kõrvalekaldu mine (aeglustumine või kiirenemine) normatiivist, on vaja analüüsida käibekiirust tähtsamate kaupade lõikes. Käibekiiruse aeglustumisel mittenõutavate kaupade varude suurenemise tõttu on vaja tarvitusele võtta abinõud niisuguste kaubavarude vähendamiseks - realiseerida need kaubandusorganisatsioonidele, kus selliseid kaupu nõutakse.

Suurt tähtsust omab kaubavarude analüüs ettevõtete lõikes. Kaubavarude õige paigutamine ettevõtete vahel, arvesse võttes jaekäibe mahtu ja kaubanduse tingimusi, on jaekäibeplaani täitmise vajalik eeldus. Näiteks ülenormatiivsete kaubavarude avastamisel võetakse tarvitusele abinõud nende kaupade müügi suurendamiseks või nende kaupade ümberpaigutamiseks kaubandusettevõtetesse, kus neid kaupu müügiks ei jätku.

Kaubavarude ja käibekiiruse analüüs igas üksikus ettevõttes toimub analoogilise meetoodika põhjal.

S u h t e l i n e piisavus tehakse kindlaks kaubavarude ning kaubakäibe proportsioonina. Saadud näitaja

(laovälde) iseloomustab kaubakäibe tagatust kaubavarudega (päevades).

Käibekiiruse analüüs peab näitama, mis tehti kaubandusorganisatsiooni poolt käibekiiruse suurendamiseks. Käibekiiruse muutumine oleneb eelkõige keskmiste kaubavarude arengust ja kaubakäibe arengust analüüsitava perioodil. Käibekiirus kasvab, kui

1) käive kasvab, aga varud vähenevad, jäävad samaks või kasvavad käibest aeglasemalt;

2) käive jääb samaks, aga varud vähenevad;

3) käive alaneb aeglasemalt, kui alanevad varud.

Seevastu käibekiirus aeglustub, kui

1) käive kasvab aeglasemalt, kui kasvavad varud;

2) käive jääb samaks, varud kasvavad;

3) käive väheneb, aga varud kasvavad, jäävad samaks või vähenevad käibest aeglasemalt.

Käibekiirus on kaubagruppide lõikes väga erinev. See- ga ettevõttes või organisatsioonis keskmine käibekiirus ei muutu mitte ainult keskmiste kaubavarude ja kaubakäibe muutumise tõttu, vaid ka kaubakäibe struktuuri muutumise mõjul. Kui käibekiirus on suurenenud seoses sellega, et kaubakäibes suurenes nende kaupade osatähtsus, mille käibevalde on väiksem, siis käibekiiruse kasv ei anna tunnustust kaubandusorganisatsiooni operatiivse töö parandamisest.

Et otsustada selle üle, millised on ettevõtte või organisatsiooni saavutused käibekiiruse tõstmisel, tuleb välja selgitada struktuurinihete mõju käibekiirusele. Struktuurinihete mõju käibekiirusele iseloomustab käibevalde muutuva struktuuri indeks ($I_{K_v}^{str.n}$).¹

---

¹ Indeksite kohta siin ja edaspidi vt. lähemalt U. Mereste jt., viidatud teos, lk. 125 - 135.
Markus. Tähistusi on osaliselt muudetud.

$$I_{K_V}^{\text{str.n}} = \frac{\sum K_{V0} \ell_{m1}}{\sum K_{V0} \ell_{m0}}, \quad (5.6)$$

kus ℓ_{m1} , ℓ_{m0} - iseloomustavad kaubakäibestruktuuri vastavalt analüüsitaval ja möödunud perioodil (või tegelikku ja plaanilist käibestruktuuri).

Struktuurinihete absoluutset mõju saab välja tuua järgmiselt:

$$\Delta K_V = \sum K_{V0} \ell_{m1} - \sum K_{V0} \ell_{m0}.$$

Kui käibevälte üldisest muutumisest maha arvata struktuurinihete mõjul toimunud muutus, siis ülejäänud iseloomustab kaubandusorganisatsiooni saavutusi käibekiiruse suurendamisel.

Kaubavarude käibekiirus avaldab omakorda mõju nii kaubandusorganisatsiooni keskmiste kaubavarude suurusele kui ka kaubakäibe mahule. On arusaadav, et mida kiiremini kaubad ringlevad, seda väiksemad võivad olla nende keskmised varud ja seda suuremaks kujuneb käive; sest

$$\bar{V} = k_V \cdot m;$$

$$\bar{V} = c \cdot M.$$

Keskmiste kaubavarude suhtelist muutumist kaubandusorganisatsioonis, selle tagajärjel, et käibekiirus kauplustes muutus, iseloomustab käibevälte indeks (I_{K_V}).

$$I_{K_V} = \frac{\sum k_{V1} \cdot m_1}{\sum k_{V0} \cdot m_1} = \frac{\bar{V}_1}{\bar{V}_0} \quad (5.7)$$

Käibesageduse indeks (I_{K_S}) iseloomustab kaubandusorganisatsiooni käibe mahu muutumist kaubavarude käibesageduse muutumise toimet.

$$I_{k_s} = \frac{\sum k_{s1} \cdot \bar{v}_1}{\sum k_{s0} \cdot \bar{v}_1} = \frac{M_1}{\sum k_{s0} \cdot \bar{v}_1} \quad (5.8)$$

Eeltoodud tegurite absoluutset mõju saab välja tuua järgmiselt.

Käibekiiruse mõju kaubavarudele $\bar{v}_{(k_s)} = \bar{v}_1 - \sum k_{s0} \cdot m_1$. See on summa, mis ettevõttel on läinud korda vabastada kaubavarude ringluse kiirendamise tagajärjel. Kui vahe on "+"-märgiga, siis on tegemist "kinnikülmutatud" summaga.

Käibekiiruse mõju jaekäibele $M_{(k_s)} = M_1 - \sum k_{s0} \cdot V_1$. Tulemus näitab mitme rubla võrra on suudetud kaupu müüa rohkem või vähem käibekiiruse muutumise tõttu.

5.6.3.

Kaubavarude normeerimise meetodika ja selle täiustamine

Kaubavarude iga liigi (jooksvad, sesoonsed, ennetähtaegsed) planeerimisel on omad iseärasused.¹

Käesoleval ajal on välja kujunenud kolm normaalvarude normeerimise meetodit.

1. Kogemuslik-statistiline meetod. See tugineb kaubavarude normatiivi kehtestamisele tegelike varude andmete põhjal rea aastate jooksul. Meetod näeb ette kaubavarude dünaamiliste ridade ja varude suurust mõjutavate tegurite (jaekäive, sesoonsed varud, kaubanduskonjunktuuri muutused) põhjalikku analüüsi ja nende tegurite võimalike muutuste arvessevõtmist edaspidiseks. See

---

¹ Siinkohal on käsitletud normaalvarude normeerimist. Märkusena olgu lisatud, et sesoonsed ja ennetähtaegsed kaubavarud ei ole seotud jooksva jaekäibega - nad on ette nähtud tulevaste vajaduste katmiseks. Sel põhjusel ei planeerita neid varusid käibepäevades, vaid rahalises väljenduses, lähtudes veoplaanidest.

meetod on küllalt lihtne, kuid põhiliseks puuduseks on, et tulevikku kantakse kas vähemal või rohkemal määral ka oleviku-mineviku puudused.

2. T e h n i l i s - m a j a n d u s l i k e a r - v e s t u s t e m e e t o d . Eelmise meetodi puudus nimetatud meetodi kasutamisel välistatakse. Meetod põhineb sellele, et iga sortimendilise positsiooni normatiiv määratakse lähtudes päeva keskmisest müügist, kehtestatud sortimendi nimetuste arvust, juurdeveointervallist ja kompleksusest, aga arvestades ka muid tegureid.

3. M a t e m a a t i l i s - s t a t i s t i l i s e d m e e t o d i d . Need on rajatud antud kaubakulgemise süsteemi (hulgibaas - kauplus, tehas - hulgibaas - kauplus) modelleerimisele muutuva nõudluse ja muutuvate juurdeveointervallide tingimustes. Eesmärgiks on sellise variandi valik, mis tagaks häireteta müügi.

Kõige sagedamini kasutatakse kaubavarude normeerimiseks esimest meetodit, harvemini teist ja väga harva kolmandat meetodit.

Eesmärgiga normaliseerida varusid kaubagruppide lõikes ja tugevdada kaubavarude üle operatiivset kontrollivõtet 1965. aastal kasutusele normaalarude arvestuslikud normid. (tab.29). Need kehtestati kaubagruppide lõikes riikliku ja kooperatiivse kaubanduse jaoks nii NSV Liidu kui ka liiduvabariikide kohta. Liiduvabariigid määrasid diferentseeritud normid iga kaubandusorganisatsiooni ja -ettevõtte jaoks.

Arvestuslikud normid ei ole staatilised, vaid nad vaadatakse teatud aja möödudes üle. Nagu nähtub majandusteaduslikust kirjandusest, on 1965. a. esitatud arvestuslikke normatiive osaliselt muudetud. 1970. a. olid ettenähtud arvestuslikud normatiivid järgmised: leival - 1 päev; lihal, vorstitoodetel, piimasaadustel, munadel - 5-10 päeva, margariinil - 25 päeva; kalal ja võil 2 - 3 nädalat. Suured varunormatiivid on ette nähtud lihakonservidel - 74, kalakonservidel - 91, juurviljakonservidel - 105, puuvil-

jakonservidel - 195, teel - 122 ja soolal - 220 päeva. Sellised suured varude normatiivid on tingitud tootmise seoonsusest ja juurdeveotingimustest.

Mittetoidukaupade arvestuslikud normatiivid hõlbivad üksikute kaubagruppide lõikes vähem: puuvillastel kangastel on varude arvestuslik normatiiv 127 päeva, villasel riidel 108 ja siidriidel 153, õmblustoodetel 112, peakatetel 117, pealistrikootoodetel 65, nahkjalatsitel 97, kummijalatsitel 103 päeva. Mõnevõrra kõrgem on kestvuskaukade varude arvestuslik norm.

Kaubavarude arvestuslike normatiivide määramisel võetakse arvesse eelkõige kaubaliste ressurssidega kindlustust, mitte aga nõuet tagada elanikkonna vajaduste täielik rahuldamine. Kui kaubaressursse on nõudluse rahuldamiseks ebapiisavalt, siis alandatakse normatiivi (ressursside ülekülluse korral normatiive suurendatakse). Selline varude normeerimise praktika oli õigustatud rea kaupade defitsiitsuse korral. Nüüd on tekkinud võimalus läheneda varude normeerimisele teaduslikult, lähtudes elanikkonna kasvava nõudluse täieliku rahuldamise vajadusest.

T a b e l 29

Kaubavarude arvestuslikud normid NSV Liidu
jaevõrgu jaoks käibepäevades¹

Kaubagrupp	Kokku	Sealhulgas	
		riiklik kaubandus	kooperatiivne kaubandus
Puuvillased kangad	86	76	96
Sukad, sokid	93	75	133
Majapidamisseep	92	74	110
Suhkur	59	52	68
Juurvili	23	24	19

¹ Märkus. Erinevustest normides liiduvabariikide lõikes annab tunnistust B.I. Gogoli poolt toodud näide: Ukrainas NSV-s on spordijalatsite varude normatiiv riiklikus kaubanduses 143 päeva, Kasahhi NSV-s 165 ja Läti NSV-s 118 päeva.

Probleemi teeb teravaks asjaolu, et hulgikaubanduses puuduvad mõningal määral jaevõrgu õigeaegseks kindlustamiseks vajalikud varud. Negatiivseks tuleb lugeda kaubavarude optimaalse suuruse määramise praktikas varunormatiivide vähendamist vahendite kokkuhoiu eesmärgil, kuigi selleks puuduvad vajalikud majanduslikud eeldused. Näiteks vähendati viimastel aastatel kaubavarude normatiivi riiklikus kaubanduses 10 päeva võrra, kuigi tegelikult domineerivad praegu kaubavarude suurendamist nõudvad tegurid.

Kaubavarud planeeritakse a b s o l u u t s u m m a s ja k ä i b e p ä e v a d e s . Lähtealuseks on varu määramine päevades ehk nn. varu normatiivi määramine. Riiklikus kaubanduses näeb kehtiv normeerimise kord ette varude normatiivide väljatöötamise igas kaubandusettevõttes, kellel on Riigipangas oma arvelduskonto. Nendele ettevõtetele, kel Riigipangas arvelduskontot ei ole, normeeritakse varud vastava kaubandusorganisatsiooni poolt.

Normeerimine seisneb varu normatiivi väljatöötamises kaubagruppide lõikes ning kaubavaru keskmise normatiivi määramises jaekäibe struktuuri alusel kaubandusorganisatsiooni kohta tervikuna.

Teaduslikult põhjendatud normeerimissüsteemi väljatöötamine on üks abinõu jaekäibe planeerimise teadusliku taseme tõstmiseks.

Kaubavarude plaanimisel määratakse nn. lõppvarud, s.t. varud plaaniperioodi lõpuks. Vahe alg- ja lõppvarude vahel näitab, milline peab olema kaubavarude juurdekasv või vähenemine.

Vaatleme, kuidas toimub kaubavarude normatiivi määramine kaubandusettevõttes (suuremates kauplustes). Kaua aega kasutati praktikas normatiivi määramiseks lihtsustatud meetodit. Lähteandmeteks olid

V_{min} - varu, mis peab kaubandusettevõttes alati olema. Aluseks keskmine päevane käive ja juurdeveointervall (mitme päeva tagant kaupa tuuakse);

$V_{\max}$ - suurim lubatav varu kaubandusettevõttes, siis kui kaupade vedu ei ole regulaarne.

Maksimaalne varu leiti järgmiselt:

$$V_{\max} = V_{\min} + J, \quad (5.9)$$

kus J - juurdeveointervall, mis näitab, mitme päeva möödudes uus kaubasaadetus saabub.

Varude normatiiv määrati kindlaks nn. optimaalse varuna:

$$V_{\text{opt.}} = \frac{V_{\min} + V_{\max}}{2}. \quad (5.10)$$

Sellises metoodikas on vähe teoreetilist põhjendatust, see tugineb suuremalt jaolt kogemustele.

Käesoleval ajal määratakse kaubavarude normatiivi vastavalt 1964. a. NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee, NSV Liidu Rahandusministeeriumi ja NSV Liidu Riigipanga poolt kinnitatud instruksioonile.¹ See instruksioon etendas positiivset osa kaubavarude normeerimise teadusliku taseme tõstmisel.

Kaubavaru jaotatakse neljaks elemendiks:²

- V_1 - kaupade viibimise aeg kaubandusorganisatsioonis kaubavaruna;
- V_2 - kauba vastuvõtu, kontrollimise ja müügiks ettevalmistamise aeg;
- V_3 - kaupade teel viibimise aeg;
- V_4 - garantii(kindlustus)varu hankimise ebaühtluse, käibe või nõudmise muutumiste juhuks.

---

¹ Инструкция о нормировании оборотных средств государственных предприятий и организаций розничной и оптовой торговли и общественного питания.

² Siinkohal toodud tähistused ja valemid on autoripoolsed ja vastavad instruksioonis toodud metoodikale.

V_1 on kaubavaru kõige suurem koostisosa. See jaguneb omakorda kaheks:

V_{1a} - varu, mis peab pidevalt olema müügisaalis kaupade demonstreerimiseks ja ostjatele kätteandmiseks;

V_{1b} - varu, mis on ette nähtud regulaarse müügi kindlustamiseks kuni järjekordse saadetise saabumiseni.

E s i m e s e o s a määramisel võetakse aluseks eraldi iga kaubagrupi kohta sortimendi ulatus (arv), millega ettevõtte peab kaupleva, ja kaubaühiku keskmine hind. Need korrutatakse omavahel ja liidetakse juurde keskmine päevakäive. Selleks, et seda varu päevades väljendada, jagatakse saadud absoluutsumma antud kaubagrupi keskmise päevakäibega.

$$V_{1a} = \frac{(S \times H) + m}{m}, \quad (5.11)$$

kus S - sortimendi arv;

H - kaubaühiku keskmine hind;

m - päevane käive.

T e i n e o s a kehtestatakse iga kaubagrupi jaoks, lähtudes juurdeveointervallist, mis iseloomustab, missuguse ajavahemiku möödumisel toimub juurdevedu (näitab kaupade saabumise perioodilisust). Seejuures juurdeveointervall määratakse arvestades hanke kompleksust.

Hanke kompleksus	Nimetuste arv, mis keskmiselt
(kompleksuse koefitsient) =	saabub ühes partiis (S_0)
(K_k)	$\frac{\text{Nimetuste arv, mis peab pidevalt}}$
	$\text{müügil olema } (S)$

Juurdeveoprotsessis üksikute kaubavarude suurus kõigub maksimumilt (juurdeveomomendil) miinimumini (vahetult enne juurdeveomomenti). Seepärast võetakse kaubavaru teise osa norm suurus, mis võrdub $1/2$ juurdeveointervallist.

$$V_{1b} = \frac{1}{2} \frac{\bar{J}}{\bar{S}_0} = \frac{J \cdot S}{2 S_0} = \frac{J}{2 K_k}. \quad (5.12)$$

V_{1a} ja V_{1b} kokku moodustavad varude esimese elemendi, s. o. kaubandusliku varu.

$$V_1 = V_{1a} + V_{1b} = \frac{(S \times H) + m}{m} + \frac{J}{2 K_k} \quad (5.13)$$

V_2 (vastuvõtu, kontrollimise ja müügiks ettevalmistamise aeg) sõltub kauba keerukusest. Lihtsa sortimendiga kaup võetakse vastu 1 päeva jooksul, keeruka sortimendiga kauba vastuvõtmine vältab 2 - 3 päeva.

V_3 (teeloleku aeg ehk nn. transportvaru) lülitab endasse ajavahemiku maksenõude maksmise kuupäevast kuni kauba saabumise kuupäevani. Seda varu ei arvestata kaubagruppide lõikes, vaid organisatsiooni kohta tervikuna. See aeg on väike, kui varustavad kohalikud hulgibaasid, teistest liiduvabariikidest saabuvate kaupade osas kuni seitse päeva.

V_4 (garantiivaru) kehtestatakse kindla protsendina kaubavaru suurusest. Toidukaupade (iga päev nõutavate kaupade) garantiivaru on 100 % kaubavarust, mitte iga päev nõutavate toidukaupade ja tööstuskaupade garantiivaru - 50 %,

$$\text{s. t. } V_4 = V_{1a} + V_{1b} = V_1 \text{ (toidukaupadel)} \quad (5.14)$$

$$\text{ja } V_4 = \frac{V_{1a} + V_{1b}}{2} = \frac{V_1}{2} = 0,5 V_1 \text{ (tööstuskaupadel ja iga päev nõutavatel toidukaupadel)}. \quad (5.15)$$

Kasutades eespool toodud tähistusi, saame järgmised valemid:

a) toidukaupade jaoks

$$\begin{aligned} V_n &= 2V_1 + V_2 + V_3 \\ \text{ehk } V_n &= 2\left(\frac{(S \times H) + m}{m} + \frac{J}{2K_k}\right) + V_2 + V_3 = \frac{2(SH + m)}{m} + \frac{J}{K_k} + \\ &+ V_2 + V_3 = \frac{2SH}{m} + 2 + \frac{J}{K_k} + V_2 + V_3 ; \end{aligned} \quad (5.16)$$

(See seos lihtsustub, kui meil on tegemist lihtsa sortimendiga toidukaubaga ja kohalike hankijatega: sellisel juhul

hul ei ole vaja arvesse võtta kompleksuse koefitsienti ning ka varude teist ning kolmandat elementi pole vaja spetsiaalselt välja tuua.)

b) mittetoidukaupade jaoks

$$V_n = 1,5 V_1 + V_2 + V_3$$

$$\text{ehk } V_n = 1,5 \left(\frac{SH + m}{m} + \frac{J}{2K_k} \right) + V_2 + V_3$$

$$\text{ehk } V_n = \frac{1,5 SH}{m} + 1,5 + \frac{3}{4} \frac{J}{K_k} + V_2 + V_3. \quad (5.17)$$

Tarbijate kooperatiivide jaoks on välja töötatud analoogiline meetod.¹

Nii saadakse varude normatiiv käibepäevades. Normatiiv rahalises väljenduses leitakse korrutades normatiivi päevades ühepäevase käibega. See arvutatakse mitte aasta keskmise, vaid IV kvartali keskmise päevakäibe põhjal. IV kvartali käive võetakse aluseks sellepärast, et sel ajal on harilikult kõige suurem müük aasta jooksul, ja ka sel põhjusel, et varude kujunemine aasta lõpus toimub just viimase kvartali jaekäibe mõju all.

$$V_n (\text{summana}) = V_n (\text{päevades}) \cdot m (\text{IV kv.})$$

ehk

$$V_n (\text{summana}) = \frac{V_n (p) \cdot M}{P} \quad (5.18)$$

IV kvartali jaekäibe võtmine kaubavarude normeerimise aluseks tuleneb praktika vajadustest. Kuni 1965. a. olid normatiivid ühtsed kõikides kvartalites. Kuna aga I kvartalis on müük tavaliselt väiksem kui IV kvartalis, siis andsid ühesugused kaubavarud I ja IV kvartali jaoks erineva normatiivi. Seega kaubavarud aasta alguses, arvestatuna I kvartali käibest, osutusid juba teatud määral ülenormatiivseiks, samal ajal kui kaubavarud, mida arvesta-

¹ Указания по анализу и планирования хозяйственной деятельности райпотребсоюза. М., изд. "Экономика", 1964, стр. 92 - 95.

ti IV kvartali käibest, vastasid normatiivile. Sellepärast, et saada selget ülevaadet kaubavarude tegelikust olukorrast, võetaksegi praegu I kvartali normatiivi arvestamisel aluseks möödunud aasta IV kvartali käive ja aastane kaubavarude normatiivi juurdekasv lisatakse võrreldes osades igale kvartalile.

Üksikuteks kvartaliteks võib kehtestada ka erinevad kaubavarude normatiivid, kui vastava kauba müügis ja sisetulekus täheldatakse suuremaid sesoonseid kõikumisi.

Kaubavarude üldsumma leidmiseks kaubandusorganisatsioonis või -ettevõttes liidetakse selle metoodika järgi leitud kõigi kaubagruppide normatiivid. Saadud varude üldnormatiivsummas (ΣV) jagatakse planeeritava aasta IV kvartali ühepäevase käibega (Σm). Tulemus annab keskmise kaubavarude normatiivi päevades ettevõtte või organisatsiooni jaoks.

Niisugust arvestust võib läbi viia järgmise tabeli kujul (tabel 30).

T a b e l 30

Keskmise kaubavarude normatiivi arvestus kaupluses¹

Kaupade ja kaubagruppide nimetused	Käive IV kvartalis	Päevane käive	Kaubavarude normatiiv päevades	Kaubavarude summa
1			(1)	(2)
2				
...				
Kokku	ΣM	Σm	$\frac{\Sigma V}{\Sigma m}$ (4)	ΣV (3)

Analoogiliselt määratakse kindlaks ka varude normatiiv kaubandusorganisatsiooni kohta tervikuna. Kaubandusorganisatsiooni kaubavarude üldsumma (kõikide kaupluste kaubavarude üldsumma) jagatakse kaubandusorganisatsiooni keskmise päevase kaubakäibega.

¹ Sulgudes toodud arvud tähistavad arvutuste järjekorda.

Kaubavarude normatiivi arvestus kaubandusorganisatsioonis planeeritava aasta IV kvartaliks

Kaupade ja kaubagruppide nimetused (või kauplused)	Kaubavarude plaaniline summa (tuh. rubl.)	Planeeritava aasta IV kv. päevane jae- käive (tuh. rubl.)	Kaubavarude normatiiv planeeritava aasta lõpuks (päevades)
1			
2			
...			
Kokku	$\sum v$	$\sum m$	$\frac{\sum v}{\sum m}$

Igas kaubandussüsteemis toimub kaubavarude normatiivi arvestus neile alluvate organisatsioonide materjalide alusel. Seejuures normaalkaubavarude koondnormatiiv liidub bariigi kaubandusministeeriumi ja iga kaubandussüsteemi jaoks eraldi peab vastama kaubavarude normatiivile käibepäevades suuruses, mis on kehtestatud nende süsteemide finantsplaanis.

Pidades ilmas mõningaid esinenud puudusi, on majandusteadlased asunud käsitletud meetodikat täiustama. M. Darbinjani järgi on põhilisteks puudusteks järgmised.¹

1. Normide täpsustamist nähakse ette ainult suuremate muutuste korral. Selle tulemusena jaekäibe suurenemisel V_n (päevades) jääb muutumatuks, aga V_n (summas) kasvab proportsionaalselt käibe kasvule. Eespool oli aga kindlaks määratud, et ettevõtetes toimivad praktiliselt teised tendentsid: käibe kasv viib V_n (päevades) vähenemisele ja, käibega võrreldes, V_n (summas) väiksemale kasvule.

2. Täiendusvaru on kaubavarude põhielemendiks, selle suurus peab olema kindlasti põhjendatud. Instruktsioonis

¹ М.М. Дарбинян, указ. раб., стр. 209.

soovitatakse aga lähtuda arvutamisel tegelikust juurdeveo sagedusest ja regulaarsusest. Seega viiakse kõik juurdeveo organiseerimise puudused normatiividesse sisse. Soovitatakse isegi sagedasemat juurdevedu, ehkki see suurendab transpordikulusid, samuti veo organiseerimiskulusid. Ülesanne on valida optimaalne partii suurus ja juurdeveointervall. Selle leidmiseks ei ole aga instruksioonis juhendeid antud.

3. Soovitav kompleksuse koefitsiendi arvestus on õige ainult sel juhul, kui kõiki nimetusi kaubagrupis nõutakse ühtlaselt, kuid see on praktikas erandjuht.

4. Ebaõige on ka garantiivaru arvestusmeetod. Garantiivaru suurus peaks olema seotud teenindamise tasemega, kindlustusvaru soetamise kulude suurusega ning nõudluse ja juurdeveointervallide kõikumisega.

Nende puuduste ületamiseks soovitab M. Darbinjan viia kaubavaru arvutamise metoodikasse sisse mitmeid muudatusi. Lühidalt seisnevad need järgmises.

Kõigepealt kaubavaru kaubandusettevõttes võib jagada tinglikult viieks elemendiks, välja arvatud varud teel, mis kaupluste varudes olulist osa ei etenda (hulgiladudes see-ga koos teel olevate varudega kuus elementi).

1. element - töövaru (V_t), s. o. varu osa, mis peab alaliselt asuma kauba väljastamise kohtades (seksioonis, kaupluses). See on sortiment suuruste, kasvude, täidluste, mudelite, tegumoodide, kangaste värvide jne. lühikes ning ulatab sadadest kuni tuhandete kaubaühikuteni. Iga kauba jaoks ja iga ettevõtte jaoks on see alaline, ühesugune ning erinevates ettevõtetes erinev (mida suurem ettevõtte, mida kitsam spetsialiseerumine - seda suurem). Vastavalt kaubakäibe kasvule see varu osa kasvab, kuna käibe kasv on seotud sortimendi laienemisega või siis võimaldab seda laiendada. See on otsene, kuid mitte lineaarne (proportsionaalne) sõltuvus: nimetuste arv erineva käibemahuga kauplustes erineb vähem kui nende kaubakäibe suurus.

2. element - kaubasaalis või kõrvalruumides paiknev kaubavaru (V_k), mis peab tagama päevase käibe. See osa kasvab proportsionaalselt kaubakäibega.

3. element - varu, mis on vastuvõtmise, prakeerimise, müügiks ettevalmistamise staadiumis (V_e), ja võrdub ajaliselt üldreeglina 1 - 2 päevaga. Töö organiseerimistase tõstmise ja mehhaniseerimise tulemusena võib seda osa vähendada.

Need kaubandusettevõtte kaubavaru kolm osa moodustavad alalise varu.

4. element - kindlustusvaru (V_g) sõltub nõudluse ja juurdeveointervallide kõikumisest (dispersioonist) ja teenindamistasemest. Printsipiaalselt peaks see varu muutuma otseproportsionaalselt kaubakäibele, kuid praktikas toob kaubakäibe mahu kasv kaasa nende suuruste kõikumise vähenemise ja seepärast võib kindlustusvaru kasvada suhteliselt väiksemas ulatuses.

$$V_g = K \cdot \sigma, \quad (5.19)$$

kus K - koefitsient, mis on seotud teenindamise tasemega;

σ - nõudluse või kaubakäibe keskmine ruuthälve.

5. element - täiendusvaru, s. o. varude muutuv osa; on seotud varude jooksva täiendamisega, müüdud kaupade hüvitamisega. Lihtsamal juhul võrdub ta poolega juurdeveopartii suurusest, mis on määratud Wilsoni valemiga.

$$V_j = \frac{1}{2} q_0 \quad (q_0 = \sqrt{\frac{2MQ_1}{Q_2P}}) \quad - \text{Wilsoni valem} \quad (5.20)$$

Vastavalt varude juhtimise kõige lihtsamale mudelile võrdub seega keskmine varu (normatiiv)

$$\bar{V} = V_t + \bar{m} + V_e + K \cdot \sigma + \frac{1}{2} \sqrt{\frac{2MQ_1}{Q_2P}}, \quad (5.21)$$

- kus V_t - töövaru;
 $\bar{m}$ - keskmine päevane nõudmine või realiseerimine;
 V_e - varu kaupade ettevalmistamiseks;
 M - nõudluse (kaubakäibe) aastamaht;
 Q_1 - kulud tellimuste täitmiseks;
 Q_2 - kulud tooteühiku hoiustamiseks ajaühikus;
 P - üldine ajaintervall (perioodi pikkus).

Kõik andmed tuuakse naturaalses väljenduses ja selletõttu saame naturaalses väljenduses ka keskmise varu. Rahalises väljenduses saame normatiivi, kui päevane keskmine nõudlus on antud rahalises väljenduses ja on teada ka keskmine hind.

Vastavalt toodud valemile toob nõudluse (kaubakäibe) kasv kaasa V_t , V_k , V_e ja V_g suurenemise. Kõigi nende elementide kasv jääb aga maha nõudluse (kaubakäibe) kasvutempost.

Nõudluse (käibe) kasv nii naturaalses kui väärtuselises väljenduses nõuab muude võrdsete tingimuste juures varude normatiivi suurenemist vähesemal määral (nõudlus, kaubakäibe on ruutjuure all).

Seega on esitatud mudel lähedane kaubavarude muutumistendentsidele. Mudel annab meile varude normatiivi kas naturaalses või väärtuselistes näitajates, mitte käibepäevades, nagu praktikasse juurutatud metoodika põhjal saadakse.

Beltooduga seoses peetakse ebaotstarbekaks määrata kaubandusettevõtte kaubavarude normatiivi päevades, kuna sellisel juhul kehtestatakse lineaarne (proportsionaalne) seos varude ja käibe vahel. Õigem on kehtestada normatiiv naturaalses või rahalises väljenduses.

Uue planeerimiskorra tingimustes ei ole otstarbekas kehtestada ettevõtetele kõrgemalt poolt nn. arvestuslikke kaubavarude normatiive, sest konkreetsete tingimuste arvesse võtmine on võimalik ainult ettevõtetes endis. Liiga kõrgete normatiivide kehtestamine on ettevõtetes välistatud ka kõrgemalt poolt planeeritavate käibe- ja kasuminäitajate tõttu.

KAUBAVARUDE TEADUSLIKU JUHTIMISE OLMUS

NLKP XXIV kongressi direktiivides rõhutatakse vajadust täiustada rahvamajanduses riiklike reservide ja materiaalse ressursside varude planeerimist, kujundamist ja kasutamist. Et ühiskonna materiaalsest varudest moodustavad suure osa just kaubavarud, siis on viimaste ratsionaalsel kasutamisel eriti suur tähtsus.

Sotsialistliku majanduse planeerimise iseloom võimaldab kehtestada häireteta kaubanduse jaoks mitte ainult vajalikku kaubavarude suurust, vaid määrata ka igas kaubakulgemise lülis kaubavarude kõige ökonoomsema suuruse. Sellele vaatamata võime kaubavarude liikumises täheldada funktsionaalset vastuolu. See seisneb selles, et ühelt poolt on vaja kujundada kaubavarusid, hoolitseda selle eest, et kaubandusorganisatsioonis oleks alaliselt nõutavate kaupade müügivarud, kuid teiselt poolt tuleb kiirendada ka kaubavarude liikumist kõigis kaubakulgemise lülides s. o. - müüa kaupu võimalikult kiiresti. Selle vastuolu ületamiseks on vaja alati kujundada selline varude suurus, mis kindlustaks kõigi elanikele vajalike kaupade häireteta müügi varude minimaalse suuruse juures. Alaliselt vähenevaid varusid on vaja müügihäirete vältimiseks õigeaegselt täiendada.

Kaubavarud teenivad taastootmisprotsessi huve ainult juhul, kui nende suurus ei ületa optimaalset proportsiooni jaekäibe suhtes. Kui kaubavarude suurus väljub tootmise, käibe ning tarbimise iseloomu ja mahu poolt äramääratud optimaalsetest piiridest, hakkavad kaubavarud vastavalt selle rikkumise ulatusele alandama ühiskondliku tootmise efektiivsust ja tekitavad suurt materiaalselt kahju nii kaubandusele kui ka rahvamajandusele tervikuna.

Kahju toovad nii üleliigsed kaubavarud kui ka varude

puudumine. Üldreeglina tuleb kaubakulgemise organiseerimine seda kergem, lihtsam ja odavam, mida väiksemad on varud. Kuid sellega võivad kaasneda häired kaubanduses, defitsiitsus, mittetäielik sortiment, mille lõpptagajärjeks on tavaliselt nõudluse mitterahuldamine ning kaubakäibe vähenemisest tingitud kaudsed kahjumid. Teiselt poolt on kahjulikud ka üleliigsed varud: täidavad ladusid, lõpetavad oma liikumise, ei vabasta kohta ega rahalisi vahendeid toodetavate ja elanikkonnale vajalike kaupade jaoks.

Varude üleliigne suurenemine suurendab ka kulutusi nende moodustamisele, säilitamisele ja töötlemisele. Ühtlasi võivad mõningatel juhtudel tekkida õigustamatud kulud (näiteks vahendite kinnikülmutamine mittevajalikesse varudesse, krediitkulude kasv), kaupade kvaliteedi langemine, tarbimisomaduste halvenemine, moraalne vananemine, mis toovad kaasa nende kaupade allahindamise või mahakandmise (kahjud kaupade riknemisest).

Järelikult kaubavarude kujundamisel tuleb viia ja viiakse ellu sotsialistliku majandamise üldist printsiipi - optimaalsuse printsiipi, mis kohandatuna kaubavarude jaoks, tähendab kaubakäibe häireteta katmist kõige väiksemate kulustega.

Ülesanne seisneb seega varude optimaalse suuruse määramises (kõigis kaubakulgemise lülides), mis tagaks

- häireteta kaubanduse,
- kaupade maksimaalse realiseerimise,
- elanikkonna nõudluse kõige täielikuma rahuldamise,
- kaubakäibeplaanide täitmise minimaalsete kuludega (moodustamis-, säilitamis-, töötlemis- ja veokulud).

Varude teadusliku juhtimise sihiks ongi kaubandusettevõtete varustamise korra kindlaksmääramine ja sellise optimaalse varumahu ja -taseme arvutamine, mis kindlustaks tulevaste perioodide nõudluse rahuldamise minimaalsete kulude juures.

Käesoleval ajal pööratakse kaubavarude juhtimisele suurt tähelepanu, on välja töötatud mitmeid meetodeid nende ar-

vestamiseks ja kontrollimiseks. Varude juhtimise teooriat kasutatakse vajalike tootmisvõimsuste, instrumentide, seadmete, transpordivahendite, personali ja sularaha arvestuste tegemisel. Kirjanduse andmeil vähendas varude teadusliku juhtimise juurutamine üldist varude taset mõnedel juhtudel 20 - 30 %. Teistel juhtudel suurenes ladude käive 50 %, ilma et varusid ja tööliste arvu oleks suurendatud.¹

Kaubavarude juhtimine on keeruline. Käesoleval ajal ei ole NSV Liidus välja töötatud ühtset, üldist juhtimiskeemi, vaid ainult mõningad elemendid, mudelid, mida on võimalik kasutada teatud tingimustes. Iga situatsioon nõuab erisugust lähenemist, oma skeemi.²

Varude juhtimisel on kõige tähtsam süsteemne lähenemine probleemile, mitte tehniliste vahendite - elektronarvutustehnika kasutamine, kuigi viimaste rakendamine kergendab kaheldamatult probleemi lahendamist, võimaldab reageerida konjunktuurimuutustele.

Et suur osa kaubalis-materiaalsetest väärtustest (1/4 rahvamajanduse väärtustest) on kontsentreeritud kaubanduses, siis sõltub varude juhtimise teaduslikest meetoditest saadav efekt nende kaubanduses juurutamisest. Reeglina kasutatakse teaduslikke meetodeid massiliselt nõutavate kaupade varude juhtimisel. Harva nõutavate kaupade puhul, nagu antikvariaadikaubad, juveelitooted, karusnahad, seda meetodit esialgu ei kasutata.

Kaubavarude teadusliku juhtimise tähtsamateks elementideks on kaupade juurdeveointervall ja regulaarsus (nn. kaubavarustamise parameetrid). Nende parameetrite mää-

---

¹ Ф. Ханссменн. Применение математических методов в управлении производством и запасами. М., изд. "Прогресс", 1966, стр. 71; Д. Букан Э. Кенингсберг, Научное управление запасами. М., изд. "Наука", 1967, стр. 63.

² Mitmeid staatilisi ja dünaamilisi mudeleid sisaldab M. Darbinjani monograafia. Vt. M. Darbinjan, указ. раб. стр. 147-187.

ramise täiustamine ongi sisuliselt kaubavarude teaduslik juhtimine kitsamas mõttes.

Kaubavarude juhtimise olemuse selgitamiseks tutvustame siinkohal nende parameetrite määramise täiustamise võimalusi hulgibaaside jaoks.¹

Kaubavarustamissüsteemi põhiparameetrid on omavahe- lises sõltuvuses järgmiselt:

$$h = \frac{H}{n} ; \quad n = \frac{H}{h} ; \quad (5.22)$$

$$J = 360 \cdot \bar{V} = \frac{h}{2} ,$$

kus H - hanke aastama ,

h - ühe hanke suurus;

n - hangete arv kogu perioodi jooksul;

J - intervall kahe hanke vahel ehk maksimaalne varu;

$\bar{V}$ - keskmine jooksev varu.

On küllaldane, kui määrata nendest kindlaks üks (ühe optimaalne suurus), sest ülejäänud on selle abil kergesti tuletatavad.

Kaupade kulgemise süsteemis figureerivad kaht liiki kulud, mis on pöördvõrdelises sõltuvuses:

1) kulud, mis on seotud han- kimisega (veokulud)	2) kulud varude säili- tamiseks
- transpordikulud hankimi- sel, laadimisel	- säilitamiskulud
- kulud vastuvõtmisel ja kvaliteedi kontrollimi- sel	- oma laohoonete ülalpidamis- kulud
- posti-telegraafikulud	- üürimaks teiste organisat- sioonide ladude kasutamise eest
- peale selle hankija ku- lud, mis on seotud tel- limuse komplekteerimise- ga	- maksed käibevahendite eest, mis on mahutatud kaubavaru- desse (kõik, mitte ainult krediidikulud laenatud va- hendite kasutamise eest, sest tervikuna kannab rah- vamajandus kahjusid nii lae- natud kui ka omavahendite varudesse immobiliseerimisest)
Sellest seisukohast on kõi- ge <u>ökoonoomsem</u> selline kau- bakulgemise skeem, mis näeb ette kõige suurema interval- li järjekordsete hangete va- hel.	Kui neid kulusid silmas pida- da, siis on <u>ökoonoomsem</u> väik- sem varude norm ja väiksem juurdeveointervall.

¹ Vt. lähemalt Ю. Грызанов, А. Файницкий. Управление

Kaubakulgemise optimaalse organiseerimise ja kaubavarude normeerimise probleemid tuleb lahendada rahvamajanduse efektiivsuse positsioonidelt. Sellest kriteeriumist lähtudes tuleb häireteta müük tagada minimaalsete kulutustega.

Kui a - varu ühe väärtuselise ühiku ülalpidamiskulud aastas,

b - ühe partii juurdeveokulud,

siis aastakulud varude ülalpidamiseks on $a \cdot \bar{V}$

ja aastakulud varude hankimisel $- b \cdot n$.

Summaarsed kulud aastas kogu kaubakulgemise süsteemis on vastavalt

$$a \cdot \bar{V} + b \cdot n.$$

Matemaatiliselt on tõestatud, et minimaalsed summaarsed kulud saadakse siis, kui mõlemad võrrandi liikmed on võrdsed:

$$a \cdot \bar{V} = b \cdot n.$$

Kuna $\bar{V} = \frac{h}{2}$ ja $h = \frac{H}{n}$,

siis $\bar{V} = \frac{H}{2n}$.

Asendamine viib järgmise võrdsuseni:

$$a \cdot \frac{H}{2n} = b \cdot n, \quad \text{millest } n = \sqrt{\frac{a \cdot H}{2b}}.$$

Nii saame määrata hangete optimaalse arvu (n). Selle abil määratakse teised parameetrid.

Isegi kõige lihtsama majandusmatemaatilise mudeli kasutamine põrkub praktikas kokku mitmete raskustega. Nimelt puudub informatsioon, et määrata eraldi kulusid juurdeveoks ja kulusid juurdeveo tagamiseks. Sellega seoses pidasid autorid otstarbekaks modifitseerida mudel selliselt, et selle

товарными запасами: частота и равномерность завоза. - "Советская торговля", 1971, № 6, стр. 47-50.

Märkus: Tähistusi on mõnevõrra muudetud.

kasutamisel võiks piirduda minimaalse informatsiooni hulga-
ga.

Oletati, et $\frac{a}{b}$ on alaline püsiv suurus kõigi kaubaposisitsioonide osas antud kaubagrupi sisemuses.¹ Seda arvesse võttes on võimalik mudelit ümber kujundada:

$$n = \sqrt{\frac{a}{2b}} = \sqrt{\frac{a}{2b}} \sqrt{H}. \quad (5.23)$$

Kuna $\frac{a}{b}$ on püsiv, siis ka $\frac{a}{2b}$ on püsiv ($= K$) ja $n = K\sqrt{H}$. See on mudel üksikute kaubaposisitsioonide hangete optimaalse arvu leidmiseks.

Kaubagrupi jaoks on mudelil järgmine kuju:

$$\sum n = K \sum \sqrt{H}$$

K määratakse iga kaubagrupi jaoks eelmise aasta aruandeliste andmete põhjal.

Sellise mudeli jaoks vajalik informatsioon leidub igas hulgibaasis (hangete maht aruandeaastal ja planeeritava aastal positsioonide lõikes; hangete arv kaubagruppide lõikes aruandeaastal) ja ta on küllalt efektiivne juurdeveointervalli ja jooksvate varude planeerimiseks hulgikaubanduses, kus varude põhjendatud kujundamine suure käibemahu tõttu on eriti tähtis.²

---

¹ Seda oletust põhjendati majanduslikult. Viidati osalisele põhjendusele järgmises allikas: Д.И. Рыжиков. Управление запасами. М., изд. "Наука", 1969.

² Krasnodari hulgibaasis "Roskulttorg" tehti arvutused elektronarvutusmasinal "Minsk 22". Tulemused näitasid, et selle mudeli alusel planeerides on võimalik normaalvarusid vähendada peaaegu 40 % (aastane kokkuhoid 90 tuh. rubl.). Vt. Д. Грызанов, А. Файницкий, указ. раб., стр. 50.

Kasutatud kirjandus

- Lenin, V.I. Teosed. 3. kd.
- Marx, K. Kapital. 2. kd.
- Breznev, L.I. NLKP Keskkomitee aruanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIV kongressile. Tln., 1971.
- ENSV rahvamajandus 1970. a. Statistiline aastaraamat. Tln., 1971.
- Kossõgin, A.N. NLKP XXIV kongressi direktiivid NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta (1971-1975) plaani kohta. Tln., 1971.
- Mereste, U., Straž, S., VOLT, V. Kaubandusstatistika I. Tartu, 1972.
- Mereste, U., Straž, S., VOLT, V. Kaubandusstatistika II. Tartu, 1972.
- Sauks, F., Kaubanduse olemus ja tema osa sotsialistlikus ühiskonnas. Tartu, 1973.
- Букан Д., Кенингсберг Э. Научное управление запасами. М., 1967.
- Генкина Л. Как рассчитать оптимальный размер товарных запасов. - "Советская торговля", 1967, № 2.
- Гоголь Б.И. Экономика советской торговли. М., 1971.
- Гребнев А.И. Автоматизированная система планирования розничного товарооборота. М., 1972.

- Грызанов Ю., Файницкий А. Управление товарными запасами: частота и равномерность завоза. - "Советская торговля", 1971, № 6.
- Дарбинян М. Товарооборот: структурные сдвиги. - "Советская торговля", 1971, № 8.
- Дискуссия об оптимальном планировании. М., 1968.
- Доходы и покупательский спрос населения. М., 1968.
- Иванова Г. Об уценке уровня товарооборота в республиках. - "Советская торговля", 1971, № 8.
- Каганов Е.Д. Социалистическое воспроизводство и рынок. М., 1971.
- Калинин И.И. Нормирование товарных запасов. М., 1962.
- Корженевский И.И. Основные закономерности развития спроса в СССР. М., 1965.
- Коровкин Г.Н. Народное потребление и торговля. М., 1969.
- Лёвин А.И. Социалистический внутренний рынок. М., 1973.
- Майер В.Ф. Доходы населения и рост благосостояния народа. М., 1968.
- Методика расчета платежеспособного спроса населения на товары народного потребления. Новосибирск, 1965.
- Методические вопросы изучения уровня жизни трудящихся. Вып. I. М., 1959.
- Методические вопросы изучения уровня жизни трудящихся. Вып. II. М., 1962.
- Народное хозяйство СССР. 1922-1972. Юбилейный статистический ежегодник. М., 1973.
- Некоторые сравнительные статистические данные об экономике, культуре и развитии народного хозяйства по Советскому Союзу и Эстонской ССР за 1970 год. Составители работы Кютис И.А. и Фридолин В.В. Таллин, 1972.

Опыт применения математических методов и ЭВМ в экономико-математическом моделировании потребления. М., 1968.

Основы экономики торговли. М., 1973.

Рекомендации по определению структуры платежеспособного спроса населения на товары народного потребления. М., 1966.

Римашевская Н.М. Экономический анализ доходов рабочих и служащих. М., 1965.

Рыжиков Ю.И. Управление запасами. М., 1969.

Скворода К.М. Экономические методы управления торговлей. М., 1973.

Смоленчук А.А. Альбом наглядных пособий. Экономика и планирование советской кооперативной торговли. М., 1973.

Указания по анализу и планированию хозяйственной деятельности райпотребсоюза. М., 1964.

Хэнсменн Ф. Применение математических методов в управлении производством и запасами. М., 1966.

Швырков В.В. Экономико-математический анализ потребительского спроса. М., 1966.

Шуляк П.И. Товарооборот и товарные запасы потребительской кооперации СССР. М., 1967.

S i s u k o r d

1. peatükk. JAEKÄIVE JA TEMA ARENGU SEADUS-	
PÄRASUSED	3
1.1. Jaekäibe mõiste	3
1.2. Jaekäibe rahvamajanduslik tähtsus	10
1.3. Jaekäibe arengu seaduspärasused..	13
1.4. Jaekäibe sesoonsus	45
2. peatükk. JAEKÄIBE RIIKLIK PLAAN, SELLE SISU JA NÄITAJATE SÜSTEEM	54
2.1. Jaekäibe riikliku planeerimise olemus ja tähtsus	54
2.2. Jaekäibe riikliku plaani näitajate süsteem	60
3. peatükk. JAEKÄIBE PLANEERIMINE LIIDUVABARIIGIS.	67
3.1. Jaekäibe üldmahu määramine	67
3.1.1. Elanikkonna ostufondi planeerimine	68
3.1.2. Transiittarbijate nõudluse planeerimine	71
3.1.3. Välkehulgimüügi planeerimine	74
3.1.4. Jaekäibe üldmahu määramine.	77
3.2. Jaekäibe planeerimine kaubandussüsteemide lõikes	78
3.3. Jaekäibe struktuuri planeerimine.	80
3.3.1. Probleemi üldkäsitus	80
3.3.2. Jaekäibe struktuuri planeerimise meetodid	85

3.3.2.1.	Büdzetistatistikal põhi- nevad meetodid	86
3.3.2.2.	Kaubandusstatistikal põ- hinevad meetodid	95
3.3.2.3.	Kaubandus- ja büdzetista- tistikal põhinevad mee- todid	100
3.3.2.4.	Ukraina NSV majandustead- laste poolt väljatöötatud nõudluse struktuuri prog- noosimise majandusmate- maatiliste mudelite süs- teem	103
3.4.	Kaupade kvartalimüügi prognoosimise meetodid	118
3.5.	Kaubakatte planeerimine	123
3.6.	Jaekäibe planeerimise automatiseeritud süsteemi olemus	131
4. peatükk.	JAEKÄIBE PLANEERIMINE KAUBANDUSORGANISATSI- OONIS JA -ETTEVÖTTES	139
4.1.	Jaekäibe analüüs kui plaani majandus- liku põhjendatuse tagatis	140
4.2.	Jaekäibe planeerimine tema koostisele- mentide lõikes	155
5. peatükk.	KAUBAVARUD JA KÄIBEKIIRUS	172
5.1.	Kaubavarude olemus ja vajalikkus sot- sialismi tingimustes	172
5.2.	Kaubavarude klassifitseerimise kritee- riumid	175
5.3.	Kaubavarude paiknemine kaubanduses ...	181
5.4.	Käibekiirus ja käibe kiirendamise rah- vamajanduslik tähtsus	186
5.5.	Kaubavarude arengutendentsid	191
5.6.	Kaubavarude normeerimine	203
5.6.1.	Kaubavarude normeerimise tähtsus	203
5.6.2.	Kaubavarude ja käibekiiruse analüüs kui kaubavarude planee- rimise tähtsaim eeldus	205

5.6.3. Kaubavarude normeerimise metoodika ja selle täiustamine	209
5.7. Kaubavarude teadusliku juhtimise olemus..	222
Kasutatud kirjandus	228

А. Сидьон
ЭКОНОМИКА РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ
На эстонском языке
Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Кликкола, 18.

Vastutav toimetaja A. Viires
Korrektor J. Leanakask

Paljundamisels antud 9.VIII 74. Trükipaber nr.2,
30x42.1/4. Trükipoognaid 14,75 + 1 kleebis. Ting-
trükipoognaid 13,72 + 1 kleebis. Arvestuspoognaid
12,1. Trükiarv 500. MB 07533. Tell. nr. 882.
TRÜ rotaprint, KESV, Tartu, Palsoni tn. 14.

Hind 42 kop.

42 kop.